

DESCARTES

METAFİZİK
DÜŞÜNCELER

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

FRANSIZ KLÂSİKLERİ: 11

**M E T A F İ Z İ K
DÜŞÜNCELER**

DESCARTES
in
FELSEFESİ ve HAYATI

DESCARTES

İLK FELSEFE
üzerine
METAFİZİK
DÜŞÜNCELER

(Les méditations métaphysiques touchant
la première philosophie)

Siyasal Bilgiler Okulu Fransızca Öğretmeni Mehmet
KARASAN tarafından tercüme edilmiştir.

FELSEFESİ VE HAYATI

METOT

Bundan tam üç yüz yirmi dört yıl önce, 1618 senesinde, bugünkü ideoloji kavgasına müşabih bir iman mücadelesi Avruapanın ortasında, Bohemya'da, vukua geliyordu. Protestan Çeklerin, Habsburgların müdahalesine katolik papazlarını pencereden atmak suretiyle verdikleri cevap Otuz Sene muharebelerini doğurmuştu. Daha sonra, bütün Avrupa'ya sirayet eden ve nihayet 1648 Vestefalya muahedesiyle hitam bulan bu din harbi birçok sergüzeştçileri Bohemya'ya çekmişti. «Her memleketten, her dinden ve her çeşitten» muharipler şehirleri yakıyor, köyleri yağma ediyor, akla gelmiyen zulüm ve işkenceler işliyordu.

Avrupa vicdanında husule gelen buhran devam ediyordu. Yeni hakikatlar eski kıymetlerin temellerini yıkmıştı. İctimai tasavvurlar fertler üzerindeki müteal tesirlerini kaybetmişti. Hristiyanlığın getirdiği kuvvetli konformizm gevşemişti. Yer yer ferdî hamleler bu zinciri kırmak için uğraşıyordu. Âsi ruhlar türemişti. Beğeriyet tenkidî bir devir

yaşıyordu. Fakat yeni dünyanın teşekkülü için, yeni hakikatların bir sistem halinde toplanması, ve onlar üzerine kurulacak yeni bir «kıymetler levhası»nın yazılması lâzımdı. Böyle bir işe cüret ancak «Amadis de Gaule»e âşık, Don Kişot'un ruhunu taşıyan genç bir şövalyenin muhayyilesinden geçebilirdi.

Filhakika, Bohemya üzerine yürüyen Bavyera ordusunda, mektebi bitirince, asaleti icabı kılıç mesleğine intisabeden genç bir Fransız şövalyesi vardı. Nasıl Avusturya ve Prusya orduları, inkılâbı durdurmak için Paris'e doğru yürürken Weimar düküne refakat eden Göte, elinde bir fizik lûgati olduğu halde, bir bahçenin fısıkiyesinde gördüğü renk demetlerini tetkik ediyorduyorsa, tıpkı onun gibi bu genç şövalye de, Bohemya'da kanlı muharebeler cereyan ederken, mektebi terk edeliden beri zihnini işgal eden bilim ve felsefe meseleleri üzerine düşünmekle vaktini geçiriyordu. Bunu kendisinden dinliyelim:

«Çocukluğumdan beri okullarda okutulan bütün bilimleri tahsil etmiştim. Onlar sayesinde hayata faydalı bütün şeyler hakkında açık ve sağlam bir bilgi elde edilebileceğine inanıyor, ve bundan dolayı onları öğrenmek için sonsuz bir arzu besliyordum. Fakat bütün bu tahsil müddetini bitirir bitirmez kanaatimi tamamiyle değiştirdim. Zira o kadar içinden çıkılmaz şüphe ve hatalar içine düşmüş bulunuyordum ki, tahsilden te-

min ettiğim biricik fayda bilgisizliğimi gittikçe daha fazla keşfetmek olmuştı. Halbuki Avrupanın en meşhur okullarından birinde bulunuyordum. Ve eğer yeryüzünün her hangi bir yerinde bilgili adamlar var idiyse, onların da her halde benim bulunduğum okulda olmaları gerektiğine kanmış bulunuyordum».

« . . . İşte bunun için, hocalarıma bağlılıktan kurtulmağa elverişli bir yaşa gelince, kitaplarda yazılı bilimlerin tetkikını: tamamen terk ettim. Ve, kendimde veya büyük dünya kitabında bulunabilecek bilimden başka bir bilim aramamağa karar vererek, gençliğimin geri kalan bütün kısmını seyahate, saray ve orduları ziyarete, muhtelif hal ve mizaçta kimselerle temasa, birçok görgüler elde etmeğe, talihin karşıma çıkardığı hallerde benliğimi denemeye, ve her tarafta karşılaştığım şeyler üzerine faydalı düşüncelerde bulmağa vakfettim . . . İşlerimde aydın görmek ve bu hayatta emniyetle yürümek için, doğruyu yanlıştan ayırdetmeyi öğrenmeyi daima ve son derece arzu ediyordum.

«Filhakika diğer insanların ahlâkını gözden geçirdiğimde, bunda emniyet verici bir şey bulmuyor, ve daha önce filozofların inandıkları arasında müşahede ettiğim aynı karışıklığı görüyordum. Bu müşahedededen ettiğim en büyük istifade, bize pek garip ve gülünç gelen birçok şeylerin diğer uluslar tarafın-

dan umumiyetle kabul ve tasvibedilmekten geri kalmadığını görerek, hakikat oldukları ancak örnek ve görenekle ispat edilen şeylere pek fazla itimat etmemeyi öğrenmek olmuştı. Ve böylece tabii ışığımızı karartabilecek ve mâkul şeyleri anlama kabiliyetimizi azaltabilecek birçok yanlışlardan azar azar kendimi kurtarıyordum. Fakat, bu şekilde dünya kitabında tetkiklerde bulunmak ve bir görgü edinmek için birkaç yıl sarf ettikten sonra, bir de bir gün kendimde tetkiklarda bulunmak ve zihnimin bütün kuvvetlerini takibedeceğim yolu seçmek için kullanmaya karar verdim [1] ».

Bu kararı tatbik mevkiine koymak için aradığı fırsat nihayet zuhür etti :

«O zaman Almanya'da bulunuyordum. Orduya katılmak için yola çıktığım sırada kışın basması üzerine bir yerde [2] konakladım. Orada konuşmalarıyle dikkatimi başka tarafa çekip dağıtarak beni işimden alıkoyacak bir tanıdık bulunmadığı gibi, mutlu bir talih eseri olarak huzurumu bozacak hiçbir endişe ve ihtirasım da yoktu. Bütün günümü, sabahtan akşama kadar, bir çini sobanın başında yapayalnız kapanmakla geçiriyor, ve düşüncelerimle baş başa kalmak için bolca vakit buluyordum. Bunlar arasında ilk aklıma gelenlerden biri şu idi :

[1] Discours de la méthode. Première partie.

[2] Ulm yakınında bir köy.

«Ekseriyetle muhtelif zamanlarda muhtelif ustaların elinden çıkan, birçok parçalardan mürekkep eserlerde yalnız bir ustanın tek başına meydana getirdiği eserlerde olduğu kadar mükemmellik yoktur. Nettekim, yalnız bir mimarın kendi başına başlayıp bitirdiği binaların, birçok mimarların başka maksatlarla yapılan eski duvarlar üzerine bazı tadilâtla kurmağa çalıştıkları binalardan daha güzel ve daha düzgün oldukları görülüyor. Aynı suretle başlangıçta bayağı birer köy iken zamanla büyük şehir olan şu eski kent (cité) ler bir istihkâm mühendisinin bir ova üzerinde hayalinden geçirdiği şekilde plânını çizdiği düzgün müstahkem şehirlerin yanında o kadar ölçüsüz kalıyor ki insanın bunları akli başında kimselerden ziyade tesadüfün tanzim ettiğine inanacağı geliyor. Kezalik eskiden yarı toygar iken yavaş yavaş uygarlaşarak kanunlarını suçlarla kavgaların doğurduğu huzursuzluğun zoriyle yapan uluslar, bir topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren, hakîm bir vâzı, kanunun vaz'ettiği kanunlara göre hareket eden milletler kadar iyi bir siyasi ve adli teşkilâta malik değildirler. Eğer eskiden Isparta çok terakki etmişse, bu her halde kanunlarının teker teker iyi olmasından değildir; zira birçoklarının pek aykırı, hattâ ahlâka mugayir olduğu malûmdur; fakat sadece tek bir adam

tarafından icadedilen bu kanunların aynı bir gayeye yönelmiş olmasındandı. Böylece muhtelif şahısların kanaatleriyle azar azar birikip artan kitaplardaki bilimler, sağduyu sahibi bir kimsenin önüne çıkan şeyler hakkında tabii bir şekilde yaptığı muhakemeler kadar hakikata yakın değildir. Ve kezalik yaşlı başlı adam olmazdan önce çocuktuk, ve uzun zaman ya arzu ve istikrahlarmızla, yahut da mürebbilerimizle idare edildik; halbuki bunlar çok zaman birbirine uymadığı gibi, belki de hiçbiri bize en hayırlı hareket tarzını tavsiye etmiyordu. Binaenaleyh hükümlerimizin, çocukluğumuzdan beri, malik olduğumuz bütün aklımızı kullanmak ve ancak onu kendimize rehber edinmek suretiyle vermiş olacağımız hükümler kadar yanlışsız ve sağlam olması imkânsızdır».

«Filhakika bir şehrin bütün evlerinin, sırf onları yeniden, başka biçimde yapmak ve caddelerini daha güzel bir hale getirmek maksadiyle yıkıldığını görmüyoruz. Fakat birçok kimselerin kendi evlerini yeniden bina etmek için yıktırdıkları, ve hattâ bazen temellerin pek sağlam olmadığı ve yıkılmağa yüz tuttuğu zaman bunu çarnaçar yapmaya mecbur kaldıkları pekâlâ görülüyor. Bunu misal alarak ne bir tek ferdin bir devlette her şeyi temelinden değiştirmek ve devleti yeniden kurmak için devirmek suretiyle onu

ıslaha niyet etmesinin hakikaten mâkul olduğuna kanaat getirmiştım ve ne de bilimleri veya medreselerde onları okutmak için kurulan düzeni ıslah etmeyi mâkul buluyordum. Fakat bu ana kadar doğru telâkki ettiğim bütün kanaatlere gelince, yerlerine daha iyilerini, veyahut da doğruluklarını ispat ettikten sonra, yine onları koymak şartıyla hepsinin yanlış olduğuna kesin bir şekilde karar vermekten daha iyi bir şev yapamazdım. Ve bu suretle hayatımı eski temeller üzerine kurmak ve gençliğimde, doğruluklarını hiç tetkik etmeksizin söylenildiği gibi, kabul ettiğim prensipler üzerine dayamaktansa, bu şekilde idare etmekte çok daha iyi muvaffak olacağımdan kuvvetle emindim.

«Fakat en garip ve en az inanılır şeylerin bile bazı filozoflar tarafından söylenmiş olduğunu daha kolejde iken öğrenmiştim. Ve sonra, seyahatlerimde, duyguları duygularımıza uymıyan bazı kimselerin, bunun için, ne barbar ve ne de toygar olduklarını, bilâkis birçoklarının bizim kadar ve hattâ bizden de fazla akıl ve mantıkla hareket ettiklerini gördüm. Ve yine çocukluğundan beri Fransızlar veya Almanlar arasında yetişen bir insanın aynı ruh ile, bütün hayatını Çinliler veya Amerika toygarları arasında geçirseydi, şimdi olduğundan ne kadar farklı bir insan olacağını düşünerek, ve giyeceklerimizin

biçimine varıncaya kadar on yıl önce beğendiğimiz ve on yıla varmadan yine hoşumuza gidecek olan aynı şeyin bugün bize ne kadar acayip ve gülünç göründüğünü göz önüne alarak şu neticeye vardım ki, kesin ve şüphegötürmez bir bilgiden ziyade örnek ve göreneğe inanıyoruz. Halbuki reylerin çokluğu, bulunması biraz güç hakikatlar için değerli bir delil değildir; ve bütün bir milletten ziyade tek bir adamın onları keşfetmesi çok daha muhtemeldir. Böylece fikir ve kanaatleri diğerlerinin düşünce ve telâkilerine tercih edilebilecek tek bir kimse görmüyordum; ve binnetice, kendime ancak kendim yol göstermek mecburiyetindeydim. [1]»

Sobasının başında hakikatı aramakla vaktini geçiren genç filozof, bu işte kendine yol gösterecek hiçbir kimse bulamamıştı. Bütün âlim ve filozofların kitaplarını kapamaya, ve bilgi yapısını temelinden başlıyarak, yeniden, yalnız başına, gücü yettiği derecede, kurmaya karar vermişti.

«Fakat, tek başına karanlıklar içinde yürüyen bir adam gibi, çok yavaş gitmeğe ve her şey hakkında gayet tedbir ve teenni ile hüküm vermeye» mecburdu. Bu tarzda «Pek az ilerlesem de, hiç olmazsa kendimi düşmekten kurtaracağım» diyordu. Karanlıkta rasgele yürümek onu zaruri bir neticeye ulaştırmazdı; ancak talih

[1] Discours de la méthode. İkinci kısım.

eseri olarak yeni bir hakikat bulabilirdi. Fakat bunun bir kıymeti olamazdı. Kendine daha önceden bir yol çizmesi gerekti. Ve insan aklının gücü yettiği bütün şeylerin bilgisine ulaşmak için, ona her yönde yol gösterecek ve aldanmasına engel olacak gerçek bir metot, hakikata götüren birtakım kaideler aramak zorunda idi.

«Her hangi bir şey üzerinde, hakikatı metotsuz aramaktansa, hiç aramamak daha hayırlıdır, diyordu; zira, bu tarzda nizamsız tetkiklar ve belirsiz düşünmeler şüphesiz tabii ışığı karartır ve zihnimizi körletir. Ve bu şekilde karanlıklar içinde yürümeğe alışan kimselerin gözleri nihayet o kadar zayıflar ki, badema güneş ışığına tahammül edemez olurlar. Bunu hayat da teyidediyor: Çünkü vakitlerini hiçbir zaman kitaplarda mevcut bilimlerin tetkikında kaybetmemiş kimseler, karşılaştıkları şeyler hakkında, bütün ömrünü medrezelerde geçirmiş olan kimselerden çok daha sağlam ve açık bir hüküm sahibidirler. Metottan kasdettiğim emin ve kolay kaidelerdir. Bu kaidelere tamamiyle riayet eden kimseler, bunlar sayesinde, hiçbir zaman yanlışla doğru demiycek, ve boş emeklerle yorulmadan, azar azar bilimlerini artırarak, bilebilecekleri bütün şeylerin doğru bir bilgisine ulaşacaklardır » [1].

[1] Règles pour la direction de l'esprit, règle IV.

Şu halde, «Hakikatı aramak için metot gerektir». Bunu bulmakta güçlük çekmedi:

«Gençliğimde, felsefe disiplinleri arasında mantığı, ve matematik bilimler arasında da geometricilerin analizi ile cebri biraz tetkik etmiştim. Bunlar, maksadımın tahakkukunda [1] işime yarıyabilecek üç sanat veya bilimdi. Fakat yakından tetkik edince gördüm ki, mantık tasımları ve diğer bir sürü kaide-leri ile yeni bir şey öğretmekten ziyade belli şeyleri başkalarına anlatmak, veya-
hut da, Lulle'ün sanatı gibi, bilinmiyen şey-ler hakkında düşüncesiz söz söylemekten başka bir işe yaramıyor. Gerçi mantıkta pek doğru ve pek iyi birçok kaideler de vardır, fakat bunlar arasına birçok muzır ve fuzuliler de karışmıştır. Böylece, doğru ve iyileri muzır ve fuzulilerden ayırdetmek, yontulma-mış bir mermer taşından Diana veya Minerva'nın heykelini çıkarmak kadar güçtür. Eskilerin analizi ile yenilerin cebrine gelince, ancak pek mücürret şeylerden bahsetmeleri ve hiç-bir işe yaramaz görünmelerinden başka, birincisi şekillerin tetkiki ile o kadar meşgul-dür ki muhayyileyi yormaksızın müdrikeyi inkişaf ettiremez; bazı kaide ve rakamların boyunduruğu altında kalan ikincisi ise, düşün-ceyi işleten bir bilim olacak yerde anlaşılmaz ve karışık bir sanat olmuştur. Bunun için bu üçünün iyi yanlarını havi, fakat eksiklerinden

[1] Uşulü bulmakta.

âri başka bir metot aramak gerektiğini düşündüm».

«Kanunların çokluğu çok zaman ahlâksızlıklara öbür teşkil eder. Halbuki sayısı pek az fakat pek sıkı tatbik olunan kanunlara sahip bir devletin teşkilâtı daha muntazamdır. Böylece mantığı teşkil eden o bir sürü kaide yerine aşağıdaki dört kaidenin bana kâfi geleceğine kani oldum:

I. — «Birincisi, doğru olduğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek, yani acele hüküm vermek ve peşin kükümlere saplanmaktan dikkatle kaçınmak, ve verdiğim hükümlerde ancak kendilerinden şüphe edilemeyecek derecede açık ve seçik olarak anladığım şeyleri bulundurmaktı» [1].

«Filhakika, her bilim şüphegötürmez ve apaçık bir bilgidir. Her şeyden şüphe eden, bu şeyler üzerinde hiç düşünmiyenden daha bilgili değildir. Hattâ, bence, bunlar üzerine yanlış bir fikir edinmişse, ondan daha bilgisizdir. Şu halde doğruyu yanlıştan ayırdedemiyerek, şüpheliyi şüphesiz yerine almaya mecbur olacak derecede güç şeylerle meşgul olmakdansa hiç tetkik etmemek daha hayırlıdır. Çünkü bu vaziyette bilimimizi artırmak umudu, eksiltmek tehlikesinden daha azdır. Böylece bu kaide ile yalnız kesinsiz olan bütün bilgileri reddediyor, ve ancak tama-

[1] Discours de la méthode. Deuxième partie.

miyle belli ve şüpheden uzak bilgileri kabul etmeye karar veriyorum» [1].

«Tetkikımıza konu olan şeylerde, ne başkalarının düşündüğünü, ve ne de bizim tasarladığımızı değil, fakat açık ve seçik bir sezgisini elde edebildiğimiz, ve yahut da şüphegötürmez bir şekilde başka bir şeyden çıkardığımız şeyi aramak lâzımdır: Zira bilim başka türlü elde edilmez» [2].

II. — «İkincisi, tetkik edeceğim müşkül-lerden [3] her birini mümkün olduğu ve daha iyi halletmek için icabettiği kadar bölümlere ayırmaktı» [4].

Böylece birinci kaidede koyduğu apaçıklık prensipini takibederek; mürekkep, müphem, güç, izafi şeyleri, mütemadi bir analizle, en sonunda bir sezgi vasıtasıyla açık ve seçik bir şekilde bileceği basit, apaçık, kolay, mutlak şeylere irca edecekti. Her şeyi, onu teşkil eden «apaçıklık atomlarını», «basit tabiatları» buluncaya kadar unsurlarına ayıracaktı. Neticede dedüksiyon zincirini sezgi halkasına bağlıyacaktı.

III. — «Üçüncüsü, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, basamak basamak, bir merdivenden çıkar gibi, azar azar en mürekkeplerinin bilgisine kadar yüksel-

[1] Règles pour la direction de l'esprit. Règle II.

[2] » » » » » III.

[3] Halledeceğim meselelerden.

[4] Discours de la méthode. Deuxième partie.

mek için, ve hattâ tabiaten aralarında bir sıra bulunmıyan şeyler arasında dahi bir sıra bulunduğunu farz ederek, düşüncelerimi bir düzen içinde yürütmekti» [1].

«Filhakika bütün metot düzenden ibaret-tir. Eğer mudil ve müphem kaziyeleri derece derece daha basit kaziyelere irca edecek, ve bilâhara, daha basit kaziyelerin sezgisinden hareket ederek, yine aynı basamakları kat'et-mek suretiyle diğer bütün kaziyelerin bilgisine kadar yükselmeyi deniyecek olursak, bu metodu tamamiyle takibetmiş oluruz».

«Bu kaide bilim Labyrinthe'ine girmek istiyenlere, Thésée'nin ipinden daha az gerekli değildir. Fakat birçok kimseler ya bu kaidenin emrettiği şeyler üzerine iyice düşün-müyor, veya onu hiç tanımıyor, yahut da ona muhtaç olduğunu sarmıyorlar. Ve çok zaman en güç meseleleri o kadar az nizamla tetkik ediyorlar ki, insana, dibinde bulun-dukları bir binanın tepesine çıkmak için kurulan merdivenleri göz önüne almak-sızın, veya onların farkına bile varmadan, bir hamlede sıçramak isteyen kimseler hissini veriyorlar. Yıldızların mahiyetini bilmeksizin ve hareketlerini tarassudetmek-zizin tevlidettikleri neticeleri göstermeyi ümideden müneccimler böyle hareket edi-yorlar. Fiziksiz mihanik tetkik edenler ve hareketler husule getirmek için rasgele alet-

[1] Discours de la méthode, deuxième partie.

ler keşfedenlerin birçokları böyle yapıyorlar. Ve keza, deneyleri göz önüne almaksızın Jupiter'in kafasından Minerva'nın çıktığı gibi, hakikatin kendi kafalarından çıkacağını sanan filozoflar da böyle hareket ederler» [1].

IV. — «Ve sonuncusu, hiçbir şeyi unutup ihmal etmediğimden emin olmak için, her tarafta birçok saymalar ve gözden geçirmeler yapmaktı» [2].

«Bilimi tamamlamak için, gayemize taallûk eden bütün şeyleri, ve her birini ayrı ayrı, zihnin sürekli bir hareketi ile gözden geçirmek ve onları kâfi ve metodik bir saymada toplamak gerektir».

«Filhakika ekseriyetle birçok kimseler, uzak prensiplerden çabuk neticeler çıkarmak istiyerek, aradaki neticeler zincirinden yürümezler, ve tabii farkına varmadan birçoklarını ihmal ederler; fakat şüphesiz bir tanesi ihmal edilir edilmez, hattâ bu en ehemmiyetsizlerinden biri bile olsa, zincir kopar ve neticenin bütün kesinliği kaybolur».

«Şu halde sayma, endüksiyon, verilen bir meseleye mütaallik bütün şeyleri araştırmadır, ve bu araştırma o kadar dikkatli ve ihtimamlı olmalıdır ki kendi yanlışımızla hiçbir şeyi unutmadığımızdan kesinlikle emin olabilelim» [3]

[1] Règles pour la direction de l'esprit, Règle V.

[2] Discours de la méthode, deuxième partie VI.

[3] Règles pour la direction de l'esprit, Règle VII.

Hakikatı arama sanatının bu dört basit kaidesini tatbik eden «düşüncemiz, eşyanın bilgisine, yalnızca düşmekten korkmaksızın, ancak iki işi ile ulaşabilmektedir: sezgi (intuition) ve tümdengelim (déduction)».

«Sezgi, ne duyuların değişen mûtaları ve ne de, konusunu fena terkibeden, muhayyilenin verdiği hükümlerdir; fakat salim ve dikkatli bir zihnin kavradığı fikirdir. Bu fikir, anladığımız şey üzerine hiçbir şüphe kalmıyacak şekilde açık ve seçiktir. Veyahut da aklın ışığından doğan ve daha basit olduğu için, dedüksiyondan daha emin olan, mahz ve dikkatli bir zihnin elde ettiği, emin, şüphegötürmez idraktır... Böylece herkes sezgiyle kendinin mevcut olduğunu, düşündüğünü, bir üçgenin yalnız üç doğru ile sınırlanmış olduğunu, kürenin yalnız bir yüzeyle çevrili olduğunu, ve diğer buna benzer şeyleri görebilir. Bu kabîl bilgiler, bu kadar kolay şeylere zihinlerini çevirmeğe tenezzül etmiyen birçoklarının zanettiğinden çok daha fazladır».

«Belki sezgiye niçin dedüksiyon ile, yani bazı şeyleri yakînen bilinen diğer bazı şeylerden zaruri bir şekilde çıkarmak işi ile, elde edilen diğer bir bilgi tarzını ilâve ettiğim sorulacaktır. Fakat bu ilâve yapılmalı idi; çünkü, kendiliklerinden apaçık olmadıkları halde, kesinlik ile bilinen birçok şeyler mevcuttur, yeter ki bunlar yalnız doğru ve

belli prensiplerden hareket ederek her an açık sezgiler elde eden sürekli bir zihin hareketi ile arası kesilmeksizin çıkarılsın. Bir zincirde son halkanın ilk halkaya bağlı olduğunu da bundan başka türlü bilmiyoruz. Halbuki bu bağı vücuda getiren bütün ara halkaları bir tek ve aynı bakışın sezgisi [1] ile kavrayamayız. Fakat onları sıra ile gözden geçirdikten sonra, birinciden sonuncuya kadar her birinin kendinden evvel gelene bağlı olduğunu hatırlamamız kâfidir. Şu halde sezgiyi kesin dedüksiyondan ayırdediyoruz. Çünkü çıkarmada evvelâ görmede bulunmayan bir hareket veya teakup ve teselsül vardır, saniyen çıkarma görme gibi hazır bir apaçıklık istemez, fakat keskinliğini daha ziyade hafızadan alır. Binnetice denebilir ki, ilk prensiplerden doğrudan doğruya çıkarılan kaziyeler, onları mülâhaza tarzına göre, ya sezgi veya çıkarılışla bilinir. *Fakat ilk prensipler daima sezgi ile bilinir, ve uzak neticeler de ancak dedüksiyon ile bilinir* [2].

Sezgide iki şart istiyoruz: Kaziye, evvelâ açık ve seçik olmalı, saniyen, mütaakiben değil, aynı zamanda ve tamamiyle anlaşılmış bulunmalıdır. Bilâkis dedüksiyon, aynı zamanda tamamiyle yapılmıyor, fakat zihnimizin, bir şeyi diğer şeyden çıkardığı, bir hareketini ihtiva ediyor:

[1] Yani görüşü.

[2] Règles pour la direction de l'esprit. Règle III.

Bunun için onu hadsten tefrik etmekte haklıyız [1].

«İşte ilme ulaşmak için tamamiyle emin iki yol. Zihin kendine düşen işte bu ikisinden fazlasını kabul edemez. Ve binaenaleyh diğer bütün yollar şüpheli ve hatalı olarak reddedilmelidir» [2].

Hulâsa, dedüksiyon birbirine zincirlenen sezgiler serisidir. Dedüksiyonla sezgi arasındaki fark mantıki değil psikolojiktir. Biri bir bakışta görür, diğeri uzun ve devamlı bir hareketle görür; fakat her ikisi de görür, ve binnetice istidlâl, haddizatında, hadstir.

Fakat sezgi ile neyi biliyoruz; sezginin konusu nedir?

«Bilgi bahsinde ancak iki şeyi nazarı itibare almak lâzımdır: bilen bizi ve bilinen şeyleri. Bu iş için kullanabileceğimiz ancak dört meleke vardır: müdrike, muhayyile, duyular ve hafıza. Şüphesiz ancak müdrike hakikatı idrake muktedirdir. Fakat bununla beraber muhayyile, duyular ve hafızadan da yardım görmelidir. Bilinen şeylere gelince, burada üç şeyi, birincisi doğrudan doğruya idrak ettiğimiz şeyleri, ikincisi, bir şeyin nasıl diğer bir şey vasıtasıyla bilindiğini, ve nihayet her bir şeyden neler çıkarılabildiğini, tetkik etmek lâzımdır.

«Her şeyi, onlardan, bilгимizle olan münasebetleri bakımından bahsettiğimiz zaman

[1] Règles pour la direction de l'esprit. Règle XI.

[2] Aynı eser. Règle III.

başka, kendi hakikî mevcudiyetlerine nazaran bahsettiğimiz zaman başka bir tarzda mütalâa etmeliyiz. Filhakika, meselâ, uzamlı ve şekilli bir cismi tetkik ettiğimizde, onun kendiliğinden tek ve basit bir şey olduğunu görürüz. Zira onun, bu mânâda, cisimlik, şekil ve uzamdan mürekkep olduğu söylenemez, çünkü bu kısımlar asla birbirinden ayrı olarak mevcut olmamıştır. Fakat müdrikemizin nazarında onun bu üç mahiyetten mürekkep olduğunu söylüyoruz, çünkü her üçünün bir tek ve aynı bir şeyde toplanmış bulunduğuna hükmetmezden önce her birini ayrı ayrı tasavvur etmiştik. Onun için burada, eşyayı sırf müdrike tarafından idrak edilişi bakımından mülâhaza ettiğimizde pek açık ve pek seçik bir şekilde bilinen ve zihnin daha açık bir tarzda bilmek için daha fazla bölümlere ayıramadığı şeylere basit şeyler diyoruz. Meselâ: şekil, uzam, hareket ve ilâh.. gibi. Bu basit şeylerden başka bütün şeyleri, onlardan, mürekkep tasavvur ediyoruz».

«Müdrikemize nazaran basit addedilen şeyler, ya sırf mânevi ya sırf maddi, veya hut muhtelittir. Sırf mânevi şeyler müdrikenin doğuştan bir ışıkla ve maddi hiçbir hayalin yardımı olmaksızın bildiği şeylerdir. Zira, şüphe yok ki, bu cinsten şeyler mevcuttur. Bize, bilgi, şüphe, bilgisizlik, irade ve buna benzer diğer şeyleri gösteren hiçbir maddi

fikir tasavvur olunamaz; böyle olmakla beraber bu şeyleri filhakika o kadar kolay biliyoruz ki bunın için akla sahip olmamız kâfidir. Sırf maddi şeyler ancak cisimlerde bildiğimiz şeylerdir: şekil, uzam, hareket ve ilâh.... gibi. Nihayet, maddi şeylere olduğu kadar mânevi şeylere de ayrıtsız tatbik olunan şeylere muhtelit veya müsterek diyoruz: Varlık, birlik, süre (durée) ve bunlara benzer diğer şeyler gibi. Bu grupa, diğer basit tabiatları bir arada toplamaya mahsus bağlara benziyen ve bedahetleri üzerine bütün istidlâllerin istinadettiği, müsterek mefhumlar da ilâve edilmelidir. Meselâ, şunlar : aynı bir şeye eşit olan iki şey birbirine eşittir. Aynı şekilde, aynı bir şeye ait olmıyan iki şey birbirinden farklıdır. Bu muhtelit mefhumlar, hakikatta, ya sırf müdrike, veya bir sezgi ile maddi şeylerin hayallerini gören müdrike tarafından bilinebilir».

«Bu basit tabiatların hepsi kendiliğinden bellidir. Ve hiçbir zaman yanlış bir şeyi ihtiva etmezler. Birtakım şeyleri, hakikatta bildiğimiz halde, bilmediğimizi sanmamız vâkıdır. Meselâ, sezgisine malik olduğumuz veya düşüncemizle idrak ettiğimiz şeyi nazarı itibare almaksızın, bu şeylerde bize gizli kalan bir taraf bulunduğunu ve bu şeyler hakkında edindiğimiz fikrin yanlış olduğunu düşünebiliriz. Bu suretle bu basit tabiatlar-

dan birinin bize tamamen malûm olmadığına hükmettiğimiz zaman aldandığımız apaçıktır. Eğer zihnimiz bu basit tabiata dair ufak bir fikir edinmişse, bizzat bu vakıadan onu tamamiyle bildiğimiz neticesini çıkarmak lâzımdır. Aksi takdirde onu basit değil, fakat idrak ettiğimizle bize meçhul kalandan mürekkep addetmemiz icabeder».

«Bu basit tabiatların ötesinde ve onlardan mürekkep bir halita veya terkip haricinde hiçbir şeyi anlıyamayız. Ve hattâ çok zaman toplu olarak bir arada bulunan şeylerin birçoğunu aynı zamanda tetkik etmek, birini diğerinden ayırdetmekten daha kolaydır. Meselâ, üçgeni, ondan edindiğim bilgide aynı zamanda açı, çizgi, üç sayısı, şekil, uzam ve sairenin bilgileri de bulunduğunu hiç düşünmeksizin, bilebilirim. Mamafih bu, üçgenin tabiatının bütün bu unsurlardan mürekkep olduğunu ve bunların üçgenden daha iyi bilindiğini söylememize mâni olmaz».

«Bu basit tabiatları bilmek için zahmete katlanmağa lüzum yoktur. Zira kendiliklerinden kâfi derecede malûmdurlar. Fakat yalnız onları biribirinden ayırmak, ve dikkatimizi teksif ederek, her birinin ayrı ayrı sezgisine malik olmaya gayret etmek lâzımdır».

Hulâsa, bütün bunlardan şu neticeye varıyoruz ki «Hakikatın katî bir bilgisine ulaşmak için insanlara apaçık sezgi ile zaruri

dedüksiyondan başka bir yol açık değildir; bunlara basit tabiatları da ilâve etmek lâzımdır.

Apaçıktır ki, sezgi hem basit tabiatları, hem onları birbirine bağlayan zaruri münasebetleri ve hem de müdrikenin, ister kendinde ister muhayyilede vâsi bir tecrübe ile bulduğu bütün şeyleri bilmeye çalışır» [1].

Şu halde «aklı iyi kullanmak ve bilimlerde hakikatı aramak için yol» dört basit kaideyi, iki basit zihin ameliyesiyle basit tabiatları ve onların zaruri münasebetlerinin bilgisini elde etmek için kullanmak sanatıdır.

*
* *

Artık hakikatı aramak sanatının ana kaidelerini koymuştu. Şimdi onu tatbik etmek lâzımdır. Fakat bu tatbika nereden başlamalıdır?

«Hangi şeylerden başlamak lâzım geldiğini aramakta güçlük çekmedim. Zira daha önce en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlamak lâzım geldiğini biliyordum. Ve bugüne kadar bilimlerde hakikatı arıyanlar arasında ancak yalnız matematikçilerin bazı ispatlar, yani bazı kesin ve açık deliller bulduğunu göz önüne alarak onların tetkik ettiği aynı şeylerden başlamam lâzım geldiğinden şüphe etmiyordum. Bundan beklediğim biricik fayda zihnimi hakikatla otlan-

[1] Règles pour la direction de l'esprit. Règle XII.

maya ve yanlış delillerle kanaat etmemeye alıştırmaktı. Fakat, bunun için, umumiyetle matematikler denilen özel bilimlerin hepsini öğrenmek niyetinde değildim. Bu bilimlerin, konularının farklı olmasına rağmen, yine hepsinin muhtelif oran veya bağıntılardan başka bir şey tetkik etmemek hususunda yekdiğerine tevafuk etmekten gerikalmadıklarını görerek, burada, bu oranları genel olarak tetkik etmemin daha muvafık olacağına kanidim».

..... Sonra, «bu bağıntıları hususi olarak daha iyi tetkik etmek için onları çizgilerle ifade etmeliydim. Çünkü, ne bunlardan daha basit bir şey buluyor, ve ne de muhayyilem ve duyularımla onlardan daha seçikçe tasavvur edebileceğim bir şey görüyordum. Fakat bu nispetleri hatırlamak veya hepsini bir arada anlamak için, onları mümkün olduğu kadar en kısa rakamlarla ifade etmem lâzım geliyordu. Bu suretle geometri analitik ile cebrin en iyi taraflarını alıyor, ve birinin bütün kusurlarını diğeri vasıtasıyla tashih ediyordum».

«Seçtiğim bu pek az kaideye tamamıyla riayet bana bu iki bilimin şâmil olduğu meselelerin içinden çıkmak için büyük bir kolaylık verdi. En basit ve en umumî meselelerden başlıyor, ve bulduğum her hakikatı ondan sonra diğerklerini bulmak için bir kaide olarak kullanıyordum. Böylece, bu meseleleri

tetkik için sarf ettiğim iki veya üç ay içinde, yalnız eskiden pek güç olduğuna hükmettiğim birçoklarını halletmekle kalmadım; fakat sonuna doğru, meçhulüm olan meselelerin bile, hangi vasıtalarla ve ne dereceye kadar, halledilmeleri mümkün olduğunu tâyin etmeye muktedir olduğumu anladım».

«Fakat bu metotta en çok memnun olduğum cihet şu idi ki, her hususta, tamamen değilse bile, hiç olmazsa gücüm yettiği kadar aklımı kullandığımdan emindim. Bundan başka, onu tatbik ederken, zihnimin yavaş yavaş mevzularını daha açık ve daha seçik bir tarzda kavramaya alıştığını, hissediyordum; ve onu hiçbir mevzuun esiri kılmaksızın, cebrin müşküllerine olduğu kadar diğer bilimlerin müşküllerine de faydalı bir şekilde tatbik etmeyi düşünüyordum. Bunun için evvelâ, karşılaştığım bütün müşkülleri tetkika kalkmaya cüret etmem icabetmezdi; zira bu bizzat usulün emrettiği düzene muhalif olurdu. Fakat hepsinin prensiplerinin, bu ana kadar doğru prensiplere malik olduğunu görmediğim felsefeden geldiğini göz önüne alarak, her şeyden önce felsefede doğru prensipler kurmak lâzım geldiğine kani oldum. Bu ise dünyada mevcut şeylerin en mühimmi olduğu ve her yerden ziyade burada acele hüküm vermek ve peşin hükümlere saplanmaktan sakınmak lâzım geldiği için, o zamanki yirmi üç yaşımdan daha olgun bir

yaşı varmadan, ve daha önce, muhakemelerime mevzu teşkil edecek birçok tecrübeler toplamak ve gittikçe mümaresemi artırmak için, kabul ettiğim bu metotta her gün temrinler yapmak suretiyle bu işe hazırlanmak için birçok zaman sarf etmeden evvel, bu işi başarmağa teşebbüs etmemeli idim».

İYİ YAŞAMA KAİDELERİ

«Oturduğumuz evi, yeniden yapmaya başlamadan önce, yıkmak, ve malzeme ve mi-mar tedarik etmek kâfi değildir ; aynı zaman-da, bu iş için çalıştığımız esnada, rahatça oturabileceğimiz diğer bir ev tedariki de lâzımdır; böylece aklım hükümlerimde kesinlikten kaçınmamı emrederken, işlerimde kararsız kalmamak ve elimden geldiği kadar mesut yaşayabilmek için, üç veya dört kaideden ibaret, muvakkat bir ahlâk kabul ettim.

«Bu kaidelerden birincisi, Allahın beni çocukluğumdan beri lûtfen terbiyesi altında yetiştirdiği dini katiyet ve sebatla muhafaza ederek, memleketimin kanun ve âdetlerine itaat etmek, ve bunların dışında şeylerde, kendileriyle bir arada yaşıyacağım kimselerin en mâkulleri tarafından umumiyetle amel olunan en mutedil ve ifrattan en uzak kanaatlere göre kendimi idare etmektir.

«İkinci kaidem, işlerimde mümkün olduğu kadar katî ve sabit olmak, ve en şüpheli kanaatleri bile, bir defa kabul ettikten sonra en doğru ve en şaşmaz kanaatlermiş gibi takibetmek» .

«Hayat faaliyetlerinin hiç mhlete tahammülü yoktur, en doğru kanaatleri ayırdetmek elimizde olmadığı zaman, en muhtemel olanlarını takibetmemiz icabettiği bedihi bir hakikattır».

«c dsturum, daima talihten ziyade kendimi yenmeğe, ve dünyanın düzeninden ziyade kendi arzularımı değiştirmeğe gayret etmek ; ve umumiyetle düşüncelerimizden başka hiçbir şeyin iktidarımız dâhilinde olmadığına ve binnetice bizden hariçte olan şeyler hakkında elimizden geleni yaptıktan sonra, gücümüzün yetmediği bütün şeylerin bizim için tahakkuku imkânsız şeyler olduğuna inanmaya alışmaktı». «Fakat her şeyi bu zaviyeden görmek için uzun bir ekzersiz ve çokça tekrar edilen bir düşünmeye ihtiyaç olduğunu itiraf ediyorum».

«Nihayet, bu ahlâka netice olarak, insanların hayatta yaptıkları muhtelif işleri, en iyisini seebilmem için, bir gözden geçirmek istedim. Başkalarının meşguliyeti hakkında bir şey söylemek istemem ; fakat kendime gelince, yaptığım işte, yani bütün hayatımı aklımı işlemeğe (Cultiver) ve kabul ettiğim metodu gdere, gücümün yettiği kadar hakikatın bilgisinde ilerlemeğe hasretmekte devam etmekten daha iyi bir şey yapamıyacağıma kani oldum».

Felsefesini tesis için daha olgun bir yaşa gelmesini beklerken, çizdiği bu muvakkat

ahlâk düsturlarına göre hareket etmeğe karar verdikten sonra, üzerine aldığı işte daha iyi muvaffak olmak için, sobanın başında oturup kalmaktan ziyade insanlarla konuşmanın daha muvafık olacağını ümid ederek, «henüz kış bitmeden yeniden yola koyuldu.» «Bunu takibeden 9 yıl içinde dünyada oynanan bütün komedyalara» seyirci olarak iştirak etti. Şurada burada dolaştı. Rasladığı her şeyde şüpheli ve aldatıcı noktaları gözden geçirerek, eskiden farkına varmadan kafasına yerleşen bütün yanlışları söküp atmağa çalıştı. Fakat burada, septikler gibi hareket etmiyordu. «Çünkü onlar şüphe etmek için şüphe ediyor,» halbuki, «benim maksadım kendimi şüpheden kurtarmak ve kaya veya kili bulmak için oynak toprakla kumu atmaktır» diyordu. Muhtelif müşahedeler yaptığı gibi birçok tecrübeler de ediyor ve bilhassa bulduğu metodu matematiğin müşküllerine olduğu kadar diğer meselelere de tatbik ederek «zihnini hakikatla otlatıyor» du.

Bununla beraber, bu dokuz yıl o henüz hiçbir güçlüğü yenmeden, münakaşa edilen meseleler arasında bir karar vermeden ve bayağı felsefeden daha gerçek bir felsefenin temellerini aramağa başlamadan gelip geçmişti. Kendinden evvel bu maksadı güden birçok büyük zekâların muvaffak olmayışı tereddüdünü artırıyordu. Fakat bir gün,

onun bu meselelerde vukufunu bilen bazı dostları, bilhassa, dinî bir şahsiyet, artık tereddütten harekete geçme zamanının geldiğini, aksi halde, aldığı risalete ihanet edeceğini söyledi. Bunun üzerine, «Bütün tanıdıklarından uzaklaşmak maksadiyle Holandaya çekildi» ve pek çalışkan, başkalarının işine meraktan ziyade kendi işleriyle meşgul büyük bir milletin arasında, «en işlek şehirlerdeki kolaylıklardan mahrum olmaksızın en uzak çöllerdekinden daha münzevi bir hayat sürerek,» felsefesini kurmak için çalıştı [1].

[1] Discours de la méthode. Troisième partie.

METAFİZİK

İnsan bilgi edinmek için «evvelâ, her şeyden önce, hayatının işlerini düzelten bir ahlâk edinmelidir; çünkü bunun gecikmeye tahammülü olmadığı gibi, ilk işimiz de iyi yaşamamızı temin etmek olmalıdır. Bundan sonra mantık da tetkik etmelidir; lâkin Medrese mantığı değil; çünkü o, bilinen şeyleri başkalarına anlatma vasıtalarını öğretmek veya bir sürü muhakemesiz söz söylemekten başka bir işe yaramıyan bir diyalektikten başka bir şey değildir, ve sağduyuyu artırmaktan ziyade bozar. Asıl tetkiki gereken mantık, bilinmiyen hakikatları bulmak için aklı iyi kullanmak yolunu öğreten mantıktır. Ve bu mantığı öğrenecek kimse, matematik meseleleri gibi kolay ve basit meselelerde, onun kaidelerini tatbik etmeyi talim ederse çok iyi eder. Çünkü bu mantık istimal ve tatbikata pek bağlıdır. Sonraları, bu meselelerde hakikatı bulmağa alıştığı zaman artık ciddî olarak, hakikî felsefe ile uğraşmaya başlamalıdır. Bu felsefenin ilk bölümü metafiziktir. Metafizik, bilginin prensiplerini ihtiva eder. Bu prensiplerde de Allahın bağlı-

ca sanları (sıfatları) nın, ruhumuzun ölmezliğinin ve bizde mevcut bütün açık ve basit mefhumların izahı bulunur. İkinci bölümü fiziktir, bunda maddi şeylerin hakikî prensipleri bulunduktan başka, umumî bir surette bütün kâinatın nasıl kurulduğu da tetkik edildiği gibi, yerin ve yerin çevresinde bulunan diğer bütün cisimlerin, hava, su, ateş, mıknaatıs ve diğer maddelerin, mahiyeti hususi olarak tetkik edilir. Bundan sonra, yine hususi bir şekilde insana faydalı olacak diğer ilimleri bilâhara bulabilmek için nebatların, hayvanların ve hassaten insanın tabiatını da tetkik etmek lâzımdır. Böylece bütün felsefe bir ağaç gibidir: kökleri metafizik; gövdesi fizik ve bu gövdeden fışkıran dallar da diğer bilimlerdir, ki üçe irca edilebilir: Tıp, mihanik ve ahlâk» [1].

Filhakika kendine bir ahlâk edinmiş ve bulduğu metodu da birçok müşküllere tatbik etmişti; şimdi, çizdiği tetkik plânına göre, evvelâ felsefenin kökünden, metafizikten başlayacaktı:

«Eğer bilimlerde sağlam ve sabit bir şey kurmak istiyorsam, hayatımda bir defa, evvelce edindiğim kanaatleri yanlış diye terk ederek, her şeye yenibaştan, temelinden başlamalıyım.» Bunun için hepsinin yanlış olduğunu göstermeğe lüzum yoktur. Yalnız içlerinden birinin şüpheyi mucip olması, diğerlerinin hepsini yanlış diye reddetmem

[1] Principes de la philosophie. Préface.

için kâfidir. Şu halde evvelâ «kendilerinden şüphe edilen şeylerden» başlamak lâzımdır :

«Temellerin çürümesi kendisiyle birlikte yapının bütün geri kalan kısmını da zaruri olarak harap olmağa sürüklediğinden, ben de ilk önce eski kanaatlerimin dayandığı prensiplere hücum edeceğim».

«Şimdiye kadar, en doğru ve şüphe götürmez olarak kabul ettiğim şeylerin hepsini duyulardan veya duyular vasıtasıyla öğrendim. Halbuki bu duyuların bazen aldatıcı olduklarını bizzat kendim tecrübe ettim. Binaenaleyh bizi bir defa aldatanlara hiçbir zaman itimat etmemek tedbir iktizasındandır».

Fakat duyularımızla bildiğimiz birçok şeylerden şüphe etmek güçtür. «Meselâ şurada ateş yanında; bir geceliğe bürünmüş olarak, elimde şu kâğıtla otururken, nasıl olur da şu ellerin ve bu vücudun bana ait olduğunu inkâr edebilirim.... Meğerki kendimi, dimağları safranın kara bulutları ile dumanlanmış.... kaçıklara benzeteyim».

«Fakat bununla beraber, kaç defa rüyamda, çırcıplak yatağımda olduğum halde, burada ateşin yanında giyinmiş olarak bulunduğumu görmek başımdan geçti. Binaenaleyh uyku ile uyanıklığı biribirinden ayırd edecek hiçbir alâmet görmüyorum, ve nerede ise şimdi uyuduğuma inanacağım geliyor.» Fakat uyuduğumu ve bütün gördüklerimin hayal olduğunu kabul etsem bile, bu

hayalleri teşkil eden baş, göz, el gibi uzuvların da gerçek olduğundan şüphe edebilir miyim?

«Sonra bunların da hayalî olduğunu farz etsek, onları, teşkil eden, uzam, şekil, necelik, uzay, zaman gibi şeylerin gerçek olduğunu kabul etmek lâzım gelmez mi?»

«İşte bunun için, fizik, tıp, astronomi gibi bilimlerin pek şüpheli ve müphem olduğunu, fakat hesap, geometri gibi bilimlerin katî ve şüphe götürmez bir şey ihtiva ettiğini itiraf etmeliyiz. «Zira, ister uyuyayım, ister uyanık olayım, iki ile üç bir araya gelince her zaman beş sayısını teşkil edecek, ve kare hiçbir zaman dörtten fazla kenara malik olmıyacaktır».

Fakat «epey zamandır, her şeye gücü yeten bir Allah var olduğuna dair kafamda bir kanaat vardır. Şimdi, kim bana temin edebilir ki, bu Allah hiçbir yer, hiçbir gök, hiçbir uzamlı cisim, hiçbir şekil, hiçbir cesamet, ve hiçbir yer var olmadığı halde benim bütün bu şeylerin şuuruna malik olmam ve onların gördüğümden başka türlü var olmadıklarına inanmam için bir şey yapmış olmasın, ve hattâ, iki ile üçü topladığım veya karenin kenarlarını saydığım veya daha kolay bir şey hakkında hüküm verdiğim her anda aldanmamı istemiş olmasın».

«Eskiden doğru olduğunu sandığım şeylerden şimdi şüphe etmiyeceğim hiçbirinin mevcut olmadığını itiraf etmeğe mecburum: Böylece bilimlerde sağlam ve sabit bir şey bulmak istiyorsam, bundan böyle bu fikirler hakkında vereceğim hükmü talik etmem, ve onlara, bana apaçık olarak yanlış görünen şeylerden daha fazla itimat etmemem zaruridir».

«Şimdi, hakikatın mutlak kaynağı olan, gerçek bir Allahın değil, fakat güçlü olduğundan daha az aldatıcı ve kurnaz olmıyan kötü bir cinin beni aldatmak için bütün zanaatını kullandığını farz edeceğim. Yer, gök, renkler, şekiller, sayılar, ve gördüğümüz diğer bütün haricî şeylerin, bu cinin safdilligime tuzak kurmak için kullandığı hulyalar ve hayaletler olduğunu zannedeceğim. Biz-zat kendimi, ne bir ele, ne gözlere, ne ete, ne kana ve ne de bir 'duyuya malik bir kimse gibi değil, fakat bütün bunlara yanlış olarak malik olduğunu zanneden biri gibi mülâhaza edeceğim; ve eğer bu vasıta ile hiçbir hakikatın bilgisine ulaşmak iktidarım dâhilinde değilse, hiç olmazsa hükmümü talik etmek iktidarım dâhilinde kalacaktır» [1].

«Arşimet, yer yuvarlağını bulunduğu yerden oynatmak ve başka bir yere götürmek için sabit ve sağlam bir noktadan başka bir şey istemiyordu. Böylece, eğer ben

[1] Düşünceler. Birinci düşünce.

de, katî ve kendisinden şüphe edilmez tek bir şey bulacak kadar talihli olursam, büyük ümitler beslemekte hakkım olacaktır».

«Şu halde gördüğüm bütün bu şeylerin yanlış olduğunu farz ediyor; yalanlarla dolu hafızamın hatırlattığı bütün şeylerin hiçbir zaman var olmamış olduğuna inanıyor, hiçbir duyum olmadığını sanıyor, cisim, şekil, uzam, hareket ve uzayın zihnimin uydurmalarından başka bir şey olmadığına inanıyorum. Şu halde doğru telâkki edilebilecek ne vardır? Belki, dünyada katî ve şüphe edilmez hiçbir şey bulunmadığından başka hiçbir şey!..

«Fakat hiç değilse ben kendim bir şey değil miyim? Fakat biraz önce her hangi bir duyu ve bedene malik olduğumu inkâr etmiştim. Bununla beraber, tereddüt içindeyim, zira bundan ne çıkmaktadır? Beden ve duyulara, onlar olmaksızın var olmayacak kadar, bağlı mıyım? Fakat ben dünyada hiçbir şeyin, yani ne yer, ne gök, ne de beden var olmadığına kani olmuştum. Binnetice kendimin de asla var olmadığıma kani olmamış mı idim? Muhakkak hayır! Zira eğer kani oldum ve bir şey düşündümse, şüphesiz varım. Fakat beni her gün aldatmak için bin bir hüner ve zanaatını kullanan, pek güçlü ve pek hilekâr bilmem her hangi bir aldatıcı vardır. Eğer o beni aldatıyorsa, şüphe yok ki ben varım; ve o

istediği kadar beni aldatsın, ben bir şey olduğumu düşündükçe, hiçbir şey olmadığımı beni kandırmaya hiçbir zaman gücü yetmiyecektir. Böylece bunun üzerine iyice düşünüp ve her şeyi inceden inceye tetkik ettikten sonra, nihayet şu kaziyenin, yani *ben varım, ben mevcudum* kaziyesinin, onu ifade veya zihnimde idrak ettiğim her defada zaruri olarak doğru bulunduğunu çıkarmak, ve bu neticenin sabit olduğunu kabul etmek lâzımdır [1].

«Fakat bütün bu şeylerin hakikatından şüphe ettiğimiz esnada kendimizin de var olmadığını kabul edemeyiz; zira düşünen şeyin düşündüğü esnada hakikaten mevcut olmadığını kavramakta aklımız büyük bir tenakuza uğramaktadır. Böylece en acayip faraziyelere rağmen, şu «düşünüyorum, öyleyse varım» neticesinin doğruluğuna ve bu neticenin, fikirlerini bir sıra altında sevk eden bir kimseye ayan olan ilk ve pek şüphesiz bir netice olduğuna inanmaktan kendimizi alamıyoruz» [2].

«Böylece, her şeyden şüphe etmek isteyen bir kimsenin, şüphe ederken kendinin var olduğundan da şüphe edemiyeceğini, ve bu şekilde muhakeme eden şeyin yani kendinden şüphe edemediği halde geri kalan

[1] Düşünceler. İkinci düşünce

[2] Principes de la philosophie. Première partie.

diğer bütün şeylerden şüphe eden şeyin, beden dediğimiz şey değil de ruh veya düşünce dediğimiz şey olduğunu göz önüne alarak, bu düşüncenin varlık veya mevcudiyetini ilk prensip olarak kabul ettim, ve bunlardan pek açık bir surette diğerlerini çıkardım [1].

Nihayet uzun ve sürekli bir analizden sonra, bir sezgi ile bedihi bir şekilde elde edilen basit bir tabiatın bilgisine varmıştır. Şimdi bunu bir prensip, hareket noktası olarak kabul ederek bir nizam dâhilinde, dedük-siyonla bilinen diğer hakikatlara basamak basamak yükselecektir:

«Ben düşünen bir şeyim, yani şüphe eden, tasdik ve inkâr eden, pek az şey bilen, pek çok şey bilmiyen, seven, nefret eden, istiyen, istemiyen, tahayyül de eden ve duyan bir şey? Zira, belki his ve tahayyül ettiğim şeyler, benden haricte, ve kendiliklerinde hiçbir şey olmasalar da, bununla beraber, duyumlar veya hayaller adını verdiğim bu düşünce tarzlarının, düşünce tarzı olarak, bende mevcut olduklarından katiyetle eminim. Böylece zikrettiğim bu pek az şeyde, doğru olarak bildiğim veya bu ana kadar bildiğimi müşahade ettiğim, bütün şeyleri gösterdiğimi sanıyorum».

«Şimdi bu güne kadar farkına varmadığım diğer birtakım bilgilerin de bende

[1] Principes de la philosophie. Préface.

bulunup bulunmadığını tetkik edeceğim. Düşünen bir şey olduğumdan katiyetle eminim; fakat o halde bir şeyden emin olmak için lâzım gelen şeyin ne olduğunu da bilmiyor muyum? Bu birinci bilgide bildiğim şeyin açık ve seçik idrakinden başka bir şey yoktur. Ve, eğer böyle açık ve seçik olarak idrak ettiğim bir şeyin yanlış olduğu vâkı olsaydı, bu idrak hakikaten bu bilginin doğru olduğunu temine kâfi gelmezdi. Binnetice, şimdiden şöyle umumî bir kaide tesis edebileceğimi sanıyorum: *Pek çok açıklık ve seçiklikle idrak ettiğim şeylerin hepsi doğrudur,,*

«Fakat bu şekilde bildiğimi sandığım birçok şeylerin bilâhara yanlış olduğunu gördüm. Sonra, matematiğin ispatlarından bile, güçlü bir Allahın beni aldatabileceğini düşünerek, şüphe ettim. Bununla beraber istiyen beni istediği kadar aldatsın, o, ben bir şey olduğumu düşündükçe, hiçbir şey olmamam. iki ile üç toplamının beşten fazla veya eksik olması için asla bir şey yapamaz. Zira bütün bunlar ve bunlara benzer şeylerin onları idrak ettiğimden başka bir tarzda mevcut olmayacaklarını pek açık olarak biliyorum».

Fakat bu şüphelerden tamâmen kurtulmak için, bir Allah mevcut olup olmadığını, eğer mevcutsa, aldatıcı olup olmadığını tetkik etmem lâzımdır. Zira bu iki şeyi bilme-

den hiçbir şey hakkında katî bir bilgi edinmek imkânsızdır.

«Zihnimde ilk olarak bulduğum mefhumlardan tedricen bilâhara bulacaklarıma geçmek şeklinde kabul ve takibettiğim düşünme nizamını inkıtaa uğratmaksızın, Allahın varlığı ve aldatıcılığı meselesini tetkik edebilmek için, burada bütün düşüncelerimi bazı cinslere ayırmam, ve bunlardan hangisinde, tam mânasiyle, doğruluk veya yanlışlık bulunduğunu tetkik etmem lâzımdır».

«Düşüncelerimin bazıları eşyanın suretleri gibidir; ve asıl onlara fikir diyoruz: insan, gök, melek ve hattâ Allah gibi. Bazıları irade veya teessür, bazıları da hükümlerdir: İstemek, korkmak, tasdik ve inkâr etmek gibi ».

Mengeleri bakımından bu fikirlerden bazıları benimle doğmuş, bazıları yabancı ve dışardan gelmiş, bazıları da tarafımdan uydurulmuştur. Sunileri tetkika lüzum yoktur. Çünkü uydurmalarımdır. Şimdi yapacağım başlıca iş, haricteki şeylerden geldiğini sandığım fikirleri tetkik etmek ve beni onların bu şeylere benzer olduğuna inandıran sebepleri araştırmaktır :

Evvelâ tabii bir temayülle haricî şeyin bana benzerini gönderdiğini sanıyorum. Meselâ, sıcaklığın, ateşten geldiğine inanıyorum. Fakat tabii temayüllerin, fazilet ve reziletten birini seçmek lâzım geldiği zaman, beni

iyiye olduğu kadar kötüye de götürdüğünü birçok defa gördüm ; binaenaleyh yanlış ve doğruya müteallik meselelerde onları takibedemem.

Saniyen bu fikirler irademe tabi değildir. İstesem de istemesem de sıcaklığı duyuyorum. Fakat bu onların hariçten geldiğine bir delil değildir. Çünkü bunlar bana uyurken hariçten gelmiyor. Sonra bu fikirlerin bu şeylerden geldiğini kabul etsem bile, onların bu eşyaya benzediğini çıkarmak zaruri değildir. Netekim bende biribirinden farklı iki güneş fikri vardır ; birine göre güneş olduğundan pek küçük parlak bir yuvarlaktır, diğerlerine göre, yerden pek çok defa büyüktür. Bu iki fikrin aynı zamanda aynı güneşe benzemesi imkânsızdır. «Halbuki akıl beni doğrudan doğruya güneşin görünüşünden edinilen birinci fikrin güneşe en az benzediğine inandırıyor».

«Fakat bende fikirleri bulunan şeyler arasında bazılarının benden hariçte var olup olmadıklarını araştırmak için başka bir yol daha mevcuttur. Bu fikirleri bazı düşüncü tarzları olarak mülâhaza edince, aralarında bir fark ve eşitsizlik görmüyorum. Fakat onlar, biri bir şeyi, diğeri başka bir şeyi gösteren zihin suretleri olarak tetkik edilince yekdiğerinden farklı oldukları apaçıktır. Zira, filhakika, bana töz (cevher) leri gösteren fikirler şüphesiz diğerlerinden daha fazla bir

şeydir, ve haddizatında daha fazla bir *tasavvur şeniyeti* ihtiva ederler, yani tasavvurlarıyla, bana yalnız tavır ve arazları gösteren fikirlerden daha fazla bir vücut ve kemal derecesine iştirak ederler.» «Mutlak, ebedî, sonsuz, değişmez, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, ve kendinin dışındaki bütün şeylerin yaratıcı bir Allah fikrinde, şüphesiz sonlu tözleri gösteren fikirlerden daha fazla bir *tasavvur şeniyeti* vardır».

Halbuki «tabii ıfık ile aşikârdır ki, fail ve külli illette hiç olmazsa, vücuda getirdiği eser kadar bir varlık bulunmalıdır.» ve bînetice, yokluktan bir şey vücuda gelmiyeceği şöyle dursun, pek yetkin olan az yetkin olanın devam ve neticesi de olamaz. Taş kendinden daha mükemmel bir şeyden husule geleceği gibi, hararet de kendinden nakıs bir şeyden vücuda gelemes. Kezalik taş ve hararet fikirleri de hiç değilse, bana onların fikrini veren varlık kadar bir varlığa malik bir neden (illet) tarafından zihnimize konulmadıkça zihnimizde mevcut olamaz. Böylece tabii ıfık, fikirlerin, tasvir ettikleri şeylerden daha az mükemmel olabildiklerini, fakat hiçbir zaman onlardan daha mükemmel bir şey ihtiva edemediklerini gösteriyor.

O halde tasavvurda muhtelif varlık derecesi gösteren bu fikirler hangileridir?

«Bu fikirler arasında bana kendimi gösteren ve burada güçlüksüz anlaşılan fikirden

başka biri bir Allahı, bazıları maddi ve cansız şeyleri, bazıları melekleri, bazıları hayvanları, ve nihayet bazıları da bana benziyen insanları gösteriyor».

«Fakat diğer insanlar, hayvanlar ve meleklerin fikirlerini, benden hariçte ne bir insan, ne bir hayvan, ve ne de bir melek bulunmasa da, Allahla maddi şeylerin fikirlerinin halitasından çıkarabilirim». Binaenaleyh bunlar bir gerçeğe tekabül etmiyebilir.

Maddi ve cismani şeylerin fikirlerine gelince, onlarda da benden gelmiyecek bir şey görmüyorum. Evvelâ, ı ışık, renk, tat, soğuk, sıcak gibi nitelikler(keyfiyetler) o kadar belirsizdir ki bunların bir varlığa mı, yoksa bir yokluğa mı delâlet ettiği bilinmiyor. Meselâ, soğuk mevcut bir şey midir? Yoksa sıcaklığın yokluğu mudur?

Saniyen, töz (cevher), zaman ve diğer buna benzer şeylerin fikirlerini de kendimden çıkarabilirim. Çünkü ben de bir tözüm, ve bir zaman dâhilinde devam ediyorum, ve birçok durumlardan geçiyorum.

Salisen, uzam, şekil, durum ve hareket gibi özenlikler de, tözün sanları olduğundan, onlarda benden gelebilir,

Hulâsa, bütün bu fikirlerin bana benden hariçte bir şeyden geldiğine dair katî bir delil yoktur.

«Binnetice yalnız Allah fikri kalıyor. Şu halde onda benden gelen bir şey bulunup

bulunmadığını tetkik etmem lâzımdır. Ben Allah adından sonsuz, ebedî, değişmez, bağısız, her şeyi bilir ve her şeye gücü yeter ve mevcut bütün şeylerin (eğer mevcut şeyler varsa) yaratani bir töz anlıyorum. Binaenaleyh bu üstünlükler o kadar büyük ve yüksektir ki, onları ne kadar fazla dikkatle tetkik edersem, Allahtan edindiğim fikrin menşeinin benden geldiğine de o kadar az kani bulunuyorum. Ve binnetice bundan evvel söylediklerimden, zaruri olarak Allahın varlığını çıkarmak lâzım geliyor. Zira, ben bir töz olduğum için, her ne kadar töz fikri bende bulunsa da, bununla beraber sınırlı ve sonlu bir varlık olduğum için, sonsuz bir töz fikri, sonsuz bir töz tarafından hakikî olarak bana konulmuş olmadıkça, bende bulunamaz».

«Şimdi biraz daha ilerigitmek, ve Allah mevcut olmadığı takdirde, onun fikrine malik olan benim var olup olmayacağıımı tetkik etmek istiyorum, ve varlığımı kime borçlu olabileceğimi soruyorum. Belki kendime, yahut anama, babama veyahut da Allahtan daha az yetkin olan diğer nedenlere (illetlere) borçluyum: zira Allahtan daha yetkin ve hattâ ona eşit olan başka bir şey tasavvur olunamaz.»:

Kendi kendimin yaratani olsaydım, her türlü eksikten âri, yani Allah olmam lâzımdı. Halbuki yanılıyor, şüphe ediyorum; birçok

şeyleri bilmiyorum. Bunlar yetkinlik değil, eksiklik alâmetidir. Binaenaleyh kendimin yaratana değilim.

«Anam babama gelince, görünüşte varlığını onlara borçluyum, fakat bu hususta bütün inandıklarımın doğru olduğunu kabul etsem bile, bundan dolayı beni, düşünen bir varlık olarak, yaratan ve muhafaza eden onlar olduğu söylenemez. Çünkü düşünen bir tözle cismani bir edim (fiil) arasında hiçbir bağıllık yoktur».

Allahtan daha az olgun bir varlığa gelince, onun tarafından yaratılmam imkânsızdır. Çünkü, nedende, hiç olmazsa, etkisi (eseri) kadar bir gerçeklik bulunması zaruri olduğu pek apaçık bir şeydir. Binnetice, onun da benim gibi düşünen bir şey olması ve Allahın mahiyetine atfettiğim bütün kemallerin fikrine sahip olması lâzımdır. Sonra, bu neden menşe ve mevcudiyetini kendine medyunsa, onun Allah olması icabeder. Çünkü kendiliğinden var olmak Allaha ait bir şeydir. Eğer varlığı başka bir nedenden geliyorsa, bu nedenin de başkası tarafından mı, yoksa kendiliğinden mi mevcut olduğunu aramak ve böylece Allaha kadar çıkmak lâzımdır. Bu teselsülde sonsuz ilerlemenin imkânsız olduğu aşikârdır, çünkü burada beni eskiden meydana getiren neden değil, fakat halihazırda muhafaza eden neden (illet) bahis mevzuudur.

Şimdi bana kalan yegâne şey bu fikri ne suretle iktisabettiğimi tetkik etmektir. Zira onu duygulardan edinmedim. Kezalik zihnimin uydurma ve yaratması da değildir. Zira bu fikirden bir şey eksiltmek veya ona bir şey katmak elimde değildir. Binnetice, kendi varlığım hakkında edindiğim fikir gibi, Allah fikrinin de yaratıldığım zaman benimle birlikte doğmuş ve meydana getirilmiş olduğunu söylemekten başka diyecek bir şeyim yoktur. Bu tıpkı, ben yaratılırken, işçinin eserine hakkettiği marka gibi, zihnime konulmuştur.

«Burada Allahın varlığını ispat için kullandığım delilin kuvveti şundadır ki, eğer Allah gerçekten mevcut değilse yani bende fikri bulunan bütün bu yüksek olgunluklara sahip, hiçbir kusuru bulunmıyan, kendilerinde bir noksan alâmeti görünen şeylerle alâkası olmıyan bu aynı Allah mevcut değilse, mahiyetinin olduğu gibi olması, yani Allah fikrinin bende bulunması imkânsızdır [1].

*
* *

Şimdi, «düşünen, uzunluk, derinlik ve enlilikçe uzamlı olmıyan ve bedene ait hiçbir şeyle bağılılığı bulunmıyan insan ruhu hakkında edindiğim fikir, ölçülmez bir tarzda her hangi cismani bir şeyin fikrinden

[1] Düşünceler. Üçüncü düşünce.

çok daha sarihtir. Ne zaman şüphe ettiğimi, yani eksik ve başkasına bağlı bir varlık olduğumu göz önüne getirirsem, tam ve bağısız bir varlık, yani Allah fikri de o kadar sarahat ve vuzuhla zihnime gelmektedir: bu fikre malik olan ben sırf bu fikrin bende bulunması veya benim var olmam dolayısıyla, Allahın mevcudiyetini ve benim mevcudiyetimin de hayatımın her anında tamamen Allaha bağlı olduğunu pek açık olarak çıkarıyorum ve beşer zihninin hiçbir şeyi bundan daha fazla bedahet ve yakîn ile bilebileceğini de zannetmiyorum. Böylece daha şimdiden hakikî Allahın bu temasından bizi kâinatın diğer şeylerinin bilgisine götürecektir bir yol keşfettiğimi sanıyorum».

«Evvelâ, biliyorum ki, Allahın beni aldatmasına asla imkân yoktur; çünkü her hile ve aldatmada bir nevi noksanlık vardır. Böylece aldatabilmek bir incelik ve kudret alâmeti gibi görünse de, aldatmak istemek şüphesiz zaıf ve hileye delâlet eder. Binnetice bunlar Allahta bulunmaz. Bundan sonra şahsi tecrübemle de biliyorum ki, bende bir hüküm vermek veya doğruyu yanlıştan ayırdetmek melekesi vardır. Şüphesiz diğer malik olduğum şeyler gibi bunu da bana Allah vermiştir. Ve Allah beni aldatmak istemiyeceğinden, bu melekeyi, lâzım olduğu gibi kullandığım takdirde, hiçbir zaman yanıl-

mama imkân olmayacak şekilde bana verdiği de muhakkaktır».

Aldanmamın sebebi Allah değildir; bu muhakkak. Fakat aldandığım da bir vakıadır; netekim bu yüzden her şeyden şüphe ettim. Şu halde nasıl oluyor da aldanıyorum?

«Bundan sonra kendime daha yakından bakmağa ve yanılmalarımın neden ibaret olduğunu tetkik etmeğe koyulduğumda, onların iki nedenin, yani bende mevcut olan bilmek ve seçmek yahut ihtiyar melekelerinin, bir kelime ile müdrikemle irademin birlikte iş görmesinin eseri olduğunu görüyorum. Zira yalnız müdrikemle hiçbir şeye ne evet ve ne de hayır demiyor; yalnız evet veya hayır dediğim şeylerin fikirlerini idrak ediyorum. Binaenaleyh, müdrikede, sırf müdrike olarak mülâhaza edildiğinde, hiçbir yanlış yoktur. İrade yalnız bir şeyi yapabilmemiz veya yapamamamız, yani o şeye evet veya hayır dememiz, takip veya terk etmemizden ibarettir. Veyahut belki daha ziyade müdrikenin bize arz ettiği şeyleri tasdik veya selp, takip veya terk için, haricî hiçbir kuvvetin tesiri altında olmaksızın, hareket etmemizdir».

«Şu halde, ne Allahın bana verdiği istemek melekesi, ve ne de anlamak veya idrak etmek melekesi, tek başına hatalarımın sebebi değildir: zira, birincisi kendi nev'inde pek geniş ve pek olgundur, ikin-

cisine gelince, Allahın verdiği bu meleke-
den başka hiçbir meleke ile hiçbir şeyi id-
rak etmediğimden, şüphesiz onunla anlayıp
idrak ettiğim şeyleri lâzım olduğu veçhile
anlayıp idrak ediyorum; binnetice burada
da aldanmam imkânsızdır. Şu halde hatala-
rım nereden doğuyor? Yalnız şundan: İrade,
müdrikeden daha geniş olduğundan onu
aklın hudutları dâhilinde zaptedemiyorum,
anlamadığım şeylere de teşmil ediyorum.
Halbuki, kendi mahiyeti icabı, onlarla alâkası
olmadığından, kolayca hataya düşüyor, ve
binnetice, yanlışlığı doğru, kötüyü iyi yerine
alıyor ve binaenaleyh aldanıyor ve hata
ediyorum».

«Yanlış ve yanlışlıklarımın izah ettiğim
bu nedeninden başka bir nedeni olmaz. Zira,
ancak kendisine akıl tarafından açık ve se-
çik olarak sunulan şeyler hakkında bir hü-
küm vermesi için, irademi bilgimin hudut-
ları içinde zaptettiğim her defada aldan-
mam imkânsızdır. Çünkü açık ve seçik her
idrak, şüphesiz hakikî ve müspet bir şeydir;
ve binnetice menşei yokluk olamaz. Bilâkis
onun yaratana (müellifi) zaruri olarak Allah
olması lâzımdır. Allah, mutlak kâmil oldu-
ğundan, hiçbir hatanın sebebi olamaz. Ve
binnetice zaruri olarak böyle bir idrak veya
hükmün hakikî olduğunu çıkarmak lâzım-
dır [1].

[1] Düşünceler. Dördüncü düşünce.

Fakat «açık ve seçik idrak nedir?».

«Açık idrak, dikkatli bir zihne ayan ve aşikâr olan idraktır. Nitekim gözümüze ayan olan eşyayı, onlar gözümüze oldukça kuvvetle tesir ettiği ve gözümüz onlara bakmak için hazır olduğu zaman, açıkça gördüğümüzü söylüyoruz. Seçik idrak, kendinde onu lâzım olduğu gibi mülâhaza edene aşikâr olarak görünenden başka bir şey ihtiva etmiyecek derecede sarîh ve diğerlerinden farklı olan idraktır. Açık idrak seçik olmıyabilir; fakat seçik idrakin açık olmaması imkânsızdır [1].

Hulâsa ancak açık ve seçik olarak idrak ettiğimiz şeyler üzerine hüküm verdiğimizde aldanmamıza imkân yoktur.

*
* *

Buraya kadar üç hakikat bulduk: Ben varım, çünkü şüphe ediyor ve binnetice düşünüyorum. Allah vardır, çünkü onun bende fikri vardır. Açık ve seçik olarak idrak ettiğim şeyler doğrudur, çünkü Allah mutlak iyidir, aldatıcı değildir. Fakat aynı şekilde bende maddi şeylerin fikirleri de vardır. Acaba bu fikirlerin temsil ettiği şeyler de mevcut mudur? Dünya mevcut mudur?

«Şimdi bana maddi şeylerin var olup olmadığını tetkik etmek kalıyor. Şüphesiz,

[1] Principes de la philosophie. Première Partie. 45

daha şimdiden, yalnız geometrinin ispatlarının konusu olarak göze aldığım takdirde, maddî şeylerin var olduğunu biliyorum. Çünkü onları bu tarzda açık ve seçik olarak idrak ediyorum. Zira açıkça anlıyabileceğim her şeyi yaratmak Allahın gücü dahilinde olduğunda hiç şüphe edemem».

«Bundan başka, bende olan ve maddî şeyleri tetkik ettiğim zaman kullandığımı tecrübemle müşahede ettiğim, tahayyül melekesi de onların varlığına beni ikna etmeğe muktedirdir: zira muhayyilemin ne olduğunu tetkik ettiğim zaman görüyorum ki, o bilen melekenin (yani düşüncenin) kendine sıkıca merbut olan, ve binnetice mevcut olan, bedene tatbikından başka bir şey değildir».

«Bunu pek aşikâr kılmak için, muhayyile ile yalın düşünce veya anlayış arasındaki farkı göstermek isterim: meselâ, bir üçgeni tahayyül ettiğim zaman, onu sadece üç doğru ile sınırlı ve üç doğrudan mürekkep bir şekil olarak anlamakla kalmam, fakat aynı zamanda, fazla olarak, bu üç doğruyu zihnimin kuvveti ve derunî tatbikı ile gözümün önünde hazır ve mevcut olarak tasavvur ederim; ve asıl tahayyül tesmiye ettiğim de işte budur.» Şu halde düşüncemin büyük bir emekle tahayyül ettiği âdî şeylerin mevcut olması lâzımdır.

Sonra «kendimi daha iyi bilmeğe ve beni yaratanı daha açık olarak keşfetmeğe başla-

dığım bu anda, duyuların bize öğretiyor gö-ründükleri bütün şeyleri körükörüne kabul etmem icabettiğini doğrusu zannetmiyorum, fakat hepsinden şüphe etmem icabettiğini de sanmıyorum :

Filhakika, «bende passif bir duymak melekesi, yani duyulur şeylerin fikirlerini almak ve bilmek melekesi de mevcuttur. Fakat eğer, bende veya benden başka birinde bu fikirleri husule getirmeğe ve teşkil etmeğe muktedir diğer aktif bir meleke bulunmasaydı, bu passif melekenin bana bir faydası olmazdı. İmdi, düşünen bir şeyden başka bir şey olmadığım takdirde, bu aktif meleke bende mevcut olamaz, çünkü onun mevcut olması için daha evvel düşüncemin mevcut olması şart değildir. Hattâ ekseriyetle bu fikirler benim dahlim olmadan, ve bir çok zaman arzum hilâfına aklıma gelmektedir. Şu halde bu aktif melekenin zarurî olarak benden farklı bir tözde (cevher)de bulunması lâzımdır. Bu töz ya bir 'cisim'dir; yahut bizzat Allahtır; veyahut da cisimden daha asîl bir varlıktır.

«Halbuki Allah katiyen aldatıcı değildir, ve binaenaleyh, bu fikirleri bana ne doğrudan doğruya kendi tarafından, ne de başka bir mahlûk vasıtasıyla göndermediği aşîkârdır. Zira bana bunun böyle olduğunu bilmek için hiçbir meleke vermediği halde bilâkis bu fikirlerin bana maddi şeyler tara-

findan gönderildiğine veya onlardan geldiklerine inanmak için büyük bir temayül (inclination) vermiştir. Binaenaleyh eğer bu fikirler, filhakika, maddî şeylerden başka sebepler tarafından gönderilmiş veya husule getirilmiş olsaydı, Allahın bizi aldatmasını mazur görmek nasıl mümkün olurdu. Şu halde itiraf etmek lâzımdır ki maddî şeyler vardır, mevcuttur».

«Bütün duyularımı, hafızamı ve müdrîkemi bu şeyleri tetkika verdikten sonra, bunlardan hiçbirisi bana diğerlerinin bildirmediği ile tezat teşkil eden hiçbir şey bildirmiyorsa, bu şeylerin gerçekliğinden hiçbir suretle şüphe etmeğe hakkım yoktur Zira Allah asla aldatıcı değildir ve bizzarure benim bu şeyler hakkında hiçbir zaman aldanmadığımı bedihidir» [1].

[1] Düşünceler. Altıncı düşünce.

FİZİK

«Duyularımız vasıtasıyla öğrendiğimiz her şey ruhumuzun bedenimizle olan sıkı bağı ile ilgilidir; ve binaenaleyh, umumiyetle biz onlar vasıtasıyla haricteki şeylerin mahiyetini değil, ne hususta bize faydalı veya zararlı olacaklarını öğreniyoruz. Böylece, bu mülâhazadan sonra, ancak duyularımıza dayanan bütün peşin hükümleri bırakacak ve ancak müdrikemizi istimal edeceğiz. Çünkü, bilmeğe muktedir olduğumuz hakikat tohumlarına benziyen ilk mefhum veya fikirler tabii olarak yalnız onda bulunur» [1].

«Bu noktayı işaret ettikten sonra umumiyetle maddenin veya cismin mahiyeti, sert, ağır, renkli veya her hangi bir tarzda duyularımıza temas eder olmasında değil, fakat yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı bir töz olmasında mündemiç bulunduğunu bileceğiz. Binnetice cisimlerin, mahiyeti, ne bazan onlara dokunduğumuzda duyduğumuz sertliktedir ve ne de ağırlık, hararet ve diğer bu cinsten özenliklerdir. Zira,

[1] Principes de la philosophie, Seconde partie. 3

her hangi bir cismi tetkik ettiğimizde, onun haddizatında bu özenliklerden hiçbirine malik olmadığını düşünebiliriz. Fakat bununla beraber, cisim olmak için lâzım gelen her şeyin onda mevcut olduğunu açık ve seçik olarak biliyoruz, yeter ki o uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olsun».

«Şu halde cisim, var olmak için bu özenliklerden hiçbirine muhtaç değildir. Ve mahiyeti yalnız uzamlı bir cevher olmasında mündemiçtir» [1].

«Cismin mahiyetini teşkil eden aynı uzam uzayın mahiyetini de teşkil eder. Böylece birbirinden cins veya nev'in mahiyetinin ferdin mahiyetinden fark ettiği gibi fark ederler. Cisimden edindiğimiz hakikî fikirlerin ne olduğunu daha iyi ayırdetmek için bir taş alalım, ve ondan cismin mahiyetine ait olduğunu bilmediğimiz bütün şeyleri atalım: evvelâ sertliği atalım; filhakika taşı toz yaparsak, sertliği kalmıyacaktır; fakat bunun için taş olmaktan geri kalmıyacaktır; rengini de atalım, çünkü çok zaman renksiz denecek derecede şeffaf taşlar gördük; ağırlığı atalım, çünkü ateş, hafif de olsa, yine bir cisimdir; soğukluk, sıcaklık ve bu cinsten diğer bütün özenlikleri atalım, çünkü bunların taşta olduğunu zannetmiyoruz, ve taş bazan sıcak, bazan soğuk olduğu için mahiyetini değiştirmiyor, bu taşı böylece

[1] Aynı eser. Aynı bölüm. 4

tetkik ettikten sonra, ondan edindiğimiz hakikî fikir, onun yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı bir töz olmasıdır: binaenaleyh bu fikir, yalnız dolu olan mekândan değil, boş olan mekândan da edindiğimiz fikrin aynıdır» [1].

Şu halde, «uzayda boşluk olamaz. Mademki bir cisim uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlıdır, o halde o bir tözdür. Çünkü yok olanın uzamı olamaz. Mademki boş denilen uzayın da bir uzamı vardır, o halde o da bir tözdür» [2].

«Binaenaleyh, bir vazoda, altın, kurşun veya başka ağır ve sert bir cisimle dolu olduğu zaman, hava bulunduğu ve boş görüldüğü zamandan daha fazla madde yoktur. Zira bir cismi teşkil eden aksamın cesameti asla ağırlık veya sertliğe değil, fakat aynı vazoda daima eşit olan uzama bağlıdır». [3]

«Ve yine pek aşikârdır ki, filozofların tahayyül ettiği gibi, bölünmez atomlar veya cisim cüzüleri mevcut olamaz. Bu cüzüler ne kadar küçük farz olunursa olunsun, mademki uzamlı olmaları lâzımdır, o halde iki veya daha büyük sayıda daha küçük cüzülere taksim edilebileceklerini anlıyoruz, ve binnetice bölünürdür diyoruz. Zira, bir şeyin taksim edilebileceğini açık ve seçik olarak

[1] Aynı eser. Aynı bölüm 11.

[2] Aynı eser Aynı bölüm 16.

[3] Aynı eser. Aynı bölüm. 19.

anlamamızdan, onun bölünür olduğunu çıkarmamız lâzımdır. Başka türlü olduğuna hükmedersek, onun hakkında verdiğimiz hüküm ondan edindiğimiz bilgiye zıt olur» [1].

«Nihayet bütün bu söylediklerimizden, yer ve göğün aynı maddeden yapıldığını çıkarmak güç değildir. Ve hattâ birçok dünyalar mevcut olsa bile, yine onların da bu maddeden yapılmış olmaları icabeder. Binnetice, birçok dünya mevcut olamaz. Çünkü açıkça anlıyoruz ki, mahiyeti yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olmuş olan madde, halihazırda, içinde diğer dünyaların mevcut olabileceği hayalî uzayların hepsini işgal etmektedir, ve kendimizde başka bir madde fikri yoktur» [2].

*
* *

«Mahiyetini bu suretle öğrendiğimiz maddede husule gelen bütün değişiklikler bölümlerinin hareketinden husule gelmektedir. Çünkü o cüzülerinin hareketine göre, muhtelif vaziyetler almakta, ve muhtelif şekillere girmektedir».

O halde hareket nedir?

«Hareket, bir madde veya cisim parçasının, kendine doğrudan doğruya temas eden ve sükûnette farz ettiğimiz cisimlerin yanından diğer cisimlerin yanına nakledilmesidir».

[1] Aynı eser. Aynı bölüm. 20.

[2] Aynı eser. Aynı bölüm. 22.

Hareketin daima, muharrikte değil müteharrikte olduğunu göstermek için, hareket (intikal) ötelenmedir, diyorum, yoksa öteleyen kuvvet veya tesirdir, demiyorum. Bundan başka hareketten, bir tözü değil, müteharrikin bir özenliğini kastediyorum» [1].

Hulâsa, hareket bir cismin diğer bir cisme nazaran durumunu değiştirmesidir.

«Hareketin mahiyetini tetkik ettikten sonra, sebebini gözden geçirmemiz lâzımdır. Hareketin sebebini iki cihetten mütalâa edebiliriz. Evvelâ Allah kudreti külliyesi ile maddeyi hareket ve sükûnetle birlikte yaratmıştır, ve halihazırda, yaratırken evrene koyduğu aynı hareket ve sükûneti, her günkü yardımı ile muhafaza etmektedir. Zira, her ne kadar hareket, hareket eden maddenin bir tavrı olsa da, bununla beraber, bölümlerinden bazılarında bazan az, bazan çok bulunmasına rağmen, onda muayyen bir hareket sayısı vardır ki asla ne azalır, ve ne de çoğalır. Bunun için; maddenin bir bölümü diğerinden iki defa daha süratle hareket ettiği ve diğer bölümü de birinciden iki defa daha büyük olduğu zaman, küçükte büyükte olan kadar hareket bulunduğunu ve bir bölümün hareketi azaldığı zaman diğer bölümün hareketi çoğaldığını düşünmeliyiz [2]».

[1] Aynı eser. Aynı bölüm. 25.

[2] Aynı eser. Aynı bölüm. 36.

Yalnız değişmez bir mahiyete sahip olmak değil, fakat daima değişmez bir tarzda hareket etmek de Allahın yetkinliğinden, olduğundan, o, eşit bir hareket sayısını inkıtasız maddede muhafaza etmektedir. Çünkü onun için yaratmakla muhafaza etmek aynı şeydir. Muhafaza etmeğe kudreti kalmadığı gün, yaratmaya da kudreti kalması lâzım gelecektir.

«Ve kezaîk Allahın asla değişmemesi ve daima aynı suretle hareket etmesinden, tabiat kanunları tesmiye ettiğim ve bütün cisimlerde müşahede ettiğimiz muhtelif hareketlerin tevlitedici sebepleri olan bazı kaidelerin bilgisine vâsıl olabiliriz:

Tabiat kanunlarının birincisi şudur : her şey, başka bir şey onu değiştiremediği müddetçe, bulunduğu halde kalır. Böylece, eğer sükûnette ise, kendiliğinden harekete geçemez, ve bir defa harekete başladığı zaman da, hareketini geciktiren veya durduran başka bir şeye rasgelmedikçe, harekette devam eder [1].

Tabiatta müşahede ettiğim ikinci kanun şudur : harekette bulunan her cisim, hareketine doğru çizgi boyunca devam etmek ister. Bu kaide, diğeri gibi Allahın değişmezliğinden gelir, çünkü Allah maddede hareketi basit bir ameliye ile muhafaza etmek ister [2].

[1] Aynı eser. Aynı bölüm. 37

[2] Aynı eser, Aynı bölüm. 39

«Üçüncüsü: harekette olan bir cisim, kendinden daha kuvvetli birine raslarsa, hareketinden bir şey kaybetmez, ve eğer hareket ettirebileceği kendinden daha zayıf bir kuvvetle karşılaşılırsa, ona verdiği kadar hareketinden kaybeder. Cisimlerde husule gelen değişikliklerin hususî sebepleri hep bu kaideden gelmektedir» [1].

Böylece maddi şeylerde, açık ve seçik bir hakikatlar sistemi kurmak istiyerek, maddeyi geometrinin konusunu teşkil eden uzunluk, enlilik, derinlik ve bunların münasebetleri, bir kelime ile uzama (étendue) irca ediyordu. Onlarda husule gelen değişmelere, yani olaylara gelince, onları da hareketler, yani, maddenin yer değiştirmeleriyle izah ediyordu. Böylece, ancak madde ve hareket bilimi olması icabeden fizik, basit bir ameliye ile uzam ve yer değiştirmeye, yani geometriye irca ediliyor. Ve Aristo'dan beri gelen nitelikler, (qualités) fizikî yerini nicelikler (quantités) fizikine bırakıyordu. Sonra, tabiat kanunlarıyla, mihanik ve fizikin temelli iki prensipini, enerjinin sakımı ve atalet prensiplerini koyuyordu.

[1] Aynı eser. Aynı kısım. 40

FELSEFENİN YAYIMI

Artık, mantık, metafizik, ve fizikten sonra, ana çizgileriyle felsefesini kurmuştu. «Fakat, diyordu, nasıl meyvalar, ağaçların kökünden veya gövdesinden değil de, yalnız dallarından toplanırsa, aynı suretle felsefenin asıl faidesi, en son öğrenilen kısımlarından elde edilir. Fakat bunların hemen hepsini bilmediğim halde daima halka hizmet edebilmek için beslediğim arzu ve gösterdiğim gayret dolayısıyla, öğrendiğimi sandığım bazı şeyler üzerine birkaç «Deneme» neşrettim :

«Bunların birinci bölümü, «insanın aklını iyi kullanması ve bilimlerde doğruyu araması için usul hakkında nutuk» idi. Bunda mantığın ve daha iyisi bilininceye kadar güdülmesi gereken, eksik bir ah-lâkın başlıca kaidelerini kısaca gösterdim. Öteki bölümler de üç kitaptı: birincisi Dioptrik ikincisi Meteorlar ve üçüncüsü de Geometri.

Dioptrikte, onun vasıtasıyla hayata faydalı sanatların bilgisine kadar ulaşmak hu-

susunda felsefede (yani fizikte) oldukça ileri gidilebileceğini göstermek istedim. Çünkü dürbünlerin icadı, ki bu eserde izah ettim, o ana kadar aranılan icatların en güçlerinden biri idi. Meteorlarda benim uğraştığım felsefe ile, aynı mevzuun tetkik edildiği mekteplerde okutulan felsefe arasındaki farkın tanılmasını arzu etmiştim. Ve nihayet geometri ile, bundan önce bilinmiyen birçok şeyleri bulduğumu ispat etmek ve böylece bütün insanları hakikatı aramağa teşvik etmek için, onlara bu şeylerden daha birçoklarının keşfedilebileceğine inanmak fırsatını vermek iddiasındayım. Bu Denemeleri neşredeliden beri, birçok kimse-lerin metafiziğin temellerini anlamakta çekecekleri güçlüğü daha önceden sezerek, bu temellerin başlıca noktalarını «Metafizik Düşünceler» [1] adlı eserimde izaha çalıştım. Kitap haddizatında pek büyük olmamakla beraber, pek bilgili birçok şahısların bu Düşüncelere karşı yaptıkları İtirazlar ve benim bunlara verdiğim *Cevaplarla* hacmı büyüdü ve bu vesile ile mevzuu da aydınlatılmış oldu. Ve en sonra, bu eserler okuyucuların kafasını «Felsefenin prensipleri»ni anlamaya kâfi derecede hazırladığı zaman onları da yani «Felsefenin prensipleri»ni neşrettim [2] ve dört bölüme ayırdım: birincisi, bil-

[1] Ağustos, 1641

[2] Temmuz, 1644

ğinin prensiplerini ihtiva ediyor, ki buna ilk felsefe veya metafizik deniliyor. Bunu iyice anlamak için aynı mevzu üzerine daha önce yazdığım «Metafizik düşünceler»i okumak yerinde olur. Diğer üç bölümde de, fizikte mevcut olan en umumî şeyler bulunur. Meselâ, ilk kanunların veya tabiatın prensiplerinin izahı, gökler, sabiteler, gezegenler, uyduların ve umumiyetle bütün kâinatın teşekkül tarzı, sonra hususi olarak, üzerinde bulunduğumuz arzın ve onun çevresinde hemen her yerde bulunan hava, su, ateş ve mıknatıs gibi cisimlerin mahiyeti ve bu cisimlerde görülen ziya, hararet, ağırlık ve buna benzer bütün özenlikler gibi. Bu suretle bütün felsefeyi, bu son yazdıklarımın tekaddüm etmesi icabeden şeylerden hiçbirini ihmal etmeksizin, bir nizam dâhilinde izah etmeye başladığımı sanıyorum.

«Fakat bu maksadı sonuna kadar götürmek için bundan sonra yeryüzünde bulunan daha özel bir takım cisimlerin her birini meselâ, madenler, bitkiler ve hayvanları, bilhassa insanın tabiatını da aynı tarzda izah etmem ve en sonunda tıp, ahlâk ve mihaniği tetkik etmem icabediyordu. İnsanlara tam bir felsefe sistemi vermek için yapmam lâzım olan da bu idi».

«Henüz kendimi pek yaşlı hissetmediğim gibi, geri kalan şeylerin bilgisinden de

pek uzak bulunuyorum, ve gücüme olan güvenim de yerindedir, binaenaleyh fikirlerimi ispat ve tahkik için ihtiyacım olan deneyleri yapmak kolaylığını elde etseydim, bu maksadı ikmal etmek teşebbüsüne cüret etmekten bir an çekinmezdim. Lâkin bu iş için benim gibi halktan yardım görmiyen bir kişinin karşılayamayacağı birtakım masraflar icabediyor, ve bu yardımı beklemeğe de lüzum görmediğim için bundan böyle yalnız kendi bilgimi artırmak maksadiyle tetkiklerde bulunmakla iktifa etmeye mecburum; binaenaleyh bu suretle kendileri için çalışmakta kusur ettiğim gelecek nesillerin beni mazur göreceklerini umuyorum’.

«Mamafih, şimdiye kadar ne hususta halka hizmet ettiğimin görülebilmesi için, prensiplerimden elde edilebilecek meyvaların neler olduğunu burada söylemeliyim. Birincisi şimdiye kadar bilinmiyen birçok hakikatları onlarda bulmak tadıdır ; zira her ne kadar hakikat, yanlış ve uydurma şeylerden daha az güzel ve daha çok basit olması dolayısıyla, muhayyilelerimize onlar kadar tesir etmese de, bununla beraber verdiği tat daha sürekli ve daha sağlamdır. İkincisi bu prensipleri tetkik ettikçe tesadüf ettiğimiz bütün şeyler hakkında yavaş yavaş daha iyi hüküm vermiye ve böylece daha hakîm olmaya alışacağız. Bu bakımdan bu prensiplerin bayağı felsefenin yaptığı tesirin

aksi bir tesiri olacaktır; zira bu kötü tesirin ukalâ dediğimiz kendini bilgili sanan bilgisizlerde kolayca görebiliriz, öyle ki eğer onlar bu bayağı felsefeyi öğrenmiş olsalardı, akıl ve mantıktan bu kadar uzak olmazlardı. Üçüncüsü, bu prensiplerin ihtiva ettiği hakikatlar pek açık ve seçik olduklarından, her türlü münakaşa ve münazaa sebeplerini ortadan kaldıracak ve böylece ruhları tatlılığa alışmaya hazırlıyacaklardır: medresenin münakaşalarının tam aksine.

«Zira bu münakaşa ve mücadeleler onları öğrenenleri fark ettirmeksizin daha münazaacı ve inatçı kılıyorlardı ve belki de şimdi dünyayı kaplıyan sapkınlık ve anlaşmazlıkların sebebi bunlardır. Bu prensiplerin son ve temelli meyvası şudur. Onlar üzerinde işliyerek, benim izah edemediğim daha birçok hakikatlar da keşfedilebilir, ve böylece azar azar bilinenlerden bilinmeyenlere geçmek suretiyle, zamanla bütün felsefenin tam bir bilgisi elde edilebileceği gibi hikmetin de en yüksek basamağına çıkılabilecektir. Zira bütün sanatlarda görülüyor ki, başlangıçta kaba ve eksik oldukları halde, tecrübede neticesi görülen doğru bir şey ihtiva ettikleri için, yavaş yavaş, üzerinde işlene işlene, olgunlaşıyorlar. Böylece felsefede doğru prensiplere malik olduğumuz zaman, onların ardınca gittiğimizde, bir gün gelip

de başka hakikatlara rasgelmememiz imkânsızdır. Aristo'nun prensiplerinin yanlışlığını ispat etmek için de asırlardan beri takib edildikleri halde hiçbir terakki elde edilemediğini söylemekten daha iyi bir şey yapılamaz».

«Ve yine pek iyi biliyorum ki, bu prensiplerden çıkarılabilecek hakikatların hepsini bu suretle çıkarıncaya kadar daha birçok asırlar geçebilir, çünkü bulunması icabeden hakikatların birçoğu, tesadüfen bulunması asla mümkün olmıyan ve pek zeki insanlar tarafından dikkat ve emekle araştırılması gereken birçok özel deneylere bağlıdır. Zira bu prensipleri kullanmak maharetine sahip aynı kimselerin bu tecrübeleri yapması pek güçlkle vaki olacaktır ve sonra en iyi kafaların bile birçokları felsefe hakkında o kadar kötü bir kanaat edinmişlerdir ki, bu ana kadar hüküm süren felsefede gördükleri kusur yüzünden, asla daha iyi bir felsefe aramıya teşebbüs etmeye karar vermiyeceklerdir».

«Fakat nihayet, prensiplerimle diğerlerinin bütün prensipleri arasında görecekləri fark ve bu prensiplerden çıkarılabilen büyük hakikatlar serisi, onlara bu hakikatları araştırmaya devam etmenin ne kadar ehemmiyetli olduğunu ve bu hakikatların insanı hangi hikmet derecesine, hangi hayat kemale ve hangi saadete götürdüğünü öğret-

bilirse, bu kadar faydalı bir tetkik ve tahsile vaktini hasretmeye gayret göstermiyecek veya hiç olmazsa, meyva verici bir şekilde kendilerini buna verenleri bütün kuvveti ile himaye ve yardım altına almak istemiyecek hiçbir kimse olmayacağına inanabi leceğim» [1].

[1] Principes de la philosophie. Préface.

FELSEFENİN DEVAMI

«Olayları yalnız tarih bakımından tetkik ettiğimiz takdirde, Kartezyanizmin, modern felsefenin gelişmesine baştanbaşa hâkim olduğu muhakkaktır. . . Tarihî gelişmelerin iç prensiplerini keşfetmekle meşgul olan, birçok Alman âlimleri, modern filozofların ortaya attıkları bütün meselelerin hareket noktasını, karteziyen meselelerde bulmuşlardır. Hususiyle, Cogito (düşünüyorum) yu, bugüne kadar meydana çıkan büyük sistemlerin çiçek açmasına sebep olan canlı bir tohum olarak görmüşlerdir. Böylece, Kuno Fischer, Mallebranche'ın «Okkazyonalizm» i, Spinoza'nın monizmi, Leibnitz'in Monadoloji'si, Lock'un Sensualizm'i Berkeley'in «idealizm» i ve Kant'ın «Kritisizm» inin menşe veya zaruri şartını bilhassa Kartezyanizmde bulmaktadır.

«Kartezyanizm, yalnız bu tarzda, modern felsefenin yürüyüşüne kumanda etmekle kalmaz ; fakat o, insan düşüncesinin umumî tarihinde de çok büyük bir ehemmiyeti haizdir. Şüphesiz, on yedinci asrın oldukça büyük bir kısmı, hiristiyan ve klâ-

sik kaynaklardan gelmektedir, fakat edebiyatın yanında, bilim de gelişmektedir; ve o zamanki bilim, dünyanın Dekartçı görüşüdür.

«... Nasıl Descartes, dualistae, yani felsefe ile dinin, ruhi felsefe ile, cismani felsefenin her türlü halitasını gayrimeşru görüyor; a, böylece, on yedinci asırda, aynı zamanda, hem dindar, hem akliyecî, hem ah-lâkçı, hem de âlimdir.

«Nihayet Descartes düşüncüyü eşsiz ve herşeyin üstünde olarak göstermiş ve yalnız onda hakikatın prensipini bulmuştur. Aynı suretle, on yedinci asır, insanın liyakati düşüncede olduğuna kanidir . . . Aklın gücüne inanmak o derece zihinlere nüfuz etmişti ki, Descartes'ın aklın önüne diktiği muvakkat veya daimî maniaları yıkmakta güçlük çekilmemiştir. Onun nazarında, uzun zaman için, ilmin çerçevesine girmesi imkânsız görünen içtimai ve siyasi meseleler ve mutlak olarak ilmin haricinde kalan dinî meseleler tetkik edilmek üzere akla teslim edildiler. XVIII inci asır kendisini bu işe vakfetti ve bunun için, bazıları, Fransız inkılâbının «Usul hakkında nutuk»tan doğduğunu söyleyebilmişlerdir. Eğer bununla kartezyanizm böyle bir neticeyi ihtiva ediyordu demek isteniyorsa: yanlış; fakat bundan, cemiyetin 1789 da Karteziyen akli bedahet prensipi adına yenileştirdiği kastedilseyorsa: doğru bir söz.

«İngiliz âlim ve filozofu Huxley'e göre, Descartes sistemi muasır felsefenin olduğu kadar, muasır bilimin de ruhudur. Felsefemiz idealisttir, bu idealizmin prensibi ise Descartes'ın Cogito'sudur. Bilimimiz mekanisttir, bu mekanizmi kuransa, ruh olmıyan her şeyi uzaya irca eden Kartezyanizmdir.

«... Muasır düşünüşün tercihan alâkadar olduğu meselelerin mühim bir kısmı Descartes felsefesinden kalma miraslardır :

Metafizikte varlık meselesi, irade ve müdrikenin münasebetleri meselesi, yakîn meselesi, bilim ve metafizik arasındaki münasebetler meselesi, ruh ve madde arasındaki münasebetler meselesi gibi. Bugün, bilim felsefesi, belki her şeyin üstünde, matematikle tecrübenin münasebeti meselesini kurcalamaktadır. Nasıl bürhan (Démonstration) la ispat edilen, idrak vasıtasıyla bilinen şeye mutabık oluyor? Nasıl oluyor da fizik riyaî bir tarzda tetkik edilebiliyor?.. Bu, herkesten önce Descartes'ın koyduğu meseledir ve denebilir ki, o metafizik sistemini bu meseleyi halletmek için kurmuştur.

Bilime gelince, geometri ile analizin birleşmesi, olayların mihanikî tefsiri, soncu nedenlerin (causes finales) bilimden atılması yalnız hâdiselerin sistematizasyonuna değil, fakat dünyanın yaratılışının izahına da, yalnız gayri uzvi cisimlerin değil, fakat

hayatın tetkikine de tatbik edilen mekanizm matematik, bütün bunlar, Descartes'ın felsefesinde esaslı parçalar olarak bulunmaktadır.

Ve gene, modern bazı özel bilimlerin doğuşunun başında, Karteziyen düşünceyi bulmaktayız. Ruhi ve içtimai hâdiseleri ölçülebilen matematik unsur veya denklemleriyle tetkik etmeği araştıran tecrübi ruhiyat ve müspet içtimaiyat bu cümledendir...

...Matematikçi ve filozof, derin ve açık, ince düşüncesiyle olduğu gibi geometri düşüncesiyle de üstün, istiklâl için kışkırtıcı ve fakat aklın hadimi, hayatın pratik gayeleri için endişeli, fakat bütün beşeriyetin saadeti için çalışmanın sergüzeştçisi olarak, o bize, en yüksek mânada, sahip olmayı iştiaqla arzu ettiğimiz bütün meziyetlerin model ve yegâne nümunesini vermekte dir. [1]

[1] Emile Boutroux. Etudes d'histoire de la philosophie. 1925. Paris - Alcan.

İNSAN VE FEYLESOF

René Descartes, 31 mart 1596 da, Fransa'nın Tours eyaletinde, La Hayde dünyaya gelmiştir. Bir yıl sonra anasını kaybetmiş, ve dediğine göre, ondan kendisine kuru bir öksürükle sarı bir beniz miras kalmıştı. Bunun için, uzun zaman sıhhatinden endişe edilmişti. Babası Brötanya Parlemanında âza idi. Ataları arasında doktorlar vardı. Onun için doğduğu yerden ziyade mensup olduğu ailenin ehemmiyeti vardı. Asılzadeliği ile öğünüyordu. Holanda'da yirmi yıl felsefe için yalnız başına yaşamasını baba servetine borçlu idi. Çocukluğunu «Fransanın Bahçesi» denilen bu yerde geçiren filozof, daima kır hayatından zevk almış, etrafında bol hava ve geniş saha, gözlerini dinlendirecek yeşillikler aramış, ve bunun için Hollanda'da bir kır evinde oturmuştur.

Sekiz yaşında, o zamanın en meşhur okullarından biri olan, La Flèche kolejine girdi. Buradaki tahsilini (usul hakkında nutuk) ta anlatıyor: Eski diller, eski hikâyeler, belâgat, şiir, matematik, ahlâk, ilâhiyat,

felsefe, (yani mantık, fizik ve metafizik), hattâ hukuk, biraz da tıp.

Lâtinceyi pek iyi öğrenmişti, onu ölü bir dil olarak değil, yazma ve hattâ konuşma lisanı olarak kullanıyordu. Eserlerinin ve mektuplarının mühim bir kısmını lâtince yazdığı gibi, Hollandada bir çok defa lâtince konuşmuştur. Felsefe ve bilhassa matematikte parlak bir talebe olduğunu kendi de söylüyor. Dersler üzerine düşüncelerini yine «Nutuk» ta buluyoruz.

Mektebi bitirdiği zaman on altı yaşında idi. Sonra iki yıl Poitiers Üniversitesinde Hukuk tahsil etti. Tahsilini bitirdikten sonra, bütün asilzadeler gibi, ya kisve veya kılıçtan birini seçmek zorunda idi. Masraf kendinden Holanda ordusuna yazıldı. Gerek meslek yorgunluğu, gerek gençlik hevesleri ile, bir an felsefeyi unuttur gibi olmuştu. Bir gün kışlada, bir matematik meselesinin ilânını gördü. Lâtinceye tercüme ettirerek ertesi gün hallini götürdüğü zaman, meseleyi tanzim eden derhal bir deha ile karşılaştığını anladı. Ve onu bu yolda çalışmaya teşvik etti. Diğer de Fransada tahsil etmiş, tanınmış bir doktordu. Böylece, kışla hayatının zorlukları içinde birlikte matematik ve fizik meseleleri üzerine çalışmak imkânını buldular.

1618 de, Bavyera ordusuna girdi. Otuz yıl harpleri için yola çıktı. Fakat hiçbir

muharebeye iştirak etmedi. 1619 sonbaharında, Ulm yakınında bir yerde konakladı. Bizzat kendinin anlattığı soba başı inzivası esnasında, mistik bir burhan geçirdi.

10, ikinciteşrin, 1619 da «Mucizelik bir bilimin temellerini» bulduktan sonra, «heyecanla dolu olarak», yattı. Rüyasında, sol tarafı felce uğramış bir halde, bir rüzgarın itmesiyle, bir kilisenin avlusuna atıldı. Orada bir tanıdığı kendisine bir kavun hediye etti. Korkudan uyandı. Sağına döndü, tekrar yattı. Bu sefer korkunç bir gök gürültüsü ile gözünü açtı. Odasının içini yıldırım kıvılcımlarıyla dolu gördü. Kötü cinlerin hışmından kendini korumasını Allaktan niyaz etti, ve yine yattı. Gördüğü üçüncü bir rüyada, masasının üzerinde bir lûgat buldu, ve biraz sonra elinde bir «Şairler antolojisi» belirdi. Rasgele açtı, tanıdığı bir şiir üzerine düştü: «Hayatta hangi yoldan yürüyeceğim?» bu esnada tanımadığı bir kimse, «Evet ve hayır» la başlayan bir şiir parçası gösterdi.

Daha uykuda düşerini dermeye başladı: felce uğraması günahlarının cezası idi; kavun yalnızlığı gösteriyordu, elâlemden uzaklaşmalı idi; Lûgat bütün bilimlere delâlet ediyordu, ve o bunları bir bütün halinde toplıyacaktı. Nitekim bilâhare «Bütün bilimleri öğrenmek bir tek bilimi öğrenmekten daha kolaydır» diyecektir. Şiir antolojisi

«Şairlerde, filozoflardan daha çok hakikat vardır» demek istiyordu. «Hayatımda hangi yolu takibedeceğim?» diye başlayan birinci kısım ona «Dünyada uğraşmaya değer biricik şey hakikatı aramak» olduğunu anlatmak istiyordu.

Biraz sonra uyandı. Ve devam etti: «Evet ve hayır» bilimlerdeki doğru ve yanlış gösteriyordu. Bütün bu tefsirlerin pek yerinde olduğunu görerek, «bunun insan ruhunun eseri olmadığına ve Ruh-u hakikat (Esprit de Vérite) in ziyaretine uğradığına ve ilâhî bir risalet aldığına kani oldu. Böylece her büyük hayat gibi, dünyanın en büyük akliyecisi filozofunun hayatı da, tıpkı Parmenide'in rüyası gibi, mistik bir buhran ile başlıyordu...

Kış sonunda tekrar yola çıktığında, meslekten ayrıldı. Fransaya döndü. Dokuz yıl, kendinin dediği gibi, dünyada dolaştıktan sonra, 1628 de Hollanda da yerleşti, ve kendini bütün bütüne felsefeye verdi. Yirmi yılını burada geçirdi. Nihayet, İsveç kraliçesinin daveti üzerine İstokholme gitti. İklimin sertliğine dayanamıyarak bir gün soğuk alıp 11 şubat 1650 de, 53 yaşında, asıl düşüncelerinin meyvasını vereceği bir yaşta öldü. Bilâhare, 1666 da, cesedi Fransaya nakledildi. Fakat, yolda, tabutu açılarak, bazı kemikleri, bilhassa kafatası, hayranları tara-

fından yağma edildi. Bugün Pariste, eksik bir iskeletle gömülü bulunuyor.

*
* *

Felsefenin gayesi, bilhassa Descartes için, hikmet olduğuna göre, biz filozofta ideal bir hakîm, bir ahlâk sistemini bizzat yaşıyan bir adam görmek isteriz. Ve çoğumuz kendi emeğimizle kendimize bir hikmet edinemediğimiz için, başkalarının hikmetini kendimize mal eder, yaşayış tarzını taklidederiz. Böylece büyük bir filozofun hayatını tetkik, belki daha ziyade kendinden sonra gelenlere bir örnek teşkil etmesi bakımından enterssan olabilir:

Gökten bir vazife aldığına kanidi. Bu nun için, gerek maddi, gerek mânevi hayatını tanzimde çok itina gösteriyordu. Daha on dokuz yaşında kendine bir sağlık kaidesi çizmişti: Muntazam bir hayat sürmek, her türlü âni tahavvüllerden kaçınmak, diyet, ifratsız cimnastik, tabiat kuvvetlerine itimat.

Fazla yemezdi. Hayatının sonlarına doğru akşam yemeklerini azaltmıştı. Fazla yerse, geceleri rahatsız olduğunu söylüyordu. Pek az şarap içerdi. Fazla et yemezdi. Daha ziyade sebze ve meyvaları tercih ediyordu. Bunlar insan sıhhatine etten daha çok elverişlidir diyordu. Böyle bir rejimle üç dört yüz yıl yaşamak imkânı olduğuna inanıyordu. Ne ekim felsefeyi, «bütün zanaatların»

icadı için olduğu kadar insan ömrünü uzatmak için de her şeyin tam bir bilgisini elde etmek diye tarif etmişti. Öldüğü zaman, muarızlarından biri, «işte üç yüz yıl yaşayacağını söyleyen ahmaklardan birinin daha ölümü» diye hâtırası ile alay etmişti.

On on iki saat uyuyordu. Sabahları yatakta çalışmayı seviyordu. Pariste kibar âlemlerinde bir zaman kaldıktan sonra birden kaybolmuştu. Kendini aramaya giden dostları, yatakta çalışmasına şahit olmuşlardı: Perdeleri kapalı loş bir odada yatağında okuyor, bir an kalkıp, bir şeyler yazıyor, sonra tekrar okuyor, düşünüyor, ve tekrar yazıyordu. Öğleden sonra konuşuyor, bahçesi ile meşgul oluyor, at gezintisi yapıyor; sonra akşam geç vakte kadar çalışıyordu.

Bütün hayatınca tam bir şövalye olarak yaşamıştır. En çok severek okuduğu eser, Amadis de Gaule'ün sergiüzeştleriydi. - Biliyoruz ki, Don kişot'u baştan çıkaran da bu eserdir - Nasıl Don Kişot, hakkı, adaleti, müdafaa etmek için zavallı Rossinantenin sırtında, binbir sefaletle katlanarak, fakat, hiçbir zaman Sanşo Pansa'yı dinlemeden ve hiçbir mania önünde korkmadan ve idealini terk etmeden mücadele ettiyse, tıpkı onun gibi, fakat ondan talihli olan «hakikat şövalyesi» de cehalete ve hataya karşı öyle mücadele etmiştir: Cüret, kararlarında katıyct, nefesine itimat, hürriyet aşkı, ailesini

ve memleketini ideali için terk etmek... Bütün bunlarda, şövalyelik ve asilzadeliliğin tesirleri görülüyor.

Meşhur sobayı terk ederek memleketine dönmek için yola çıktığı zaman, Hamburg'ta bindiği bir gemi tayfası, kendisini bir tüccar zannederek, denize atmak için müşavere ederlerken derhal kılıcını çekerek onlara bir şövalye ile işleri olduğunu göstermişti. Ve gene bir düelloda hasmını, kılıcını teslim ederek, tahkir gören Damından ötür dilemeğe icbar etmişti.

Bütün filozoflar gibi yalnızlığı seviyordu. İnsanları sevmediği için değil, fakat münasebetsizlerden kurtulmak için. Bekârdı, fakat kadınlara karşı daima bir şövalye mertliğiyle muamele ediyordu. Her gün «Metafizikle pek az, fizikle biraz meşgul» oluyor, gününün diğer kısımlarını hislerinin dinlenmesine ve zevkine hasrediyordu. Prenses Elizabet'e yazdığı mektuplarda ve «Ruhun infialleri» eserinde aşka dair yazıları uzun zaman klâsik olmuştur. Ve nihayet, bütün kurtizanları kendine çeken, genç İsviç kraliçesinin sarayında ölmüdü.

Sofuydu denemez. Fakat «memleketinin kanun ve âdetlerine itaat ve Allahın kendine lûtfettiği dine sadakat» etmeği birinci ahlâk kaidesi olarak kabul ediyordu. Namus ve şerefle yaşamış olanlara, bu dünyada olduğu gibi ötekinde de neşe ve mü-

kâfat vardır» diyordu. Daima aklı imana tercih etmiş, ve ruhun bedenden ayrı olduğunu ispat ettiği için öte dünyaya inanmıştır.

Haricî hayatına a't bu birinci kaideyi, dahilî hayatına ait ikinci kaide takibediyor: «işlerinde elinden geldiği kadar sebat gösterecek, ve düşündükten sonra verdiği kararda ısrar edecektir.» Buna bir üçüncüsü inzımam ediyor: «Talihten ziyade nefsini yenmeğe, ve dünyanın düzeninden ziyade kendi arzularını değiştirmeye alışacak» ve iradesine tabi olmıyan şeyler hakkında beyhude zahmet sarf etmiyecekti. Böylece, aynı zamanda beşerî olan Epikür ile Senekin ahlâklarını birleştiriyor ve bunları yaşamak için muvafık şeyler olarak kabul ediyordu.

Fakat, bunları aşan; mutlak bir ahlâk kaidesi bulmuştu: hakikatı aramak; bu, erdem (fazilet) lerin en büyüğüdü. Hakikatı aramanın ruha verdiği zevk ve haz, yaşamak için kâfi sebepti.

Beşeriyet, yalnız ıstırap çekmek için dünyaya gelmemiştir. Onun için saadet de mevcuttur; ve bu saadet, ancak ruhi bir haz ve tatmin de olabilir. Bu ise hakikatı aramaktan başka bir şey değildir. Hayatını hakikatı aramağa vakfetmek, bunun için her türlü beşerî endişeleri terk etmek ve yalnız «aşkını verdiği şeyle ruhu arasında tam bir intıbak» temin etmek ve böylece

dünyada memnun ve bahtiyar yaşamak, işte ferdin ilkin kendi, sonra beşerin saadeti için yapacağı şey.

Filozofun hayatı, bize onun sözü ile işi birbirine uygun az bulunur insanlardan biri olduğunu ne iyi gösteriyor !...

Mehmet KARASAN

DÜŞÜNCELER

MUKADDES PARİS İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DEKANI VE DOKTORLARINA

Baylar,

· Pek haklı bir sebep beni bu eseri size takdim etmeğe sevk ediyor. Maksadıma vukuf peyda ettiğinizde sizin de, haklı ve yerinde bir sebeple onu himayeniz altına alacağınızdan emin bulunuyorum. Eseri tavsiyenize lâıyk kılabilmek için, burada yapmak istediğimi birkaç kelime ile anlatmaktan daha iyi bir şey yapacağımı sanmıyorum. Allah ve ruh meselelerinin, ilâhiyattan ziyade felsefenin gösterdiği delillerle ispat edilmesi lâzım olan esaslı iki mesele olduğuna daima kani oldum. Bizler mümin olduğumuz için, bize Allahın mevcudiyetine, insan ruhunun bedenle birlikte fena bulmadığına iman ile inanmak kâfi gelse de, ilkin bu iki şeyi tabii delillerle ispat etmek-sizin kâfirleri hiçbir dine ve ahlâki fazilete inandırmak asla mümkün görünmüyor. Bu hayatta ekseriya faziletlerden ziyade reziletlere daha büyük mükâfat veriliyor. Bu yüzden ahret ve Allah korkusu ile menedilme-

dikçe, pek az kimse haklıyı faydalıya tercih ediyor. Mukaddes kitaplarda böyle tedris edildiği için bir Allahın varlığına, ve diğer taraftan Allahtan geldikleri için mukaddes kitaplara inanmak lâzım olduğu mutlak olarak doğru olmasına rağmen; (çünkü, iman Allahın bir vergisi olduğundan başka şeylere inanmak için bize lûtufta bulunan bir kimse, kendisinin var olduğuna inandırmak için de bizi bu lûtuftan mahrum etmez); bununla beraber bütün bunları kabul etmeyi kâfirlerle teklif edemeyiz; çünkü onlar bizim, bu hususta mantıkçıların bir daire dedikleri hatayı irtikâbettüğimizi tasavvur edebilirler.

Filhakika diğer bütün ilâhiyatçılar gibi, siz bayların da Allahın mevcudiyeti yalnız tabii delillerle ispat olunabildiğini değil, fakat aynı zamanda mukaddes kitaplardan da istidlâl edildiğini ve onun hakkında edinilen bilginin bütün yaratılmış şeylerin bilgisinden daha açık olduğunu ve bu bilgiyi elde etmek pek kolay olduğundan ona malik olmıyanların günahkâr ve kabahatli olduklarını teyidettiğinize dikkat ettim; nitekim, Mephas 13 te «Cehaletleri asla affedilemez; zira akılları dünya şeylerinin marifetine erkenden nüfuz ettiği halde, Rabbitaalâyı daha kolay tanımamış olmaları nasıl mümkündür» denilen şu kelâmı hikmetle ayan olduğu gibi ve keza, Mephas 1 de, Romalılar için «Mazur görülemezler» ve yine aynı yerde «Allah

hakkında bilinen onların kendilerinde aşikârdır» denildiği gibi. Görülüyor ki, Allah hakkında bilinmesi mümkün olan her şeyin, kendimizden başka bir yerde aramağa ihtiyacımız olmıyan delillerle ispat edilebileceğinden ve bu delili bize yalnız aklımızın tedarik edebileceğinden haberdar edilmiş bulunuyoruz. Bunun içindir ki burada bu ispatın hangi vasıtalarla yapılabileceğini, ve Allahın bilgisine dünyada bulunan şeylerin bilgisinden daha kolaylık ve daha katiyetle ulaşabilmek için hangi yolu tutmak lâzım olduğunu göstermek bir filozofun vazifesine muhalif olmadığını sandım.

Ruha gelince, pek çokları onun mahiyetini bilmek pek kolay olmadığını zannetmiştir. Bazıları da bedenle birlikte öldüğüne beşerî delillerin bizi ikna ettiğini ve yalnız imanın bize bunun zıddını öğrettiğini söylemek cesaretini göstermiştir. Bununla beraber onuncu Léon'un riyaseti altında toplanan Latran konsil'i, sekizinci celsesinde, bu gibileri mahkûm ettiğini ve bunların delillerine cevap vermeyi ve hakikatı bildirmek için bütün zihnî kuvvetlerini istimal etmeyi hıristiyan filozoflarına emretmiş olduğunu da biliyorum. Bunun için bu eserde, bu emri ifaya teşebbüs etmek cürretini gösteriyorum. Bundan başka birçok müşriklerin bir Allah var olduğuna ve insan ruhunun bedenden farklı bulunduğuna inanmak

istememelerinin başlıca sebebi, kimsenin şimdiye kadar bu iki şeyi ispat etmediğini söylemeleri, olduğu da malûmdur Ben asla onların kanaatinde değilim. Bilâkis bu iki meseleye dair birçok şahsiyetler tarafından ileri sürülen ekseri delillerin, iyi anlaşıldıkları takdirde, bu hususta lâzım olan ispatlar olduğunu ve diğerlerini icad-etmenin imkânsız gibi görüldüğünü kabul ediyorum. Bunun için felsefede bir defa daha bu delillerin en iyilerini ve sağlamalarını aramak ve onları çok açık ve çok seçik bir nizam dâhilinde vazı ve tertibetmekten başka yapacak daha faydalı bir iş olmadığını sanıyorum; öyleki bundan sonra bunların hakiki ispatlar olduğu herkesçe sabit olsun. Ve nihayet ilimlerde birçok müşkülli halletmek için bir usul takibettiğimi bilen birçok kimseler bunu benden istediler. Filhakika bu usul yeni bir şey değildir, çünkü hakikattan daha eski bir şey yoktur, bununla beraber ondan birçok yerlerde oldukça muvaffakiyetle istifade ettim. Böylece ben dahi bu mevzu üzerine bir teşebbüste bulunmağı kendim için bir vazife addettim.

Bu kitapta bu mevzua dair denilebilecek bütün şeyleri [1] toplamaya gücüm yettiği kadar çalıştım. Bu kadar büyük bir mevzua delil hizmetini görebilmek için ileri

[1] Bu usul vasıtasıyla keşfedebildiğim bütün şeyleri (Garnier).

sürülebilecek muhtelif sebeplerin hepsini burada topladığımı iddia etmiyorum. Zira hiçbir zaman bunun zaruri olduğunu zannetmedim; meğerki bu deliller arasında katî ve şüphe götürmez hiçbirisi bulunmaya. Fakat yalnız ilk ve başlıcalarından öyle bir tarzda bahsettim ki, onları pek bedihi ve pek katî ispatlar olarak teklif etmeğe cesaret ediyorum. Bundan başka şunu da söylemek isterim; bunlar öyle ispatlardır ki, insan zihninin daha iyisini keşfedebilmesini temin edecek başka hiçbir yol bulunmadığını zannediyorum: zira mevzuun ehemmiyeti, ve Allahın şanı beni burada, itiyadım haricinde, biraz daha serbestçe kendimden bahsetmeğe mecbur ediyor: Delillerimde ne kadar katîlik ve bedihilik bulursam bulayım, bununla beraber herkesin onları anlamaya mektedir olabileceğine kani değilim. Nitekim geometride Arşimet, Apollonius, Papus ve diğerlerinden bize intikal eden ve herkes tarafından pek bedihi ve pek katî olarak kabul edilen birçok ispatlar mevcut olmasına rağmen — çünkü bunlar ayrı ayrı tetkik edildiklerinde öğrenilmesi, bilinmesi güç olan hiçbir şey ihtiva etmedikleri gibi, takaddüm eden şeylerle onları takibedenler arasında da daima tam rabıta ve merbutiyet vardır — bu ispatlar ancak pek az kimseler tarafından anlaşılmış ve kabul edilmiştir. Çünkü, biraz uzun olduklarından

onları anlamak için sağlam bir zihne ihtiyaç vardır. Aynı suretle burada kullandığım deliller, katilik ve bedihilik bakımından geometrinin ispatlarına eşit ve hattâ onlardan üstün bile olsalar da, herkes tarafından anlaşılmış ve kabul edilmiş olacaklarından emin değilim. Çünkü bu deliller de biraz uzun ve birbirine bağlıdırlar ve bilhassa bütün peşin hükümlerden tamamen azade, ve duygularla alışverişten kendisini tamamen kurtarabilmiş bir zihne lüzum göstermektedirler. Hakikatı söylemek icabederse, denebilir ki, insanlar arasında geometri üzerinde düşünmeye olduğu kadar metafizik üzerinde düşünmeye de elverişli kafalar pek o kadar bol değildir. Bundan başka şu fark da vardır ki geometride herkes katî ispatı olmayan hiçbir şeyin ileri sürülmediğinden haberdardır. Bunun için, kendilerini tamamen hendeseye vakfetmemiş olanlar, ekseriya anladıkları zannını vermek için, yanlış ispatları kabul veya doğru ispatları reddederek hataya düşerler. Felsefede ise hiç de böyle değildir. Burada herkes her şeyin muhtemel olduğunu bilir. Bunun için pek az kimse kendisini hakikatı aramaya veriyor. Hatta çokları, kuvvetli zekâ unvanını kazanmak arzusuyla, en aşikâr hakikatları bile küstahça çürütmeyi öğrenmekten başka bir şeyle uğraşmıyorlar.

İşte bunun için baylar, benim delillerim felsefeye ait oldukları için, ne kadar kuvvetli olurlarsa olsunlar, eğer onları yüksek himayeniz altına almazsanız, zihinler üzerinde büyük bir tesir icra edeceklerini ümidetmiyorum. Fakat yüksek heyetinizin herkes nazarındaki itibarı o kadar büyük, ve Sorbon ismi öyle bir nüfuza maliktir ki mukaddes Konsillerden sonra, yalnız imana taallûk eden şeylere dair değil, fakat aynı zamanda beşerî felsefeye ait şeyler hakkında da herkes başka bir yerde daha fazla sağlamlık ve bilgi ve hükmünü vermek için daha fazla hikmet ve isabet bulmak imkânı olmadığını zannettiğinden, başka hiçbir heyetin hükmüne hiçbir zaman bu kadar müracaat edilmemiştir; eğer bu yazıyı, ilkin tashih etmek lûtfunda bulunarak—zira yalnız malûliyetimi değil, fakat cehlimi de bildiğimden bunda hiçbir hata bulunmadığını temine cesaret edemiyorum—sonra onda bulunmıyanları ilâve, eksik olanları tamamlama ve ihtiyaç gösterenler hakkında daha geniş bir izahta bulunmak, veya hiç olmazsa buna gayret etmem için beni haberdar etmek zahmetine katlanarak, ve nihayet bir Allah mevcut olduğunu ve insan ruhunun *bedenden farklı* olduğunu ispat için kullandığım delillerin götürüleceklerinden emin olduğum sarahat ve bedahet noktasına kadar getirildikten sonra, çok doğru ispatlar olarak ka-

bul edilmeleri lâzım olduğunu alenen ilân ve bu hususta şahadet etmeği istiyerek, himayeniz altına almak lûtfunda bulunursanız, bundan sonra bu iki meseleye ait bütün hatalar ve yanlış kanaatler pek az zaman sonra insanların zihninden silineceğinden asla şüphe etmiyorum. Zira bütün ilim ve fikir adamları hakikatın zoriyle hüküm ve otoritenize dehalet edeceklerdir. Ve ekseriya âlim ve doğru olmaktan ziyade küstah olan Allahsızlar da tenakuza düşmekten kurtulacaklardır. Yahut belki, bütün zeki insanların ispatlar olarak kabul ettiklerini görecekləri bu delilleri, onları anlamamış görünmekten korkarak müdafaa bile edeceklerdir. Ve nihayet, (bu iki meseleye itiraz eden) bütün diğer kimseler de, bu kadar bürhan ve delilden sonra kolayca hakkı teslim edeceklerdir. Böylece Allahın mevcudiyetinden ve insan ruhu ile beden arasındaki gerçek ve hakiki farktan şüphe edecek kimse kalmıyacaktır.

Şimdi, bu itimat, bir defa ve iyice yerleştikten sonra, elde edilecek meyvayı takdir etmek, ondan şüphe etmenin doğurduğu kargaşalığı gören, sizlere düşüyor. Fakat burada, sizin gibi daima Allah ve dinin en sağlam dayanağı olanlara Allah ve din dâvasını daha fazla tavsiye etmekle iyi bir iş yapmış olmıyacağım.

ALTI DÜŞÜNCENİN HULÂSASI

Birincide, hiç değilse ilimlerde bugüne kadar malik olduğumuz temellerden başka temellere malik olmadığımız müddetçe, umumiyetle her şeyden ve bilhassa maddi şeylerden şüphe edebilmemizi icabettiren sebepleri gösteriyorum. İmdi, bu kadar umumi bir şüphenin faydası ilk bakışta pek görünmezse de, bununla beraber bizi her türlü peşin hükümlerden kurtardığı, düşüncemizi duyulardan ayrılmaya alıştırmak için bize pek kolay bir yol hazırladığı ve sonra kendilerinden şüphe ettikten sonra doğru bulduğumuz şeylerden artık bir daha şüphe etmemizi imkânsız kıldığı için, (bu şüphenin faydası) pek büyüktür.

İkincide, kendi öz hürriyetini kullanarak varlığı üzerinde ufak bir şüpheye düştüğü şeylerin asla var olmadıklarını farz eden ruh, bu arada kendisinin var olmamasının mutlak olarak imkânsız olduğunu tanıyor. Bunun büyük bir faydası vardır; zira bu yolla kendine, yani ruha ait şeyleri bedene ait olan şeylerden kolayca ayırdediyor. Fakat burada bazı kimseler benden ruhun ölmezliğini ispat için deliller getirmemi bekliyecekleri için onlara

şimdiden bildirmek isterim ki bu kitapta pek doğru bir ispatına malik olmadığım hiçbir şeyi yazmamaya çalıştım, ve bunun için, geometricilerin kullandığına benziyen bir sırayı gütmek zorunda kaldım, o da şudur: Bir netice çıkarmadan önce aranılan kaziyenin bağlı olduğu bütün şeyleri gözden geçirmek.

İmdi, ruhun ölmezliğini bilmezden önce gereken birinci ve başlıca şey, ruh hakkında bedenden edinilen bütün mefhumlardan tamamiyle ayrı açık ve seçik bir mefhum edinmektir: burada yapılan da budur. Bundan başka, şunu da bilmek lâzımdır ki açık ve seçik olarak idrak ettiğimiz herşey bizim onları idrak ettiğimize göre, doğrudur, bu ise Dördüncü Düşünceden önce ispat edilemedi. Fazla olarak cisim hakkında da seçik bir mefhum edinmek lâzımdır: bu mefhumun bir kısmı ikinci, bir kısmı da beşinci ve Altıncı Düşüncede teşekkül ediyor ve en sonra ruh ve beden in idrak edildiği gibi, başka başka cevherler oldukları açık ve seçik bir tarzda idrak edilen şeylerin hakikaten muhtelif ve birbirlerinden gerçek olarak farklı cevher olduklarını, bütün bunlardan çıkarmak lâzımdır: Altıncı Düşüncenin vardığı netice de budur. Aynı Düşüncede şu da meydana çıkıyor: insan ruhu ancak bölünmez olarak idrak edilebildiği halde, hiçbir cismi bölünür olmaksızın idrak edemiyoruz. Böylece ruh ve beden in mahiyetleri sadece birbirinden başka olmak-

la kalmayıp bir bakıma göre birbirinin zıddıdır, zira cisimlerin en küçüğünün yarısını anlayıp idrak edebildiğimiz halde insan ruhunun yarısını anlayıp idrak edemeyiz. Bu kitapta bu hususta daha fazla bir şey söylemek istemediğimi bilmeleri lâzımdır. Çünkü bedenın çürümesinden ruhun ölümü çıkmadığını göstermek ve böylece insanlara ölümden sonra diğer bir hayata kavuşmak ümidini vermek için gösterdiğim bu delil kâfi geldiği gibi; kendilerinden ruhun ebediyeti çıkarılan mukaddemelerde bütün fizikin izah edilmesine bağlıdır: ilkin bütün cevherler, yani Tanrı tarafından yaratılmaksızın mevcut olması imkânı olmıyan bütün şeyler, yaratılışları gereğince çürüyüp bozulmazlar. Tanrının kendisi de her günkü yardımını geri almak istiyerek onları yokluğa göndermedikçe hiçbir zaman var olmaktan gerikalmazlar. Kezalik, umumi olarak düşünülürse beden de bir cevherdir, ve bunun için asla yok olmaz: fakat insan bedeni diğer cisimlerden farklı olarak bir uzuvlar topluluğundan ve buna benzer diğer arazlardan yapılmış ve kurulmuştur. Halbuki insan ruhu asla böyle arazlardan kurulmamıştır. Tam tersine o bir sâf cevherdir. Zira, meselâ bazı şeyleri idrak, başkalarını arzu ve diğerlerini hissetmek gibi kendisine mahsus arazlar değişse dahi, ruh yine daima aynı ruhtur. Halbuki insan bedeninin parçalarından bazılarının şekli değişince, artık aynı beden kalmaz:

bundan şu netice çıkıyor ki: insan bedeni kolayca kaybolabilir, fakat insan düşüncesi veya ruhu (ruhu asla düşünceden ayırdetmiyorum) mahiyeti icabı ölmezdir.

Üçüncü Düşüncede, Tanrının varlığını ispat etmek için kullandığım başlıca delili kâfi derecede izah ettiğimi sanıyorum. Mamafih okuyucunun zihni duyulardan kolayca sıyrılabilmesi için burada cismani şeylerden çıkarılan hiçbir mukayeseyi kullanmadım. O kadar ki belki bu hususta bazı karanlık noktalar kalmıştır. Fakat bunların Düşüncelerime yapılan İtirazlara verdiğim cevaplarla tamamıyla aydınlatılmış olacaklarını ümidediyorum. Meselâ şunun gibi: bizde bulunan mutlak olgun bir mevcut fikri ne kadar tasavvuri bir varlık ihtiva ederse [1] yani tasavvurda ne kadar varlık ve olgunluğa iştirak ederse, onun o kadar zaruri olarak mutlak olgun bir illetten gelmesi icabettiğini anlamak oldukça güçtür. Fakat bunu Cevaplarımda, fikri, bir işçinin zihninde bulunan pek sanatlı bir makine mukayesesi ile aydınlattım. Zira bu fikrin tasavvurundaki suniliğinin bir illeti olması gerekiyorsa-ki o da işçinin veya işçiye bunu öğreten başka birisinin ilmidir- aynı şekilde bizde olan Tanrı fikrinin illeti de Tanrının kendisi olmaması imkânızdır.

Dördüncüde, pek açık ve seçik olarak idrak edilen şeylerin hepsinin doğru olduğu

[1] Sahife 41 e bakınız.

ispat ve yanılmanın sebebi neden ibaret olduğu izah edilmiştir: Önceki hakikatları teyid etmek için olduğu kadar, sonraki hakikatları daha iyi anlamak için de bunun bilinmiş olması zaruridir. Ama şunu işaret etmek lâzımdır; burada katiyen gûnahtan yani iyilik ve kötülük yolunda işlenilen yanlıştan bahsetmiyorum. Fakat yalnız hükümde ve doğruyu yanlıştan ayırdederken yapılan yanlıştan bahsediyorum. İman veya hayatı idareye ait olan şeyleri değil, fakat yalnız nazari hakikatlarla ilgili olan ve yalnız tabiat ışığının yardımı ile bilinen şeyleri tetkik etmeği kastediyorum.

Beşincide, umumiyetle cismani mahiyetin izah edilmiş olmasından başka, Tanrının varlığı da bir defa daha yeni delillerle ispat edilmiştir, her ne kadar bu delillerde bazı güçlükler bulunabilirse de bunlar bana yapılan İtirazlara verilen Cevaplarda halledilmiş olacaktır ve gene bu Düşüncede, geometri ispatlarının doğruluğunun dahi bir Tanrının bilgisine bağlı olduğunun ne kadar doğru olduğu görülür.

Nihayet Altıncıda, müdrikenin faaliyetini muhayyelininkinden ayırıyorum; bu ayrılığın vasıfları bu Düşüncede gösterilmiştir. Burada ruhun bedene sıkıca birleşmiş ve onunla tek bir şey teşkil ediyormuş gibi görünmüş olmasına rağmen, insan ruhunun bedenden gerçek olarak farklı olduğunu gösteriyorum. Bu Düşüncede, duyulardan gelen bütün yanılmalarla onlardan kaçınmak yolları anlatılmıştır ve

nihayet maddi şeylerin varlığını meydana çıkarmak için lâzım olan bütün delilleri getiriyorum: ispat ettikleri şeylerin, yani bir dünya var olduğunun, insanların bedenlere sahip olduklarının ve buna benzer şeylerin ispatına pek faydalı olduklarına hükmettiğim için değil-ki sağduyu sahibi bir kimse bunlardan hiçbir zaman şüphe etmemiştir - fakat, yakından tetkik edildiklerinde onların, bizi Tanrının ve ruhumuzun bilgisine götüren bilgiler kadar kesin ve apaçık olmadıkları fark edildiği için getiriyorum. Böylece bizi Tanrı ve ruhun bilgisine götüren deliller, insan zihninin edindiği bilgiye girebilen en kesin ve en apaçık delillerdir.

Bu altı Düşüncede, ispat etmek niyetinde olduğum meseleler bunlardan ibarettir; bunun için burada [1] bilvesile bu kitapta bahsettiğim diğer birçok meseleleri bir yana bırakıyorum.

[1] Bu hulâsada: (Mütercim).

İLK FELSEFE

üzerine

DÜŞÜNCELER

Bu düşüncelerde Tanrının varlığı ve insanın ruhu ile bedeni arasındaki gerçek ayrılık ispat edilmiştir

BİRİNCİ DÜŞÜNCE

Kendilerinden şüphe edilen şeylere dair

Bilimlerde sağlam bir şey kurmak için, insanın hayatında bir defa eski kanaatlerini bırakması gerektir.- Her birini ayrı ayrı incelemeye lüzum yoktur, yalnız (onların) üzerlerine kuruldukları prensipleri tenkid etmek kâfidir. Bu prensipler, yalancı oldukları için, kendilerine güvenilmeyen, duyulardır. - Duyularımızın bazı nesneler üzerine bizi aldatmaları olağan görünmüyor.- Fakat biz onlardan o kadar az eminiz ki, hattâ uyku ile uyanıklığı birbirinden ayırtedemiyoruz.- Bize uykuda görünen şeylerin hepsi mutlak olarak hayalî değildir.- Hiç olmazsa onlardan edindiğimiz hayaller, diğer daha basit ve gerçek olan nesnelerin

fikirlerinin halitasından tertibedilmiş olsalar gerektir.- Bu nesneler nelerdir?.- Ve bunların konu teşkil ettiği ilimler, kendilerinden şüphe edilmeyeceğe benziyen hakikatlar ihtiva etmektedirler.- Hangi sebepler bizi bu nesnelerin hakikatından şüphe ettirebilir? Kendisinden şu veya bu tarzda şüphe edilmiyen hiçbir nesne yoktur.- Bu işaretleri yapmak kâfi değildir, onları adamakıllı zihnimize hakketmek lâzımdır.- Bundan bir fayda elde etmek için eski kanaatlerimize yalnız şüpheli gözü ile bakmak lâzım değildir, onların yanlış olduklarını da farz etmek gerekir. Bunu böyle yapmakta, ne bir hata ve ne de bir tehlike vardır.- Yapılması lâzım olan faraziyeler nelerdir?.- Ve nasıl onları kullanmak lâzımdır?.- Niçin bu maksadı gerçekleştirmek çok güçtür?

Epey zaman var ki, çocukluğumdan beri pek çok yanlış kanaatleri doğru diye kabul ettiğimin, ve yine o yaştan beri hiç de sağlam olmıyan prensipler üzerine kurduğum şeylerin pek şüpheli ve kesinsiz olabileceklerinin farkına varmış bulunuyorum. Öyle ki, eğer bilimlerde sağlam ve sabit bir şey kurmak istiyorsam, hayatımda bir defa, bu zamana kadar edindiğim kanaatlerimden ayrılarak her şeye yenibaştan temelinden başlamağa ciddî bir surette teşebbüs etmem

lâzım geliyordu. Bu teşebbüs bana pek büyük görüldüğünden, öyle olgun bir yaşa gelmemi bekledim ki, ondan sonra bu işi yapmaya elverişli diğer bir yaşa gelmem ümidi bulunmasın. Bu bekleme beni o kadar geciktirdi ki (harekete geçmek için) geri kalan pek az zamanımı, bir karar vermek için düşünmeye sarf edersem, bir hata işleyeceğimi zannediyorum.

Bugün zihnimi her türlü kaygı ve düşünceden kurtarmış ve kendime sakin bir inzivada emin bir huzur temin etmiş bulunduğumdan, ciddî bir surette ve serbestçe, bütün eski kanaatlerimi yıkmağa koyulacağım. İmdi, bu iş için, hepsinin yanlış olduğunu ispat etmem zaruri değildir; belki bunu hiçbir zaman başaramazdım, fakat akıl açıkça yanlış görünen şeylere olduğu kadar, tamamiyle kesin ve şüphe götürmez olmayan şeylere de inanmaktan çekinmem lâzım geldiğine beni kandırdığından kanaatlerimden her hangi birisine bir şüphe sebebi bulmaklığım, hepsini birden yanlış diye atmam için kâfidir. Bunun için her birini ayrı ayrı incelemeye lüzum yoktur; bu bitmez tükenmez bir iş olurdu; lâkin temellerin çürümesi kendisiyle birlikte yapının bütün geri kalan kısımlarını da zaruri olarak yıkılmaya sürüklediğinden, ben de ilk önce eski kanaatlerimin dayandığı prensiplere saldıracağım.

Şimdiye kadar, en doğru, en şüphe götürmez olarak kabul ettiğim şeylerin hepsini duyulardan veya duyular yoluyla öğrendim. Halbuki bu duyuların bazan aldatıcı olduklarını kendim tecrübe ettim; bunun için bizi bir defa aldatanlara hiçbir zaman tamamiyle güvenmemek tedbir iktizasındandır.

Fakat duyular bizi pek az duyulur, pek uzak şeyler hakkında bazan aldatsalar da, belki, onlar vasıtasıyla bilmediğimiz halde, kendilerinden mâkul bir surette şüphe edilmeyecek başka birçok şeyler de bulunmaktadır : Meselâ şurada ateşin yanında ev kıyafetine bürünmüş olarak, elimde şu kâğıtla, oturmuş olmam ve bu türlü şeyler. . Nasıl olur da şu ellerin ve bu vücudun bana ait olduğunu inkâr edebilirim? Meğerki kendimi, dimağları safranın kara buharları ile dumanlanmış ve bozulmuş; yoksulluklarına rağmen durmaksızın kıral olduklarını söyleyen, çıplaklıklarına bakmadan altın ve sırmalara bürünmüş olduklarını anlatan, testi olduklarını veya camdan bir vücutları olduğunu tasarlıyan kaçıklara benzeteyim. Fakat bu adamlar delidirler; eğer kendime onların örneğine göre düzen verecek olursam, ben de bu delilerden daha az acayip olmam.

Bununla beraber burada, insan olduğumu ve dolayisiyle uyumak ve düşlerimde, bu kaçıkların uyanıkken tahayyül ettikleti, aynı şeyleri ve hattâ bazan daha az muhtemel

olanlarını, tasavvur etmek itiyadında olduğumu göz önünde bulundurmam lâzımdır. Kaç defa rüyamda, çırcıplak yatağımda olduğum halde, burada, ateşin başında giyinmiş olarak bulunduğumu görmek başımdan geçti Şimdi bana öyle geliyor ki, şu kâğıda asla uyuklayan gözlerle bakmıyorum; salladığım bu baş hiç de uyuşmuş değildir; ve şu eli istiyerek düşünerek uzatıyor ve duyuyorum: uykumda geçen şeyler bunlar kadar açık ve seçiğe benzemiyor. Fakat bunun üzerine iyice düşününce, uyurken, böyle hayaller tarafından aldatıldığımı hatırlıyorum. Böylece bu fikir üzerinde durarak, uyku ile uyanıklığı birbirinden ayırdedecek kesin hiçbir alâmet olmadığını pek açık olarak görüyor ve hayrete düşüyorum; öyle ki, hay. etim nerede ise beni uyuduğuma inandıracaktır.

Şimdi, uyuduğumuzu ve bütün bu gibi şeylerin, yani gözlerimizi açmak başımızı sallamak, ellerimizi uzatmak ve buna benzer şeylerin, yanlış hayallerden başka birşey olmadıklarını farz edelim; ve ellerimizin de, bütün vücudumuzun da gördüğümüz gibi olmadıklarını kabul edelim. Bununla beraber hiç olmazsa itiraf etmelidir ki, bize uykuda görünen şeyler, resimler ve levhalar gibi, ancak gerçek nesnelere benzetilerek teşkil edilebilirler; böylece, bu genel şeyler, yani gözler, eller baş ve bütün vücut hayalî değil, gerçek ve var nesnelerdir. Gerçekten

ressamlar her ne kadar en büyük hüner ve sanatları ile Satir[1] ve Siren[2]leri tuhaf ve garip şekillerle tasvire koyulsalar da yine onlara tamamiyle yeni şekiller ve mahiyetler veremeyip, fakat yalnız başka başka hayvanların organlarının bir halîta ve terkiibini yaparlar; veyahut, eğer belki muhayyileleri, şimdiye kadar hiçbir benzerini görmediğimiz, pek yeni bir şey icadedecek kadar acayipse ve böylece eserleri bize tamamiyle uydurma ve mutlak olarak yanlış bir şey gösteriyorsa, şüphesiz hiç olmazsa eserlerini meydana getirmek için kullandıkları renklerin gerçek olmaları gerektir.

Ve yine aynı sebepten dolayı, bu umumi şeyler, yani vücut, gözler, eller ve diğer bunlara benzer şeyler, hayalî de olsalar, bununla beraber bunlardan daha basit ve daha umumi bazı şeylerin doğru ve var olduklarını da kabul etmek lâzımdır; ve bunların halîtasından, ki hakikî renklerin halîtasından ne fazla ve ne eksiktir, zihnimize bulunan şeylerin hayalleri, ister doğru ve gerçek, ister yanlış ve uydurma olsun, teşkil edilmiştir. Umumi olarak maddi tabiat ve onun uzamı (étendue), uzamlı şeylerin şekil, niceliği (kemiye) veya büyüklükleri ve sayıları, bulundukları yer, süre (durée) lerini

[1] Yarı insan, yarı teke, mitolojik hayvan

[2] Yarı insan, yarı balık mitolojik hayvan

ölçen zaman ve diğer buna benzer nesnelerin hepsi, bu türlü şeylerdendir.

İşte bunun için, fizik, tıp, astronomi ve mürekkep şeylerin tetkikine tabi olan diğer bütün bilimlerin pek şüpheli olduklarını, fakat pek basit ve pek umumi olan şeylerden bahseden ve hattâ onların tabiatta var olup olmadıklarını aramak zahmetine katlanmayan aritmetik, geometri ve diğer bu türlü bilimlerin kesin ve şüphe götürmez bir şeyi ihtiva ettiklerini söylersek fena bir neticeye varmış olmayız. Zira ister uyuyayım, ister uyanık olayım, iki ile üç bir araya gelince her zaman beş sayısını teşkil edecek ve karenin hiçbir zaman dörtten fazla kenarı olmayacaktır; böylece bu kadar apaçık olan hakikatların hiçbir yanlışlık veya kesinsizliğinden şüphe etmek mümkün görünmüyor.

Bununla beraber epey zamandır, her şeye gücü yeten bir Tanrının var olduğuna ve onun tarafından olduğum gibi yaratılmış ve yapılmış olduğuma dair kafanıda bir kanaat vardır. Şimdi, kim bana temin edebilir ki, bu Tanrı, hiçbir yer, hiçbir gök, hiçbir uzamlı cisim, hiçbir şekil, hiçbir cesamet ve hiçbir mahal var olmadığı halde benim bütün bu şeylerin fikirlerine malik olmam ve onların gördüğümden başka türlü var olmadıklarına inanmam için bir şey yapmış olmasın? Ve hattâ, nasıl başkalarının pek kesinlikle bildiklerini zannettikleri şeyler hakkında bile aldandık-

larına bazan hükmediyorsam, olabilir ki Tanrı da iki ile üçü topladığım veya karenin kenarlarını saydığım veya daha kolay bir şey hakkında, eğer bundan daha kolay bir şey varsa, hüküm verdiğim her anda aldanmamı istemiş olsun. Fakat belki Tanrı bu tarzda aldanmış olmamı asla istememiştir, zira mutlak olarak iyidir. Bütün bunlara rağmen, eğer daima aldanacak bir tarzda beni yaratmak onun iyiliğine aykırı ise, bazan aldanmama müsaade etmek de hiçbir suretle ona zıt görünmiyecektedir. Ve bununla beraber buna müsaade edeceğinden şüphe edemem.

Belki burada, diğer bütün şeylerin şüpheli olduklarına inanacakları yerde, her şeye gücü yeten bir Tanrının varlığını inkâr etmeyi tercih eden kimseler bulunacaktır. Fakat şimdilik, onlara karşı gelmeksizin, Tanrı hakkında söylenen şeylerin bir masal olduğunu onların lehine olarak, farz edelim.

Bununla beraber, malik olduğum varlık ve duruma gelmemi ne tarzda farz ederlerse etsinler, yani onu ister talih veya kadere yükletsinler, ister tesadüf eseri desinler, ister eşyanın sürekli bir gidiş ve bağlantısı ile meydana geldiğini kabul etsinler; mademki yanılmak ve aldanmak bir nevi eksikliktir; beni yarattığını söyledikleri yaratıcı ne kadar az güçlü olursa, benim de her zaman aldanacak şekilde eksik olacağımın da o kadar muhtemel olacağı şüphesizdir. Şüphesiz

bu delillere verecek hiçbir cevabım yoktur. Fakat nihayet eskiden doğru olduklarını zannettiğim şeylerden şimdi şüphe edemiyeceğim hiçbirisinin bulunmadığını itiraf etmek zorundayım. Bu itirafı bir tedbirsizlik veya dikkatsizlik neticesi değil, bilâkis çok kuvvetli ve iyice tetkik edilmiş sebepler dolayısıyla yapmış bulunuyorum: Böylece bilimlerde sabit ve sağlam bir şey bulmak istiyorsam, bundan böyle, bu fikirler hakkında vereceğim hükmü talik etmem, ve onlara, bana apaçık yanlış görünen şeylerden daha fazla, itimat etmemem zaruridir.

Fakat bu işaretleri yapmak kâfi değildir, onları hatırımda tutmaya da dikkat etmem lâzımdır; zira bu eski ve bayağı kanaatler hâlâ çok zaman aklıma gelmektedirler, benimle olan uzun ve samimî münasebetleri onlara, bana rağmen zihnimi işgal etmek ve itimadımın hemen hemen efendisi olmak hakkını vermektedir. Böylece bu eski kanaatlerimi gerçekte oldukları gibi, yani biraz önce gösterdiğim gibi, şüpheli fakat bununla beraber inkâr etmekten ziyade inanmak için sebepler bulunacak şekilde, pek muhtemel olduklarını göz önüne aldığım müddetçe, onlara hak vermek itiyadını asla kaybetmiyeceğim. İşte bunun için, vereceğim hükmün fena, itiyatların tasallûtundan kurtulup da onu doğrunun bilgisine ulaştıran düz yoldan sapmasına imkân bulunmayın-

caya kadar, peşin hükümlerimi bir yana diğer yandan daha çok sarkmıyacak bir tarzda adamakıllı tartar ve istiyerek ters bir fikri kabul ile, kendi kendimi aldatır, birkaç zaman için bütün bu düşüncelerimin yanlış ve hayalî olduklarına inanırsam fena etmiyeceğimi zannediyorum. Zira bu yolda ne tehlike ve ne de yanılma olamayacağından eminim, ve bugün itimat-sızlığıma fazla hak veremem, çünkü şimdi harekete geçmek değil, düşünmek ve bilmek bahis mevzuudur.

Şimdi hakikatın mutlak kaynağı olan, gerçek bir Tanrının değil de, güçlü olduğundan daha az aldatıcı ve kurnaz olmıyan bir kötü cinin beni aldatmak için bütün zanaat ve marifetini kullandığını farz edeceğim. Yer, gök, renkler, şekiller, sesler ve gördüğünüz dışımızdaki bütün şeylerin, bu cinin safdilligiime tuzak kurmak için kullandığı yanlış ve aldatıcı hayaller olduğunu zannedeceğim. Kendime de ne bir eli, ne gözleri, ne eti, ne kanı ve ne de bir duygusu olmadığı halde bütün bunlara yanlış olarak malik olduğunu sanan biri göziyle bakacağım ve bu fikre inat edercesine bağlı kalacağım; ve eğer bu vasıta ile hiçbir hakikatın bilgisine ulaşmak gücüm dâhilinde değilse, hiç olmazsa hükmümü talik etmek iktidarım dâhilinde kalacaktır. İşte bunun için hiçbir yanlışla inanmaktan iyice

çekineceğim ve zihnimi bu büyük aldatıcının hilelerine karşı öyle hazırlıyacağım ki, ne kadar kadir ve hileci olursa olsun, katiyen bana zorla hiçbir ş y kabul ettiremeyecektir.

Fakat bu proje güç ve zahmetlidir ve bir nevi tembellik beni farkına varmaksızın her günkü hayatımın gidişine doğru sürüklemektedir. Uykusunda hayalî bir hürriyetle sevinen bir kölenin hürriyetinin rüya olduğundan şüphe etmeye başladığı anda, uyanmaktan korkup, tatlı hulyalarıyla uzun zaman kalmağı arzu etmesi gibi, ben de farkına varmaksızın eski kanaatlerime dalıyor ve bu istirahatın huzurunu takibedecek zahmetli günlerin, hakikatın bilgisine ulaşmak için bana bir ışık ve aydınlık getirecekleri yerde karşıma çıkan güçlüklerin karanlıklarını bile aydınlatmağa kâfi gelemeyecekleri korkusu ile, uyanmaktan çekiniyorum.

İKİNCİ DÜŞÜNCE

İnsan ruhunun mahiyeti ve onu bilmenin bedeni bilmekten daha kolay olduğuna dair

Şüphe götürmez bir şeye rasgelineye kadar, en ufak bir şüpheyi doğuran bütün şeyleri reddetmek lâzımdır. — Eğer şüphe götürmez olan tek bir şey bulunursa, çok iş yapılmış olacaktır. — Şu halde, şimdiye kadar duyular yoluyla bildiğimiz bütün şeyleri yanlış diye atmak gerektir. — Her şeyden böyle şüphe ettiğimiz sırada, var olduğumuzdan da şüphe edemeyiz, ve böylece (ben varım) kaziyesi zaruri olarak doğrudur. — Var olduğumuzdan böylece emin olduktan sonra ne olduğumuzu incelemek gerektir. — Bunun için eskiden ne olduğumuzu sandığımızı incelemek yerindedir. — Eskiden olduğumuzu sandığımız şeylerden hiçbirisi değiliz, yalnız düşünen bir şeyiz. — Muhayyile yoluyla bilinebilen şeylerin hiçbirisi kendimizden edindiğimiz bu bilgiye ait değildir. — Düşünen bir şey nedir? — Bu düşünen şeyden ziyade maddi şeyleri daha açık olarak bildiğimizi sanmamız nereden geliyor? — Bir balmumu parçasını gözden geçirirken duyulur şeylerin bilgisine dair

düşünme. -- Bütün bu balmumu parçasında açıkça bildiğimizi sandıklarımız duyularımızın alanına girmezler. — Şu halde bu balmumu parçasının ne olduğunu yalnız müdrike yoluyla biliyoruz. — Bu hakikat üzerinde uyusmakta çekilen güçlük nereden geliyor? — Bu hakikat bir ruhumuz olduğunu ispata yarıyor— Ve bu ruhu biz diğer her hangi bir şeyden daha açık olarak biliriz. — Öyleyse bilinmesi ruhumuzu bilmekten daha kolay olan hiçbir şey yoktur. —

Dünkü düşünce zihnimi o kadar şüphelerle doldurdu ki bundan böyle onları unutmak artık elimde değildir. Bununla beraber bu şüpheleri nasıl çözeceğimi göremiyorum, sanki ansızın çok derin bir suya düşmüş gibi şaşırıyorum; ne ayağımı suyun dibinde sağlam bir yere koyabiliyor, ve nede suyun üzerinde tutunabilmek için yüzebiliyorum. Böyle olmakla beraber gücüm yettiği kadar uğraşacağım, ve dün, kendilerinde en ufak bir şüphe tasavvur ettiğim şeylerden uzaklaşarak, tuttuğum aynı yolda yeniden yürüyeceğim; hattâ bunun mutlak olarak yanlış olduğunu bilsem bile. Böylece en sonunda ve şüphe götürmez bir şey buluncaya; veya hiç değilse, başka bir şey yapamazsam da, dünyada; şüphe götürmez bir şeyin bulun-

madığını öğreninceye kadar daima bu yo'da devam edeceğim.

Arşimet, yer yuvarlağını bulduğu yerden oynatmak ve başka bir yere götürmek için sabit ve sağlam bir noktadan başka bir şey istemiyordu. Böylece, eğer kesin ve kendisinden şüphe edilmez tek bir şey bulacak kadar talihli olursam, benim de yüksek ümitler beslemeğe hakkım olacaktır.

O halde gördüğüm bütün bu şeylerin yanlış olduğunu farz ediyor, yalanlarla dolu hafızamın bana hatırlattığı bütün şeylerin hiçbir zaman var olmamış olduğuna kanıyor, hiçbir duyum olmadığını sanıyor, cisim şekil, uzam hareket ve yerin zihnimin uydurmalarından başka bir şey olmadıklarına inanıyorum. Şu halde doğru olduğuna hükmedilebilecek ne vardır? Belki, biricik doğru olan şey dünyada şüphe edilmez hiçbir şey bulunmadığıdır.

Fakat ne bileyim ki kesin olmadıklarına hükmettiğim şeylerden farklı ve kendisinden zerre kadar şüphe edilemiyen başka bir şey bulunmasın? Acaba bu fikirleri zihnime koyan bir Tanrı veya başka bir kudret yok mudur? Bu zaruri değildir: çünkü belki bu fikirleri, ben, kendi benliğimden husule getirebilirim. Şu halde, hiç değilse ben kendim bir şey değil miyim? Fakat biraz önce her hangi bir duyu ve bedene malik olduğumu inkâr etmiştim. Bununla beraber

tereddüt içindeyim ; zira bundan ne çıkmak tadır? Beden ve duyulara, onlar olmaksızın var olamayacak kadar, bağlı mıyım? Fakat ben, dünyada hiçbir şeyin, yani ne yer, ne gök, ne ruh ve ne de beden var olmadığına inanmıştım. Öyleyse kendimin de asla var olmadığıma inanmamış mı idim? Muhakkak hayır; eğer inandımsa veyahut yalnız her hangi bir şeyi düşündümse, şüphesiz vardım. Fakat beni her gün aldatmak için bu kadar hüner ve zanaatını kullanan, pek güçlü ve pek hileci bilmem her hangi bir aldatıcı vardır. Eğer o beni aldatıyorsa, hiç şüphe yok ki ben varım, ve o istediği kadar beni aldatsın, ben bir şey olduğumu düşündükçe, hiçbir şey olmadığıma beni kandırmaya hiçbir zımnın gücü yetmeyecektir. Böylece bunun üzerine iyice düşünüp ve her şeyi inceden inceleme gözden geçirdikten sonra; nihayet şu: *ben-im, varım* sözünün onu söylediğim veya zihnimde kavradığımı her defada zaruri olarak doğru olduğunu çıkarmak ve bu neticenin sabit olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Fakat hâlâ kim olduğumu yeter açıklıkla bilmiyorum, ben ki var olduğumdan eminim. O halde bundan böyle dikkatsizce başka bir şeyi kendim yerine almamak ve böylece bundan önce edindiğim bütün bilgilerden daha şüphe götürmez ve daha apaçık olduğunu iddia ettiğim bu bilgi hakkında aldanmamak için iyice dikkat etmem lâzım geliyor.

İşte bunun için, bu son düşüncelere başlamadan önce var olduğuna inandığım şeyleri yeniden gözden geçireceğim; ve eski kanaatlerimden, biraz önce ileri sürdüğüm sebeplerle, çürütülebilenlerini hep birden zihnimden söküp atacağım: o tarzda ki onlardan ancak tamamıyla şüphe edilmez olanları kalsın. Öyleyse bundan önce ne olduğumu sanmıştım? Cevap güç değil: bir insan olduğumu sanmıştım. Fakat bir insan nedir? Akıllı bir hayvan mı diyeceğim? Muhakkak hayır: zira bundan sonra hayvan ve akıllının ne demek olduğunu araştırmam lâzım gelecektir. Böylece tek bir meseleden, farkına varmadan, daha güç ve daha içinden çıkılmaz başka birçok meselelere geçmiş olacağım, ve kalan pek az zamanımı ve boş vaktimi, buna benzer incelikleri ayırdetmek için kullanarak boş yere harcamak da istemem. Fakat burada daha ziyade, biraz önce varlığımı incelemeye koyulduğum zaman kendiliğinden zihnimde doğan ve bana ancak kendi mahiyetimden gelen fikirleri tetkik etmek için duracağım. İlkin kendime bir yüze, ellere, kollara ve beden adını verdiğim, tıpkı bir cesette görüldüğü gibi, et ve kemikten yapılmış şu makineye malik birisi gözü ile bakıyordum. Bundan başka yediğimi, yürüdüğümü, duyduğumu ve düşündüğümü de görüyordum, ve sonra bütün bu işleri ruha atfediyordum. Fakat bu ruhun

ne olduğunu düşünmek bir türlü aklıma gelmiyordu. Veyahut, aklıma geldiği zaman da, onu pek ince bir hava, rüzgâr veya aleve benziyen, vücudumun en kaba bölümlerine kadar sinmiş ve yayılmış olan çok nadir ve çok ince bir şey gibi tasavvur ediyordum. Bedene gelince, onun mahiyetinden hiç şüphe etmiyordum; çünkü onu çok seçik olarak bildiğimi sanıyordum. Onu, hakkında edindiğim mefhumlara göre izah etmek isteseydim, şöyle anlatırdım: ben bedenden şunu anlıyorum: bir şekille sınırlandırılabilen, bir yerde bulunabilen, başka bütün cisimleri bulunduğu yerden atacak biçimde bir uzay bölümünü doldurabilen kendiliğinden değil, fakat kendisine dokunan ve iten başka bir cisim tarafından muhtelif tarzda harekete getirilen her şey.. Çünkü, hareket etmek, duymak ve düşünmek gücüne malik olmanın cismin mahiyetine atfedilebilecek üstünlükler olduğunu katiyen sanmıyordum. Tersine, daha ziyade, bazı cisimlerde buna benzer güçlerin bulunduğunu görmekle hayret ediyordum.

Fakat şimdi, çok güçlü, kurnaz ve kötülük yapmaktan zevk aldığını söyleyebileceğim, beni aldatmak için olanca kuvvet ve hünerini kullanan birisi var olduğunu farzettığım buan da ben kimim, neyim? Yukarda bedeninin mahiyetine atfettiğim şeylerin en ufak bir parçasına malik olduğumdan emin olabilir miyim?

Bunlar üzerine dikkatle düşünmeye koyuluyorum. Bütün bu şeylerin hepsini zihnimden tekrar tekrar geçiriyorum. Fakat bunlardan bende bulunduğunu söyleyebileceğim hiç birisine rasgelmıyorum. Bu şeyleri burada ayrı ayrı saymak için durmama ihtiyaç yoktur. Şimdi ruhun sanlarına (attribut), geçelim; bakalım onlardan bazıları bende var mı? Bunların birincileri yemek ve yürümektir, fakat bedenim olmazsa ne yer, ne de yürüyebilirim. Diğer birisi de duymaktır; fakat her ne kadar uykuda birçok şeyleri duyduğumu sanmış ve sonra uyandığımda, gerçekte hiç de, onları hissetmediğimin farkına varmış olsam da, yine bedensiz duymak imkânsızdır. Bir diğeri de düşünmektir; ve burada görüyorum ki düşünmek bana ait bir sandır: yalnız o benden ayrılmış olamaz *Ben-im* (je suis), *ben varım* (j'existe): bu muhakkak; fakat ne kadar zaman? — Düşündüğüm müddetçe; zira eğer düşünmekten kesilseydim, belki aynı zamanda var olmaktan da kesilirdim. Şimdi zaruri olarak doğru olmıyan hiçbir şeyi kabul etmiyorum; şu halde açıkça söylemek lâzım gelirse, ben düşünen bir şeyim, yani bir ruh, bir müdrike veya bir akılım: bunlar daha önce mânasını bilmediğim terimlerdi. İmdi ben gerçek ve gerçekten var olan bir şeyim. Fakat hangi şey? Düşünen bir şey demiştim. Ve daha ne? Bundan fazla bir şey olup

olmadığımı aramak için muhayyilemi daha kurcalıyacağım. Ben ne insan vücudu denen şu uzuvlar topluluğu, ne de bütün bu uzuvlara işlemiş ve yayılmış ince bir hava, ne bir yel, bir soluk, bir buğu, ve ne de tasavvur ve tahayyül edebileceğim şeylerin hiçbirisiyim: çünkü bütün bunların hiçbir şey olmadığını farz etmiştim. Ve bununla beraber yine bu faraziyei değiştirmeden, bir şey olduğumdan eminim.

Fakat bilmediğim için var olmadıklarını farz ettiğim bu şeylerin, hakikatta, bildiğim, kendimden farklı olması da mümkün mü, bilmiyorum. Şimdi bunu münakaşa etmiyorum. Ancak bildiğim şeyler hakkında hüküm verebiliyorum: var olduğumu tanıdım ve var olduğumu bilen ben, kendimin kim ve ne olduğumu arıyorum.

Pek bedihidir ki, benliğime dair edindiğim bu mefhum ve bilgi, bilgi olarak alınınca ne hâlâ varlığını bilmediğim şeylere; ve ne de, dolayısıyla ve daha haklı olarak, muhayyilenin bulduğu ve uydurduğu şeylerin hiçbirine bağlı değildir: ve hattâ bu uydurma ve tahayyül etme tâbirleri bana yanıltığımı haber verseler bile. Zira mademki tahayyül etme cismani bir şeyin şekil veya hayalini temaşa etmekten başka bir şey değildir, eğer bir şey olduğumu tahayyül etseydim, gerçekte varlığımı uydurmuş olacaktım. Şu halde daha şimdiden var olduğumu, ve bü-

tün bu hayallerin ve umumiyetle beden mahiyetine atfedilen bütün şeylerin, rüyalar veya boş hülyalardan başka bir şey olmaması mümkün olduğunu kesin olarak biliyorum. Bundan sonra pek açık olarak görüyorum ki kim olduğumu daha seçik olarak bilmek için muhayyilemi kurcalıyacağım demeğe; şimdi uyanığım, doğru ve gerçek bir şey müşahade ediyorum, fakat henüz kâfi açıklıkla müşahade etmediğimden, rüyalarımın bunu bana daha fazla hakikat ve bedahetle göstermeleri için, istiyerek uyuyacağım demek kadar az hakkım vardır. Ve böylece muhayyile yoluyla anlıyabildiğim bütün şeylerden hiçbirinin kendimden edindiğim bilgiye ait olmadığını kesin olarak biliyorum. İnsan kendi mahiyetini açıkça bilebilmek için zihnini bu türlü anlama tarzından çevirmek ve uzaklaştırmak zorundadır.

Fakat şu halde ben neyim? Düşünen bir şey. Düşünen bir şey nedir? Düşünen bir şey: şüphe eden, anlıyan, kavrıyan, tasdik eden, inkâr eden, istiyen, istemiyen, tahayyül de eden ve duyan bir şeydir. Eğer bütün bu şeyler mahiyetime aitse, şüphesiz az bir şey değildir. Fakat niçin mahiyetime ait olmasınlar. Hâlâ herşeyden şüphe ve bununla beraber bazı şeyleri anlıyan ve kavrıyan ve yalnız bunların doğru olduğunu tasdik eden, başkalarının hepsini inkâr eden, daha fazla bilmek arzu eden ve istiyen,

aldanmış olmak istemiyen, hattâ bazan gücüm yetmemesine rağmen, birçok şeyleri tahayyül eden, bedendeki uzuvlar yoluyla olduğu gibi, birçok şeyleri duyan da ben değil miyim? Hattâ daima uyusam, ve beni var kılan beni aldatmak için bütün hünerlerini kullansa bile, acaba bütün bu saydıklarımın bir tanesi var mıdır ki var olduğum şüphesiz olduğu kadar doğru olmasın. Ve yine bu sanlardan (sıfat) bir tanesi var mıdır ki düşüncemden ayırdedilebilsin veya benden ayrı olduğu söylenebilsin? Zira, şüphe eden anlıyan ve arzu eden ben olduğum o kadar bedihidir ki, burada bunu izah etmek için hiçbir ilâveye lüzum yoktur. Ve şüphesiz tahayyül etmek gücüne de malikim; zira (bundan evvel farz ettiğim gibi) tahayyül ettiğim şeylerin doğru olmadığı vâkı olsa dahi bununla beraber bu tahayyül etmek gücü, gerçekten, bende olmaktan geri kalmaz; ve düşüncemin bir kısmını teşkil eder. Ve en sonunda, duyanın, yani bazı şeyleri duyu uzuvları ile alan ve bilen in ta kendisiyim; çünkü, gerçekten, ışığı görüyor, sesi işitiyor, sıcaklığı duyuyorum. Lâkin bana bu görünüşlerin yanlış olduğu ve benim de uyuduğum söylenebilir. Olsun.. Böyle olmakla beraber hiç değilse, gördüğümü, işittiğimi, ve ısındığımı sandığım da şüphesizdir ya. Bu (sanma) yanlış olamaz. Ve bende asıl duyma denilen de budur. Bu

ise düşünmekten başka bir şey değildir. Böylece, kim ve ne olduğumu deminkinden biraz daha fazla açıklık ve seçiklikle bilmeğe başlıyorum.

Fakat hayalleri düşüncemde teşekkül eden ve duyularıma çarpan maddi şeylerin, kendimin, muhayyileye girmiyen, her hangi bir kısmından daha fazla seçiklikle bilinebileceğine inanmaktan hâlâ kendimi alamıyorum: her ne kadar şüpheli ve uzak bulduğum şeyleri, doğru ve şüphe götürmez ve mahiyetime ait olan şeylerden daha kolaylıkla bildiğimi söylemek tuhaf bir şey olsa da. Fakat bunun nereden geldiğini pekâlâ anlıyorum: düşüncem yolunu sapıtmaktan hoşlanıyor, hâlâ doğrunun gerçek sınırları içine sığamıyor. Biraz sonra, tam yerinde ve yavaşça çekerek yola sokmak ve gidişine bir düzen vermek şartıyla, haydi bir kere daha zihnimin dizginini gevşetelim.

İlk önce pek seçik olarak anladığımızı sandığımız en bayağı şeyleri yani gördüğümüz, dokunduğumuz şeyleri, gözden geçirmekle işe başlayalım. Burada umumiyetle cisimlerden değil, fakat ayrıca her hangi bir cisimden bahsedeceğim: zira bu umumi mefhumlar ekseriyetle diğerlerinden daha belirsizdir. Meselâ biraz önce kovandan çıkarılan şu balmumu parçasını ele alalım: henüz içinde bulunan balın tatlılığını kaybetmemiştir, toplandığı çiçeklerin kokusundan on-

da bir şey kalmıştır. Rengi, şekli, büyüklüğü görünüyor, katıdır, soğuktur, ona dokunuyorum, vurunca bir ses de veriyor. Kısaca bir cisimi seçikçe tanıtmaya yarayan bütün şeyler onda vardır.

Fakat, işte, konuştuğum şu anda, balmumunu ateşe yaklaştırıyorum. Tadı kaçıyor, kokusu gidiyor, rengi değişiyor, şekli kayboluyor, büyüklüğü artıyor, eriyor, ve ısınıyor, ona dokunmak güçleşiyor, vurulsa da artık hiçbir ses vereceği yoktur. Bu değişmeden sonra aynı balmumu kalıyor mu? Kaldığını kabul etmek lâzımdır; ve kimse bunu inkâr edemez. Şu halde bu balmumu parçasında bu kadar seçiklikle bilinen ne idi? Şüphesiz duyular yoliyle edindiğim şeylerden hiçbirisi değildi. Zira, tatma, koklama, görme, dokunma ve işitme ile öğrenilen şeylerin hepsi değişmiş bulunuyor ve bununla beraber aynı balmumu kalıyor. Belki bildiğim, şimdi düşündüğüm şeydi: yani balmumu ne bu bal lezzeti, ne çiçeklerin bu hoş kokusu, ne bu aklık, ne bu şekil ve ne de bu sest; fakat yalnız biraz önce bana başka şekillerde görünen, şimdi yine başka bir şekilde kendini gösteren bir cisimdi. Lâkin onu bu şekilde kavradığım zaman asıl neyi tahayyül ediyorum? Bu noktayı dikkatlice gözden geçirelim. Ve balmumuna ait olmıyan şeylerin hepsini uzaklaştıralım, ve bakalım

geriye ne kalıyor. Şüphesiz, ancak uzamlı, eğilip bükülen ve hareket eden bir şey kalıyor. Şu halde, eğilip bükülen, hareket eden ne demektir? Bu, balmumunun yuvarlakken kare olabileceğini ve kareden üç köşeli bir şekle geçebileceğini tahayyül etmem değil midir? Hayır, bu değildir. Zira onun buna benzer sonsuz değişmelere elverişli olduğunu anlıyorum. Esasen, bu sonsuzluğu muhayyilemden geçirmek de imkânsızdır. Böylece balmumundan edindiğim bu fikir, tahayyül gücü tarafından meydana getirilmiş değildir.

Şimdi bu uzam (extension) nedir? O da bilinmiyor değil mi? Zira bu uzam, balmumu erimeğe başladığında artıyor, bütün bütüne eridiği zaman daha büyüyor, sıcaklık arttığında daha fazla büyüyor. Balmumunun, uzam bakımından, tahayyül ettiğimden daha fazla değişmelere uğrıyabileceğini düşünmese idim, onun ne olduğunu açıkça ve hakikata uygun olarak anıyamazdım. Şu nokta üzerinde birleşmek lâzımdır ki, bu balmumunun ne olduğunu muhayyile ile kavrayamıyorum bile. Onu ancak müdrikem kavlıyor. Hususi olarak bu balmumu parçası diyorum; zira umumiyetle balmumu için bu daha apaçıktır. Şu halde, ancak müdrike veya zihinle kavranılabilen bu balmumu parçası nedir? Şüphesiz, gördüğüm, dokunduğum, tahayyül ettiğim ve başlangıçtan

beri bildiğim aynı balmumu parçasıdır. Fakat burada işaret edilmesi lâzım olan nokta şudur ki, balmumunun idraki veya onu idrak eden fiil ne görüş, ne dokunuş, ne de tahayyüldür, ve böyle imiş gibi göründüğü halde, hakikatta hiçbir zaman bunlar olmamıştır; fakat yalnız zihnin bir görüşüdür. Bu görüş, onda bulunan ve onu terki-beden şeylere dikkat edişime göre, daha önce olduğu gibi, karışık ve eksik, veya, şimdi olduğu gibi, açık ve seçik olabilir.

Bununla beraber, düşüncemin, farkına varmadan yanılmaya sürüklenmeye ne kadar fazla zaıf ve meyli olduğunu göz önüne getirince, fazla hayret edemem. Zira hâlâ bütün bunları, söylemeden, kendimde gözden geçirsem de, yine sözler beni durduruyor, ve bayağı dilin kelimeleri nerede ise beni aldatacaktır; zira biz, aynı balmumu parçasını, bize gösterildiği zaman, gördüğümüzü söylüyoruz; yoksa aynı renk ve aynı şekle malik olduğu için onun balmumu olduğuna hükmetmiyoruz : buradan nerede ise balmumunun zihnin bir görüşü ile değil, fakat gözlerin görmesiyle bilindiği neticesini çıkaracak oluyorum. Nitekim rasgele pence-remden yoldan geçen insanlara baktığım zaman, tıpkı balmumunu görüyorum dediğim gibi, onları da gördüğümü söylüyorum. Halbuki, yayla işliyen, ve yapma insan veya makineleri örten şapka ve paltolardan başka

ne görüyorum? Fakat bunların gerçek insanlar olduğuna hükmediyorum. Böylece, yalnız zihnimde bulunan, hükmetmek gücüyle gözlerimle gördüğümü sandığım şeyi anlıyorum.

Bilgisini herkesin seviyesi üstüne yükseltmek isteyen bir adam, halka ait konuşma şekil ve tâbirlerinden şüphe etmek için fırsat aramaktan utanmalıdır. Ben daha ilerigitmeyi ve balmumunu ilk gördüğüm ve onu dış du-yular, veyahut hiç değilse onların dedikleri gibi, ortak duyu (sens commun) yani tahay-yül gücü yoliyle bildiğimi sandığım zaman, şimdi ne olduğunu ve nasıl bilinebileceğini inceledikten sonra anladığımdan daha açıklık ve olgunlukla kavrayıp kavramadığımı gözden geçirmeyi tercih ediyorum. Şüphesiz bundan şüphe etmek gülünç ve mânasız olurdu. Zira bu birinci idrakte, seçik ve apaçık olmayacak ve aynı suretle en ufak bir hayvanın bile duyusuna girmiyecek ne vardı? Fakat balmumunu dış şekillerinden ayırdettiğim, gûya elbiselerini soymuşum gibi çırcıplak gözden gezirdiğim zaman, hük-mümde bir yanılgı bulunsa bile, bir insan zihni olmaksızın onu bu tarzda kavraya-mam.

Ve nihayet, bu zihin hakkında, yani kendi hakkımda ne diyeceğim? Zira şimdiye kadar kendimde ruhtan başka bir şey kabul etmiyorum. Şu balmumu parçasını bu kadar

açıklık ve seçiklikle idrak ediyor ve anlıyor görünen kendime dair ne söyleyeceğim? Ben kendimi yalnız daha doğruluk ve kesinlikle değil, fakat aynı zamanda çok daha açıklık ve seçiklikle bilmiyor muyum? Zira eğer balmumunu gördüğümünden dolayı varlığına hükmediyorsam, şüphesiz bundan, onu gören ben olduğum için, var olduğum daha apaçık olarak çıkacaktır. Çünkü gördüğüm gerçekten balmumu olmaya bilir, ve hattâ bir şey görmek için gözlerim de bulunmaya bilir. Fakat gördüğüm veya gördüğümü sandığım (ki bunu görmekten ayırdetmiyorum) zaman, sanan benim bir şey olmamam imkânsızdır. Aynı suretle balmumuna dokunduğum için var olduğuna hükmediyorsam, bundan yine aynı şey, yani benim var olduğum, çıkacaktır. Ve gene balmumunun var olduğuna beni muhayyilem veya başka bir şey inandırıyor, yine daima aynı neticeyi, yani var olduğumu, çıkaracağım. Burada balmumuna dair işaret ettiklerim bana yabancı olan, ve benim dışımda bulunan bütün şeylere de tatbik edilebilir.

Şu halde, eğer balmumu mefhumu veya bilgisi, yalnız dokunma ve görme ile değil de, daha başka birçok sebeplerle ortaya konulduktan sonra, daha açık ve daha seçik olarak görünüyorsa, ne kadar bedihilik, açıklık ve seçiklikle kendimi bilmem lâzım olduğu da aşikâr değil mi?... Çünkü balmumu

veya başka bir cismi bilmeğe ve anlamaya yarıyan bütün sebepler, ruhumun mahiyetini çok daha kolaylık ve açıklıkla ispat ediyorlar. Ruhta, kendi mahiyetini aydınlatmaya yarıyan, ve bedene bağlı olan şeylerden başka birçok şeyler vardır. Bunları diğerleri gibi burada saymaya lüzum yoktur.

İşte en sonunda farkına varmadan, istediğim yere dönmüş bulunuyorum. Zira, mademki cisimleri duyular veya muhayyile ile değil, fakat yalnız bizde bulunan anlamak gücü yani müdrike ile kavradığımız ve gene onları dokunduğumuz ve gördüğümüz için değil, fakat yalnız düşünce ile kavradığımız için bildiğimiz şimdi bence belli olan bir şeydir, şu halde pek apaçık olarak biliyorum ki ruhumdan daha kolay bilebileceğim başka hiçbir şey yoktur. Fakat eski bir kanaatten pek çabuk sıyrılmak imkânsız gibidir. Bunun için, düşünmemin uzunluğu ile bu yeni bilgiyi hafızama daha derince yerleştirmek için, burada biraz duraklamak hayırlı olacaktır.

ÜÇÜNCÜ DÜŞÜNCE

Tanrı ve Tanrının varlığına dair

Kendimizi duyulardan ayırınca, düşünen bir şey olduğumuzu açıkça biliyoruz. — Pek açık ve pek seçik olarak anladığımız şeylerin hepsi doğrudur. — Eskiden hiç şüphe götürmez olduklarını sandığımız, ve fakat sonra pek karanlık ve şüpheli olduklarını fark ettiğimiz birçok şeyler hakkında açık ve seçik fikirlerimiz yoktu. — Pek seçik olarak idrak ettiğimiz şeylerden bizi şüphe ettiren sebep, belki Tanrının bizi aldatmaktan hoşlanmasıdır.—Şu halde eğer her hangi bir şey hakkında bir kesinlik elde etmek istiyorsak aldatıcı bir Tanrı var olup olmadığını incelememiz lâzımdır.— Doğruluk ve yanlışlıklarını incelemek için fikirlerimizi bazı cinslere ayırmak lâzımdır. — Düşüncelerimiz, ya fikirler, ya teessürler, yahut da hükümlerdir. — Fikirler, oldukları gibi ele alınınca asla yanlış değildirler. — Teessürler için de böyledir. — Hükümlerimizde yanlış bulunması nasıl oluyor. — Bizde bulunan üç türlü fikir. — Bize fikirlerin eşyadan geldiği zannını veren ve onların eşyaya benzediğine bizi inandıran iki sebep. — Bu sebep-

lerden birincisi kandırıcı değildir. — Ne de ikincisi. — Kesin hiçbir hükme dayanmadan bizden dışarda şeyler var olduğuna, ve bu şeylerin bizde kendilerine benzer fikirler doğduğuna inandık. — Fikir olarak ele alınca, nasıl oluyor da fikirlerimizden bazıları diğerlerinden daha tam ve olgun oluyorlar. — Her fail illet (cause efficiente) hiç değilse eseri kadar olgunluk sahibidir. — Bundan bir fikrin tasavvurda olgunluğunun gerçek ve üstün olarak da onun illetinde bulunması nasıl çıkıyor. — Eğer biz tasavvurdaki olgunluğu bizde ne gerçek ve ne de üstün olarak var olmıyan bir fikre malik isek bizden dışarıda bunun illeti olacak¹ bir şey vardır. — Fikirlerimizin sayımı. — İnsanlar, melekler ve hayvanlar hakkındaki fikirlerimiz. — Duyulur şeylere dair edindiğimiz fikirler. — Maddi şeyler hakkındaki fikirlerimiz. — Cevher, süre (durée) ve sayı üzerine fikirler. — Hattâ uzam, şekil, ve durum hakkındaki fikirlerimiz v. b. bize kendimizden nasıl gelebilirler. — Ama bizdeki Tanrı fikri bize kendimizden gelemmez ve o halde Tanrı vardır. — Sonsuzu, yani Tanrıyı gerçek bir fikirle idrak ediyoruz; ve denebilir ki bu fikir bizde kendi fikrimizden daha öncedir. — Bu Tanrı fikri katiyen yanlış bir fikir değildir. — Pek doğrudur. — Ve pek açık ve pek seçiktir. — Henüz sonsuzu anlamasak dahi, bu fikir yine doğru olmaktan geri kalmaz. — Han-

gi faraziye yapılırsa yapılsın, bir Tanrı fikrinin bize bizden gelmesi imkânsızdır. — Duyuları kullanma bu hakikatın sebeplerini kolayca unutturuyor. — Kendi kendimizin illeti değiliz. — Birinci sebep. — İkinci sebep. — Her zaman var olduğumuzu farz etsek bile, hayatımızın devamının mahiyeti ispat ediyor ki bizi var kılan bir illet vardır. — Bu illet bizim kendimizden farklıdır. — Bu illetin Tanrıdan başka bir şey olması imkânsızdır. — Niçin bizi birçok illetlerin meydana getirdiği kabul edilemez? — Ve ne de ana babamızın. — Böylece bir Tanrı var olduğunu çıkarmak lâzımdır. — Bu Tanrı fikri bizde pek tabiidir. — Ve onda bulunan bütün olgunluklara bilfiil ve sonsuz olarak sahip olan Tanrıdan gelmektedir. — Aldatıcı olamayacağı aşikârdır. — Pek olgun olan bu Tanrıya tapmak ve bakmak için ne kadar dursak azdır.

Şimdi gözlerimi kapıyacak, kulaklarımı tıkıyacak, bütün duygularımı sapıtacağım, hattâ zihnimden maddi şeylerin bütün hayallerini silecek, veya hiç değilse, çünkü bunu yapmak hemen hemen imkânsızdır, bu hayallerin hepsini yanlış ve boş diye geri atacağımı; böylece kendi kendimle konuşarak ve içimi gözden geçirerek, yavaş yavaş kendimi kendime daha belli ve daha

tanıdık kılmağa çalışacağım. Ben düşünen bir şeyim, yani şüphe eden, tasdik eden, inkâr eden, pek az şey bilen, pek çok şey bilmiyen, seven, sevmiyen, istiyen, istemiyen, tahayyül de eden ve duyan bir şey. Zira yukardâ gösterdiğim gibi, belki duyduğum, tahayyül ettiğim şeyler, benim dışıma, ve kendiliklerinde hiçbir şey olmasalar da, bununla beraber duyumlar ve hayaller adını verdiğim bu düşünce tarzlarının, yalnız düşünce tarzı olarak, bende bulunanlarından kesin olarak eminim. Böylece söylediğim bu pek az şeyde, doğru olarak bildiğim, veya hiç değilse şimdiye kadar bildiğimi gördüğüm bütün şeyleri gösterdiğimi sanıyorum.

Şimdi, bugüne kadar farkına varmadığım başka bilgilerin bende bulunup bulunmadığını daha tam olarak gözden geçireceğim. Düşünen bir şey olduğumdan eminim. Fakat o halde her hangi bir şeyden emin olmak için lâzım olan şeyi de bilmiyor muyum? Bu birinci bilgide bildiğim şeyin açık ve seçik idrakinin başka bir şey yoktur. Ve, eğer böyle açık ve seçik olarak idrak ettiğim bir şeyin yanlış olduğu vâkı olsaydı, bu idrak hakikaten bu bilginin doğru olduğundan emin olmam için kâfi gelmezdi. Ve böylece şimdiden şu umumi kaideyi kurabileceğimi sanıyorum: pek çok açıklık ve seçiklikle idrak ettiğimiz şeylerin hepsi doğrudur.

Bununla beraber bundan önce birçok şeylerin pek doğru, pek belli olduklarını kabul etmiştim. Fakat sonradan bunların şüpheli ve belirsiz olduklarını da fark etmiştim. Acaba bu şeyler nelerdi ? Bunlar, gök, yıldızlar ve duyularım yoliyle idrak ettiğim bütün şeylerdi. Onlarda açık ve seçik olarak neyi idrak ediyordum? Şüphesiz bu şeylerin zihnimde görünen fikir veya düşüncelerinden başka hiçbir şeyi idrak etmiyordum. Ve şimdi bile, bu fikirlerin bende bulunduğunu inkâr etmiyorum. Lâkin kendisinden emin olduğum diğer bir şey daha vardı, onu, gerçekten idrak etmesem de, ona inanmak için edindiğim itiyat dolayisiyle pek açık olarak idrak ettiğimi sanıyordum, o da şu idi: benim dışımda birtakım şeyler vardır, fikirlerim bu şeylerden gelmekte, ve onlara tamamıyla benzemektedir. İşte aldandığım nokta da bu idi, yahut bu nokta üzerine belki hakikata uygun olarak hüküm vermiş bile olsaydım, edindiğim bu bilgi hükmümün doğruluğuna sebep teşkil edecek bir bilgi değildi.

Fakat geometri ve aritmetikle ilgili olan pek basit, ve pek kolay bir şeyi; meselâ iki üç daha beş ettiğini ve buna benzer şeyleri gözden geçirdiğim zaman, bu şeyleri, hiç değilse doğru olduklarını temin edecek kadar açıklıkla idrak etmiyor mu idim ? Gerçekten, eğer o zamandan beri bu şeyler-

den şüphe edilebileceğine hükmettimse, bunun biricik sebebi her hangi bir Tanrının, bana, pek aşikâr görünen şeyler hakkında dahi aldanmama elverişli bir tabiat vermiş olabileceğinin aklıma gelmesinden başka bir şey değildi. Bir Tanrının mutlak gücü hakkında evvelce edindiğim kanaat zihnime geldiği her anda, onun istediği takdirde, pek büyük apaçıklıkla anladığımı sandığım şeyler hakkında bile, beni kolaylıkla yanılmaya sürükliyebileceğini itiraf etmeğe mecburum. Tersine her ne zaman pek açık olarak idrak ettiğimi sandığım şeyleri tetkika koyulursam, bu şeyler beni o kadar kandırıyorlarki, kendiliğimden şu sözleri söylemeğe sürükleniyorum: gücü yeten beni istediği kadar aldatsın, o, ben bir şey olduğumu düşündükçe, hiçbir şey olamam; veya şimdi var olduğum gerçek olduğu halde birgün gelip de hiçbir zaman var olmadığımın doğru olması; veyahut iki ile üç toplananın beşten ne fazla ne eksik olması için hiçbir zaman hiçbir şey yapamaz. Zira bütün bunlar ve buna benzer şeylerin onları idrak ettiğimden başka bir tarzda var olamayacaklarını pek açık olarak görüyorum.

Şüphesiz, mademki aldatıcı bir Tanrı bulunduğuna inanmak için hiçbir sebep yoktur, ve nede, hattâ şimdilik Tanrının var olduğunu ispat eden delilleri bile tetkik etmiş değilim, şu halde yalnız bu kanaate

dayanan şüphe etmek sebebi pek hafif yani metafiziktir. Fakat bu kanaati [1] tamamen ortadan kaldırmak için, ilk fırsatta, bir Tanrı var olup olmadığını incelemem icabediyor. Var olan bir Tanrı bulduğum takdirde, onun aldatıcı olup olmadığını da tetkik etmem lâzımdır: zira bu iki hakikata dair bilgi edinmeksizin hiçbir zaman hiçbir şeyden emin olabileceğimi sanmıyorum. Zihnimde ilk bulduğum mefhumlardan basamak basamak daha sonra bulabileceklerime geçmek şeklinde kabul ettiğim düşünme sırasını bozmaksızın Tanrının varlığı ve aldatıcılığını incelemek fırsatını elde edebilmek gayesiyle, bütün düşüncelerimi burada bazı cinslere ayırmam ve bunlardan hangisinde, tam mânasiyle, doğruluk veya yanlışlık bulunduğunu gözden geçirmem lâzımdır.

Düşüncelerimden bazıları eşyanın hayalleri gibidir, ve yalnız asıl onlara fikir kelimesi uygun olabilir: bir insan, bir şimer[2], gök, bir melek, ve hattâ bir Tanrı tasavvur ettiğim zamanda olduğu gibi. Ötekilerin fazla olarak başka şekilleri de vardır: istediğim, korkduğum, tasdik veya inkâr ettiğim zamanda olduğu gibi. O zaman pek alâ kavırıyorum ki düşüncemin yaptığı işin faili olan bir şey vardır; fakat aynı zamanda bu

[1] Tanrının aldatıcı olduğu.

[2] Yarı aslan yarı keçi vucutlu ve ejderha kuyruklu bir masal hayvanı.

şeyden edindiğim fikre bu işle başka bir şey de katıyorum; bu cins düşüncelerden bazıları irade veya teessür, bazıları ise hüküm adını alır.

Şimdi fikirlere gelince, eğer bunlar yalnız kendiliklerinde olduğu gibi tetkik edilir, ve başka bir şeye bağlanmazlarsa, aslında yanlış olamazlar; zira ister bir keçiyi veya bir şimeri tahayyül edeyim, birini tahayyül etmem diğerini tahayyül etmemden daha az doğru değildir.

İrade veya teessürlerde de yanlışlık bulunabileceğinden korkmamalıdır. Zira, vелеvki kötü ve hattâ mevcut olmıyan şeyleri arzu edebilsem de, bunun için, onları arzu ettiğim daha az doğru değildir.

Böylece aldanmamak için titizlikle dikkat etmek zorunda kaldığım şeyler arasında yalnız hükümler kalıyor. İmdi, hükümlerde başlıca ve her zaman bulunabilen yanlış şudur: bende olan fikirlerin benim dışımda olan şeylere benzer olduklarına hükmetmem. Zira, şüphesiz, fikirleri dışarıda hiçbir şeye bağlamaksızın yalnız düşüncemim tavır ve tarzları olarak düşünseydim, kolay kolay yanılmama vesile teşkil edemezlerdi.

Bu fikirlerden bazıları, bana, benimle doğmuş, bazıları yabancı ve dışardan gelmiş, bazıları ise tarafımdan yapılmış ve icadedilmiş gibi görünüyor. Zira alelumum bir şey

veya bir hakikat veya bir düşünce denilen şeyin ne olduğunu anlamak için malik olduğum iktidarın, bana asıl kendi tabiatımdan başka bir yerden gelmediğini sanıyorum. Şimdi işittiğim ses, gördüğüm güneş, duyduğum sıcaklık ve bunların doğurduğu duyumların, bu saate kadar, benden dışardaki şeylerden geldiklerini sanıyordum, ve niha-yet, bana denizkızı, «hypogrife» ve bunlara benzeyen bütün şimerler, zihnimin icat ve uydurmalarından başka bir şey değildir gibi geliyor. Fakat belki, bütün bu fikirlerin ya yabancı denilen cinsten, ya benimle doğan-lardan veyahut da tarafımdan yapılanlardan olduklarına da inanabilirim: zira hâlâ onların gerçek menşelerini açıkça keşfetmedim. Şimdi burada yapacağım başlıca iş, dış şeylerden geldiğini sandığım fikirleri incelemek ve beni onların bu şeylere benzediğine inanmağa mecbur kılan sebeplerin ne olduğunu araştırmaktır.

Bu sebeplerden birincisi bunun bana tabiat tarafından öğretildiğini sanmamdır. İkincisi de bu fikirlerin asla irademe bağlı olmadıklarını kendimde denemiş olmamdır. Zira bu fikirler, çokça, istesem de istemesem de bana rağmen zihnime gelmektedir. Nitekim, şimdi sıcaklık duymaktayım ve işte bu sebepten dolayı bu sıcaklık duyumu veya fikrinin kendimden farklı bir şey olduğuna, yani yanında oturduğum ateşin sıcaklığı ta-

rafından meydana getirildiğine inanıyorum. Böylece bu dış şeyin, bana başka bir şeyden ziyade kendi benzerini gönderdiğine ve zih-nime nakşettiğine hüküm etmekten daha akla yakın görünen bir şey bulmuyorum.

Şimdi bu sebeplerin oldukça kandırıcı ve kuvvetli olup olmadıklarını incelemem lâzımdır. Bunun bana tabiat tarafından öğretildiğini sanıyorum, dediğim zaman, bu tabiat sözünden yalnız beni bu şeye inanmaya sürükleyen bir temayülü kastediyorum, yoksa bu şeyin doğru olduğunu bana bildiren bir tabiat ışığını değil. Halbuki bu iki şey arasında çok büyük fark vardır. Zira tabiat ışığının bana doğru olduğunu gösterdiği şeylerin hiç birisinden şüphe edemem: bir az önce, şüphe etme-nden var olduğum neticesini çıkarabileceğimi, bana gösterdiği gibi. Doğruyu yanlıştan ayırdetmek için, kendimde, bu ışıktan başka hiçbir güç görmüyorum: öyleki, bu güç tabiat ışığının doğru diye gösterdiği şeyin yanlış olduğunu öğretebilsin, ve ona tabiat ışığından daha fazla güvenebileyim. Fakat, bana tabii görünen temayüllere gelince, onların eyilik ve kötülükten birisini seçmek gerektiği zaman, beni iyiye olduğu kadar kötüye doğru da sürüklediklerini birçok hallerde gördüm. İşte bunun için, doğru ve yanlışla ilgili olan meselelerde, tabii temayüllerin gösterdiği yolu gütmem doğru olmaz.

Bu fikirlerin, irademe bağlı olmadıklarından dolayı, başka bir yerden gelmeleri lâzımdır, şeklinde ileri sürülen sebebi de kandırıcı bulmuyorum. Zira, bahsettiğim temayüller bende bulunmasına rağmen daima irademle uyuşmuyorlar, böylece, belki bende, bana hâlâ belli olmadıkları halde, dışarıdan hiçbir şeyin yardımı olmaksızın bu fikirleri meydana getiren herhangi bir güç vardır; nitekim şimdiye kadar bu fikirlerin uyuduğum zaman, gösterdikleri şeylerin yardımı olmaksızın, bende teşekkül ettiklerine daima inandım. Ve en sonra bu fikirleri bu şeylerin meydana getirdiklerini kabul etsem bile, onların bu şeylere benzer olmaları zaruri bir netice değildir. Tersine bir şey ile onun fikri arasında büyük bir fark bulunduğunu verdiğim birçok misallerle gösterdim: Meselâ kendimde birbirinden büsbütün ayrı iki güneş fikri bulmaktayım: bunlardan birinin menşei duyulardır, yukarda dışarıdan geldiğini söylediğim fikirler arasına konması lâzım gelen cinstendir, ve güneşi bana pek çok küçük göstermektedir; öteki ise, astronomik delillerden çıkarılmış, yani benimle doğmuş bazı mefhumlardan elde edilmiş, ve sonra, ne tarzda olursa olsun, tarafımdan teşkil edilmiştir, ve güneşi bana yerden bir çok defa daha büyük göstermektedir. Güneşten edindiğim bu fikirlerin ikisinin birden aynı güneşe benzer olamayacakları tabiidir.

Halbuki akıl beni doğrudan doğruya güneşin görünüşünden edinilen birinci fikrin güneşe en az benzer olduğuna inandırıyor.

Bütün bunlar bana, şimdiye kadar, benden dışarıda varlığımdan farklı, duyu organları veya başka her hangi bir yolla fikir ve hayallerini bana gönderen ve benzerlerini zihnime nakşeden şeylerin varlığına, kesin ve önceden düşünerek kararlaştırılmış bir hüküm ile değil, fakat sadece kör, ve tedbirsiz, bir temayül ile inandığımı kâfi açıklıkla bildiriyor.

Fakat fikirlerine malik olduğum şeyler arasından bazılarının benim dışımda var olup olmadıklarını araştırmak için başka bir yol daha görünüyor. O da şudur: eğer bu fikirler bazı düşünme tarzları olarak ele alınırlarsa aralarında hiçbir fark ve eşitsizlik görmüyorum; ve hepsi aynı suretle benden gelmişe benziyorlar. Fakat onları, birisi bir şeyi, diğeri başka bir şeyi gösteren hayaller olarak gözden geçirecek olursam, o zaman birbirlerinden farklı oldukları apaçıktır. Zira gerçekte, cevherleri gösteren fikirler diğerlerinden daha fazla bir şey olup, kendilerinde daha fazla objectif bir gerçeklik bulunur, yani tasavvurlariyle yalnız tavır veya arazları gösterenlerden daha fazla bir varlık ve olgunluk derecesine iştirak ederler. Hattâ mutlak, ebedî, sonsuz, değişmez, her

şeyi bilen her şeye gücü yeten ve kendinden dışarıda var olan bütün şeylerin yaratıcı olan bir Tanrıyı anlamama yarıyan fikirin şüphesiz sonlu cevherleri gösteren fikirlerden daha fazla objectif bir gerçekliği vardır. [1]

Şimdi tabiat ışıǵı ile aşıkârdır ki: tam ve eser meydana getiren illette hiç değilse, eseri kadar olsun, bir gerçeklik bulunmalıdır: zira eser varlığını illetinden değil de nereden elde edebilir? Eğer illette bu gerçeklik malik yoksa, c nu eserine nasıl geçirebilir?

Bundan çıkan netice şudur: değil yalnız yokluğun hiçbir şeyi vücuda getirmesi şöyle dursun pek olgun olan, yani kendinde çok daha fazla gerçeklik ihtiva eden, az olgun olanın bir devam ve neticesi olamaz. Bu hakikat, yalnız filozofların aktüel [2] veya

[1] İlkin, objet *zihinde* tasavvur olunanı ifade ediyordu. Düşüncede düşünenin fiili ile, düşünülen şeyayır ediliyordu. İşte bu ikinci hadde (düşünülen şeye) objet adı verilmişti. Bu mâna Almanca tasavvur vorstellung kelimesinde muhafaza edilmiştir. Sonraları, zihnî tasavvur, haricî şeyin hayali, kopyası gibi telâkki edilerek, zihnî varlığa olan ve kendisi için var olmak, düşünülmüş olmak olan objet ile, düşünceden hariçte olan, ve onsuz baki kalan, harici şey arasında bir tedahül husule geldi. Böylece Descartes'ın lisanında objectif bir tarzda var olmak, zihnî tasavvur sıfatıyla var olmaktır. Halbuki formel bir tarzda var olmak (exister formellement) müstakil varlık sıfatıyla mevcut olmaktır.

(Edmond Goblot.. Vocabulaire philosophique: objet).

[2] Actuel, Aristo ve skolastiklere göre, *fiil halinde* olanı ifade eder. Actuel, actuellement kelimelerini asla

formel dedikleri gerçeğe malik olan eserlerde değil, fakat aynı zamanda sadece objektif adını verdikleri gerçekliğin tetkik olduğu fikirlerde dahi bedihi ve aşıkardır. Meselâ şimdiye kadar mevcut olmayan taş, formel(gerek) ve en yüksek[1] (éminent) bir şekilde kendiliğinde taşın terkibine giren şeylere sahip olan, yani kendisinde aynı şeyleri veya taşta olanlardan daha mükemmellerini ihtiva eden başka bir şey tarafından meydana getirilmeksizin, şimdi var olmaya başlamıyacağı gibi, hararet de, hiç olmazsa kendisi kadar mükemmel olan bir düzen, derece ve cinsten bir şey olmaksızın kendisinden mahrum olan bir şeyden meydana gelemez. Diğerleri için de bu böyledir.

(présent ve présentement, şimdi ve şimdiki halde) manasında kullanmamalıdır: (aynı eser: actuel)

[1] Descartes, objectif, formel ve eminent varlığı birbirinden ayırıyor. Objectif olarak var olmak, düşüncede var olmaktır... Görülüyor ki bu mânâ bizim bu gün objectif kelimesine verdiğiniz mânâdan pek farklıdır. Formel olarak var olmak, kendiliğinde var olmak, yani her türlü fikrin dışında var olmaktır. Böylece Descartes, mekânın formel olarak cisimlerde, çünkü mekân madde nin esaslı sıfatıdır, ve objectif olarak geometricinin düşüncesinde var olduğunu söylüyor. Eminent üstün olarak var olmak, formel varlıkta ve ondan ötede, var olan bütün gerçeklik ve ulgunluğa malik olmaktır. Böylece dünya éminent olarak Tanrıda vardır. Zira mevcut bütün gerçeklik Tanrıdan geliyor, fakat dünya formel olarak Tanrıda mevcut değildir. Zira dünya noksan yani sonludur. Tanrı ise eksiksizdir. — (Goblot. Voc. Ph. Eminent).

Fakat bundan başka, hararet ve taş fikri, hiç değilse, taş ve hararete idrak ettiğim gerçeklik kadar bir gerçekliği kendisinde ihtiva eden bir illet tarafından zihni me konulmamışsa, bende mevcut olamaz. Çünkü bu illet hâlâ formel ve fi'li (aktuel) olan kendi gerçekliğinden hiçbir şeyi fikrime nakletmemiş bile olsa, bunun için bu illetin daha az gerçek olduğunu tasavvur etmek lâzım gelmez. Fakat şunu bilmelidir ki: her fikir zihninin bir eseri olduğundan, mahiyeti icabı, zihin veya düşünceden aldığı formel gerçeklikten başka bir gerçeklik istemez, ve zihninin sadece bir tavrıdır. (mode) dır, yani bir düşünmek tarzı veya şeklidir. İmdi, bir fikrin başka bir gerçeklikten ziyade böyle objektif bir gerçeklik ihtiva etmesi için, onun bunu, yani bu gerçekliği, her hangi bir illetten alması lâzımdır. Bu illette de, hiç değilse, fikrin ihtiva ettiği objektif gerçeklik kadar olsun formel bir gerçeklik bulunmalıdır. Zira, eğer fikirde, illetinde tesadüf edilmiyen bir şey bulunduğunu farz edersek, o zaman bu şeyi fikrin yoktan edinmiş olması lâzımdır; fakat bir şeyin objektif olarak, veyahut *tasavvurda fikri ile*, müdrikede bu var olma tarzı ne kadar eksik olursa olsun, bununla beraber şüphesiz bu tarz ve tavrın bir şey olmadığı ve/ne de, dolayısıyla bu fikrin menşei hiçyokluktan geldiği söylenemez. Ve yine bu fikirlerde bulduğum

gerçeklik yalnız objektif olmasına rağmen, nebu gerçekliğin fikirlerinin illetlerinde formel olarak mevcut olması zarurî olduğundan şüphe etmem ve nede bu gerçekliğin objektif olarak bu fikirlerin illetlerinde bulunması kâfi olduğunu düşünmem icabeder. Zira nasıl bu objektif olarak mevcut olmak tarzı fikirlere, kendi mahiyetleri icabı, aidse, aynı suretle formel olarak mevcut olmak tarzı da bu fikirlerin illetlerine (hiç değilse birincileri ve başlıcalarına), kendi mahiyetleri icabı, aittir. Böylece her ne kadar bir fikrin başka bir fikri doğurması vaki' olsa bile, bununla beraber bu hal sonsuz olarak devam edemez; fakat en sonunda illeti bir patron veya original'e benzeyen ilk bir fikre varmak gerekir: öyle ki, yalnız objektif olarak veya tasavvurla fikirlerde mevcut olan bütün gerçeklik ve olgunluk formel olarak ve gerçekten bu originalda da bulunsun. Böylece, tabiat ışıǵı bana fikirlerin zihnimde tablolar veya resimler gibi olduklarını, ve hakikatta kolayca, kopya edildikleri şeylerin mükemmelliğinden daha az parlak bir vaziyete düşebildiklerini, fakat hiç bir zaman o şeylerden daha büyük ve daha mükemmel hiç bir şeyi htiva etmediklerini bedihi olarak bildiriyor.

Bütün bu şeyleri ne kadar etraflıca ve dikkatlice incelersem, bunların gerçek olduklarını da o kadar fazla açıklık ve seçiklikle

biliyorum. Fakat, sonunda bütün bunlardan ne netice çıkaracağım? Şunu: eğer fikirlerimden her hangi birinin, ne formel ve ne de üstün olarak bende mevcut olmadığını açıkça bildiğim, objektif bir gerçekliği varsa ve dolayısıyla ben bu fikirlerin illeti olamıyorsa, bundan zaruri olarak şu netice çıkıyor ki: ben dünyada yalnız değilim, var olan ve bu fikrin illeti bulunan başka bir şey daha vardır; halbuki, bende böyle bir fikir bulunmasa, beni kendimden başka hiçbir şeyin varlığına inandıra ve kandıra bilecek delilim olmayacaktır. Zira, bütün bu delilleri büyük bir dikkatle araştırdım, ve bu güne kadar bundan başkasını bulamadım.

İmdi bu fikirler arasında bana kendimi gösteren ve burada anlaşılmasında hiç bir güçlük çekilmeyen fikirden başka, başka birisi bana bir Tanrıyı, bazıları cismani ve cansız şeyleri, bazıları melekleri, bazıları hayvanları, ve son olarak bazıları da bana benzeyen insanları gösteriyor. Fakat bana başka insanlarla hayvanları ve melekleri gösteren fikirleri gözden geçirdiğimde, bunların Tanrı ile maddi şeylerden edindiğim fikirlerin halitasından ve terkibinden teşkil edilebileceklerini kolayca anlıyorum: hattâ benden dışarda, dünyada, hiç bir insan, ne bir hayvan ve ne de bir melek mevcut olmasa da. Maddî ve cismanî şeylerin fikirlerine gelince, ne kadar büyük ve mükemmel olurlarsa ol

sunlar, benden gelebileceğini sanmayacağım hiç birisini tanımayorum; zira, onları eyice gözden geçirir, ve dün balmumunu incelediğim gibi, incelersem onlarda açık ve seçik olarak idrak ettiğim pek az şey bulunduğunu görüyorum: meselâ, büyüklük, (grandeur) yani uzunluk, enlilik ve derinlik halinde bulunan uzam, ve bu uzamın çizgi ve sınırları ile kurulan şekil, başka başka şekildeki cisimlerin aralarında muhafaza ettikleri durum, bu durumun hareket ve değişmesi gibi. Bu şeylere cevher, devam (veya zaman) ve sayı da ilâve edilebilir. Işık, renk, tat, sıcak, soğuk ve dokunma duygusuna çarpan başka özellikler gibi şeylere gelince, bunlar zihnim ed o kadar karışık ve donuk bulunuyorlar ki, doğru mu yoksa yanlış ve yalnız görüş-nüten ibaret mi olduklarını, yani bu nasıllıklardan edindiğim fikirler gerçek şeylerin fikirleri midir, yoksa bana, var olmasına imkân olmayan hayalî şeyleri mi gösteriyorlar, doğrusu pek iyi bilmiyorum. Zira, hernekadar gerçek ve mutlak yanlışın ancak yalnız hükümlerde bulunduğunu bir az önce göstermiş olsam da, bununla beraber hiçbir şey olmayan bir şeyi bir şeymiş gibi gösterdikleri zaman fikirlerde her hangi bir maddi yanlış bulunabilir: meselâ, sıcaklık ve soğukluktan edindiğim fikirler o kadar az açık ve seçikdir ki, onlarla soğukluğun yalnız sıcaklığın yokluğu mu, yoksa sı-

caklığın soğukluğun yokluğu mu, ve yahut bunların her ikisi de gerçek nasıllıklar mıdır, bir türlü ayırt edemiyorum: ve fikirler hayaller gibi olduklarından, bize bir şey tasvir eder görünmeyen hiç birisi bulunmadığı belli olduğuna göre, eğer soğukluk sıcaklığın yokluğundan başka bir şey değil demek doğru ise, şüphesiz soğukluğu pek gerçek ve müsbet bir şey gibi gösteren fikre yanlış demek yersiz olmayacaktır, ve diğer buna benzeyen fikirler için de bu böyledir. Şüphesiz bu türlü fikirleri kendimden başka bir müellife atfetmem zaruri değildir. Zira, eğer bu fikirler yanlış iseler, yani asla var olmayan şeyleri gösteriyorlarsa tabiat ışığı, bana onların yokluktan geldiklerini, yani onların bende mevcut olması, mahiyetimde bir şeyin eksik olmasından, ve mahiyetimin mükemmel olmasından ileri geldiğini bilidiriyor. Bu fikirler doğru dahi olsalar, bununla beraber, pek az bir şey gösterdiklerinden, hattâ gösterilen şeyi açıkça yokluktan ayırt edemediğimden, bunların tarafımdan meydana getirilmiş olmamaları ve benim onların müellifi olmamam için hiç bir sebep görmüyorum.

Maddî şeylerden edindiğim açık ve seçik fikirlere gelince, bana öyle geliyor ki, bunlardan bazılarını kendimden edindiğim fikirden çıkarabildim: cevher, (Substance) devam (durée), ve başka bunlara benzer şeyler

gibi. Zira taşın bir cevher veya kendiliğinden var olmaya gücüyeten bir şey olduğunu, ve sonra kendimin de bir cevher olduğumu düşündüğüm zaman, her nekadarkendimin düşünen ve uzamlı olmayan bir şey olduğunu, tersine taşınsa uzamlı, ve düşünmeyen bir şey olduğunu pek iyice anlasam, ve böylece iki anlayış arasında ehemmiyetli bir fark bulmasa da, bununla beraber, her ikisinin de cevherleri göstermekte birbirine uydukları görülüyor. Aynı suretle şimdi var olduğumu düşündüğüm, bundan başka eskiden var olduğumu hatırladığım ve sayısını bildiğim çeşitli birçok düşünceleri kavradığım zaman, kendimde, sonradan istiyeceğim bütün şeylere nakledebileceğim devam ve sayı fikirlerini ediniyorum.

Maddi şeylerin fikirlerinin teşkil edildiği uzam, şekil, durum ve hareket gibi başka vasıflara gelince, gerçekten bunlardan hiç birisi formel olarak bende mevcut değildir, çünkü, ben ancak düşünen bir şeyim; fakat bunlar cevherin bazı tavırları olduğundan, ve sanki altında cismani cevheri gördüğümüz elbiseler gibi bulunduğundan ve ben de bir cevher olduğumdan, bu vasıfların üstün (éminent) olarak bende mevcut olabileceği zan olunabilir.

Böylece, benden gelmesine iinkân olmayan bir şeyin bulunup bulunmadığını gözden geçirmen lâzım gelen fikir olarak yalnız

Tanrı fikri kalıyor. Ben Tanrı adından anladığım şudur: o sonsuz, ebedî değişmez, bağısız, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter bir cevherdir, ve var olan başka bütün şeyler (eğer gerçekten olan varşeyler varsa), onun tarafından yaratılmış ve meydana getirilmiştir. İmdi bu üstünlükler o kadar büyük ve yüksek (éminent) dir ki: onları ne kadar fazla dikkatle gözden geçirirsem Tanrıdan edindiğim fikrin menşei benden geldiğine de o kadar az kanıyorum. Ve böylece, *Tanrının var olduğunu* zarurî olarak, bundan önce söylediklerimden çıkarmak gerekiyor. Zira, her ne kadar ben bir cevher olduğum için cevher fikri bende bulunsa da, bununla beraber sonlu bir varlık olduğum için, sonsuz bir cevher fikri, gerçekten sonsuz olan bir cevher tarafından bana konmuş olmadıkça, bende bulunamaz.

Durgunluk ve karanlıkları hareket ve ışığın yokluğu ile anladığım gibi, sonsuzu da gerçek bir fikirle değil, fakat yalnız sonlunun yokluğu ile kavradığımı tasavvur etmem icabetmez: Çünkü, bilâkis, sonsuz cevherde sonlu cevherden daha fazla bir gerçeklik bulunduğunu ve dolayısıyla, kendimde sonlu mefhumundan önce sonsuz mefhumuna, yani kendimden edindiği mefhumdan önce Tanrı mefhumuna malik olduğumu aşikâr olarak görüyorum.

Zira eğer bende kendi varlığımdan daha

olgun bir varlık fikri bulunmasaydı, ve bu varlığı kendi varlığımla mukayese ederek mahiyetimin eksiklerini (défaüt) bilmese idim, şüphe ettiğimi, ve arzu ettiğimi, yani benden bir şeyin eksik olduğunu ve tamamiyle olgun olmadığımı nasıl bilebilirdim.

Bu Tanrı fikrinin belki maddî olarak yanlış olduğu, ve dolayisiyle onu yokluktan çıkarabileceğim, yani biraz önce sıcaklık ve soğukluk ve buna benzer şeylere ait fikirler hakkında söylediğim gibi, eksik olduğum için bu fikrin bende bulunabileceği söylenemez. Zira, tersine bu fikir pek açık ve pek seçik olduğundan ve kendisinde her şeyden daha çok objektif bir gerçeklik ihtiva ettiğinden, kendiliğinden bu kadar doğru olan ve kendisinde bir yanılma ve yanlış bulunduğundan bundan daha şüphe edilebilen başka fikir yoktur.

Mutlak bir surette olgun ve sonsuz bir varlığa ait olan bu fikir pek doğrudur zira belki böyle bir varlığın var olmadığı farz edilebilse de, bununla beraber bu varlığa ait olan fikrin, biraz önce soğuk fikri için söylediğim gibi, bana doğru ve gerçek hiçbir şey göstermediği söylenemez.

Madamki zihnimin açık ve seçik bir surette idrak ettiği gerçek ve doğru, ve kendisinde bir olgunluk ihtiva eden her şey, bu fikirde muhtevi ve mündemiçtir, o halde bu aynı fikir açık ve seçiktir de.

Her ne kadar sonsuzu anlamasam, ve yahut Tanrıda benim anlamadığım, ve ne de belki hiç bir suretle düşünce ile ulaşamadığım sonsuz şeyler bulunsa da, yine bu doğru olmaktan uzak değildir: Zira, sonlu ve sınırlı olan, tabiatımın sonsuzu anlamaması sonsuzun mahiyeti icabıdır; ve Tanrıdan edindiğim fikrin zihnimde bulunan başka bütün fikirlerin en doğrusu, en açık ve seçiği olması için, benim bunu iyice anlamam, ve açıkça idrak ettiğim ve kendilerinde bir olgunluk ve belki de bilmediğim birçok olgunluklar bulunduğunu bildiğim bütün şeylerin formel ve üstün olarak Allahda mevcut olduklarına hükmetmem kâfidir.

Fakat belki ben tasavvur ettiğimden de fazla bir şeyim, ve bir Tanrının varlığına atfettiğim bütün olgunluklar bilkuvve (en puissance) bende mevcuttur. Her ne kadar bu olgunluklar henüz husule gelerek fiilleriyle kendilerini göstermeseler de. Gerçekten, bilgimin azar azar artmakta ve olgunlaşmakta olduğunu şimdiden tecrübe ediyorum; ve onun böylece gittikçe sonsuzluğa kadar artmasına ve böyle artıp olgunlaştıkça, onun sayesinde Tanrının mahiyetinin bütün olgunluklarını elde edebilmeme engel olabilecek hiçbir şey göremiyorum; ve sonra bu olgunlukları kazanmak için sahip olduğum gücün, eğer bu güç bende mevcutsa,

onların fikirlerini zihnime işlemek ve sokmağa muktedir olabileceğini zan ediyorum. Bununla beraber buraya biraz daha yakından baktığımda, bunun olamayacağını fark ediyorum; zira, ilkin; gerçi bilgimin her gün yeni yeni olgunluk dereceleri kazandığı doğru olmasına, ve hâlâ bilfiil (actuellement) mevcut olmıyan, birçok şeylerin mahiyetinde bilkuvve (en puissance) mevcut olmalarına rağmen, bütün bu üstünlükler hiç bir suretle, kendisinde hiç bir şey yalnız bilkuvve (en puissance) mevcut olmayıp fakat her şey bilfiil ve filvaki, mevcut olan Tanrılıktan edindiğim fikre ne ait ve ne de müşabihdirler. Ve hattâ, bilgimin azar azar ve basamak basamak artması, bilgimdeki olgunsuzluğun şaşmaz ve pek şüphe kötürmez bir delili değil midir? Bundan başka bilgimin gittikçe artmasına rağmen, onun bilfiil (actuellement) sonsuz olamayacağını anlamaktan da geri kalmıyorum, çünkü o daha büyük bir artma elde edemeyecek derecede yüksek bir olgunluk noktasına asla ulaşmıyacaktır. Fakat Tanrıyı sahip olduğu olgunluğa hiç bir şey ilâve edilemeyecek tarzda pek yüksek bir derecede bilfiil ve sonsuz olarak idrak ediyorum. Ve son olarak pek iyi anlıyorum ki, bir fikrin objektif varlığı ancak bilkuvve mevcut olan bir varlık tarafımdan değil, tersine yalnız formel ve aktuel bir varlık tarafından mey-

dana getirilmiş olabilir, zira yalnız bilkuvve mevcut olan varlık aslında hiçi bir şey edgildir.

Ve şüphesiz bütün bu söylediklerimde, bunlar üzerinde iyice düşünmek isteyen kimseler için tabiat ışığı (lumi re naturelle) ile bilinmesi kolay olmıyan hiç bir şey görmiyorum. Fakat dikkatimi biraz gev etince duyulur şeylerin hayalleri ile kararan ve k rle en zihnim, kendi varlığından daha olgun bir varlıktan edindiğim fikrin, ni  n bana, gerçekten daha olgun olan bir varlık tarafından zaruri olarak konulmuş olması gerektiğini gösteren sebebi kolayca hatırlamıyor.

 şte bunun için burada bir az daha ileri gitmek, ve Tanrı var olmadığı takdirde, onun fikrine malik olan benim var olup olamayaca ımı tetkik etmek istiyorum. Ve varlı ımı kime borçlu olabilece imi soruyorum? Belki kendime, yahut anambabama ve yahut da Tanrıdan daha az olgun olan başka illetlere; zira Tanrıdan daha olgun ve hattâ ona eşit olacak başka hiç bir şey tasavvur edilemez.

Eğer, her şeyden tamamiyle müstakil olsam, ve bizzat kendimin yaratanı bulsaydım, muhakkaktır ki hiç bir şeyden şüphe etmiyecektim, artık hiç bir arzum olmayacaktı, ve nihayet, hiç bir olgunluktan mahrum kalmayacaktım: zira bende fikri bulunan bütün olgunlukları kendime bah edecektim ve böylece Tanrı olacaktım.

Bende eksik olan şeyleri elde etmenin, belki, halen, sahip olduğum şeyleri elde etmekten daha güç olduğunu da tasavvur etmemeliyim; zira benim, yani düşünen bir şey veya cevherin, yokluktan çıkmam, bilmediğim, ve bu cevherin arazlarından başka bir şey olmayan, başka birçok şeylerin ışıkları ve bilgilerini elde etmemden çok daha güç olduğu pek muhakkaktır. Böylece, şüphesiz yukarıda söylediğim bu fazlalığı kendime bahşedebilse idim, yani düyaya gelişimin ve varlığımın yaratana kendim olsaydım, hiç değilse, edinilmesi kolay olan şeylerden, meselâ mahiyetimin mahrum olduğu birçok bilgilerden, kendimi mahrum etmezdim; ve gene, Tanrıdan edindiğim fikrin ihtiva ettiği şeylerin hiç birinden de kendimi mahrum etmezdim: çünkü, benim için, edinilmesi bunlardan daha güç hiç bir şey yoktur; ve eğer böyle bir şey mevcut olsaydı, şüphesiz bana kendisini böyle gösterecekti, yani edinilmesi daha güç olduğunu görecektim (burada sahip olduğum başka bütün şeylerin kendimden hâsıl olduğu farz edilmiştir.); çünkü gücümün orada sona erdiğini, ve oraya erişmediğini tecrübe edecektim.

Ve belki daima şimdi olduğum gibi olduğumu farz edebilsem de, bunun için, bu istidlâlin kuvvetini bertaraf edemem, ve varlığımın yaratana Tanrı olması zaruri olduğunu tanı-

maktan geri kalamam. Zira hayatımın bütün zamanı sonsuz bölümlere ayrılabilir, ve bunlardan her birisi hiç bir suretle ötekilere bağlı değildir; dolayısıyla eğer bu anda bir illet beni meydana getirmiyor, beni yeniden yaratmıyorsa, yani beni muhafaza etmiyorsa, bir an önce var olmadan şimdi var olmam gerektiği çıkmaz.

Doğrusu, (zamanın mahiyetini dikkatle gözden geçirenler için) pek açık ve pek bedihi bir şeydir ki, bir cevher, zaman dahilinde devam ettiği bütün anlarda mahafaza edilmiş olması için, mevcut olmadığı zaman husule getirilmesi veyahut yeniden yaratılması için zaruri olan aynı kudret ve tesire mühtaçtır; öyle ki muhafaza etme veya yaratmanın gerçekte değil, fakat yalnız bizim düşünce tarzımıza göre birbirinden ayrıldıkları tabiat ışığının bize açıkça gösterdiği bir şeydir. Şu halde burada şunu kendime sormam lâzımdır: acaba ben, şimdi var olan benim, gelecekte de var olmam için bir şey yapmaya gücü yeten her hangi bir kudret veya meziyete sahipmiyim? Zira, madamki ben düşünen bir şeyden başka bir şey değilim (veya hiç değilse, madamki şimdiye kadar ancak benim bu bölümüm açıkça bahis mevzuudur), o halde eğer bende böyle bir güc bulunmasaydı, şüphesiz hiç olmazsa onu düşünmem ve ondan haberim olmak icabederdi. Fakat kendimde böyle

hiç bir güc duymuyorum, ve böylece, apaçık olarak biliyorumki kendimden farklı bir varlığa bağlıyım.

Belki kendisine bâğlı olduğun bu varlık Tanrı değildir, ve ben de anam-babam ve ya Tanrıdan daha az olgun diğer illetler tarafından meydana getirilmişimdir? Pekte öyle değil, bunun böyle olması imkânsızdır. Zira bundan önce de söylediğim gibi, illette hiç olmazsa eseri kadar bir gerçeklik. bulunması gerektiği pek bedihî bir şeydir. Ve dolayısıyla, nihayet mahiyetime atfedilen illet ne olursa olsun, madem ki düşünen bir şeyim, ve bende bir Tanrı fikri vardır, o halde onun da benim gibi düşünen bir şey olması ve Tanrılığına atfettiğim bütün olgunlukların fikrine sahip olması icabettiğini zaruri olarak kabul etmek lâzımdır. Sonra, bu illetin kendi menşe ve mevcudiyetini asıl kendine mi yoksa başka bir şeyemi borçlu olduğu da yeniden araştırılabilir. Zira eğer kendisine borçluysa, bundan bir az önce ileri sürdüğüm sebepler dolayısıyla, onun Tanrı olması gerekir; çünkü onda kendiliğinden olmak ve var olmak gücü bulunduğundan, fikirlerini kavradığı, yani benim Tanrıda olduğunu kavradığım bütün olgunluklara da malik olması lâzımdır. Eğer onun varlığı başka bir illetten geliyorsa, aynı sebepten dolayı, bu ikinci illetin de, başkası tarafından mı, yoksa kendiliğindenmi var

olduğunu yeniden sormak gerekir: taki derece derece en sonunda Tanrı olarak bulunacak son bir illete varılsın. Bu teselsülde sonsuzca ilerilemenin imkânsız olduğu pek aşikârdır, çünkü burada beni eskiden meydana getiren illet değil, şu anda muha faza eden illet bahis mevzuudur.

Ve gene birçok illetlerin hep birden meydana gelişimde iş birliği ettikleri, ve birinden Tanrıya attettiğim olgunluklardan birinin fikrini, ötekin'den başka birinin fikrini aldığım, böylece bütün bu olgunlukların gerçekte kâinatın her hangi bir yerinde mevcut oldukları, fakat hepsinin Tanrı olacak bir yerde birleşmiş ve toplanmış olarak bulunmadıkları farzedilemez: Zira Tanrıda olan bütün şeylerin birlik, basitlik ve ayrılmazlığı, onda idrak ettiğim başlıca olgunluklardan biridir. Ve şüphesiz Tanrıya ait bu bütün olgunlukların birliği fikri, kendisinden başka bütün olgunlukların fikirlerini edinmiyeceğim bir illet tarafından bana konulmamıştır.

Anam babam gelince, görünüşte dünyaya gelmemi onlara borçluyum, her nekadar bu hususta bütün inandıklarım doğru olsa dahi, bununla beraber, bundan dolayı, düşünen bir şey olarak, beni meydana getiren ve muhafaza eden anam babam olması kerekmez; çünkü düşünen bir cevherle cismani bir fiil arasında hiç bir münasebet

yoktur; halbuki onların beni bu cismani fiille meydana getirdiklerine inanmak âdetimdir. Dünyaya gelmen için onlar yalnız bu maddeye bazı biçimler vermişlerdir. Ve ben de bu madde de, benim, yani, şimdi kendim yerine aldığım, ruhumun saklı olduğuna hükmediyorum. Böyleee burada anam babam hakkında hiçbir güçlük mevcut olamaz; amma, yalnız benim mevcut olmam ve mutlak olgun bir varlık, (yani Tanrı) fikrinin bende bulunması vakiasından Tanrının varlığı bedihi olarak isbat edildiğini zaruri bir netice olarak kabul etmek gerekir.

Şimdi bana kalan biricik şey, bu fikri nasıl edindiğimi incelemektir. Zira, onu duyularımla edinmedim ve hiç bir zaman duyulur şeylerin duyularımın dış organlarına dokundukları veya dokunur göründükleri zaman yaptıkları gibi beklemeden aklıma gelmemiştir. Zihnimin uydurması veya yapması da değildir. Zira ondan bir şey eksiltmek veya ona bir şey katmak elimde değildir. Dolayısıyla, kendimden edindiğim fikir gibi, onun da yaratıldığım zaman benimle birlikte doğmuş ve meydana getirilmiş olduğunu söylemekten başka diyecek hiç bir şeyim kalmıyor.

Doğrusu Tanrının bu fikri, beni yaratırken, işçinin eserine hak ettiği bir marka gibi, zihnime koymuş olmasını garip bulmamalıdır; bu markanın aynı eserden farklı

bir şey olması da zaruri değildir. Fakat madamki Tanrı beni yaratmıştır, ohalde kuvvetle inanılabilir ki, on beni kendi suret ve müşabehetine göre meydana getirmiştir. Ve ben de bu müşabeheti (ki Tanrı fikrini ihtiva eder) kendimi kavradığım aynı meleke ile kavramaktayım; yani kendi üzerime düşündüğüm zaman, yalnız eksik, yarı tam, başkasına bağlı olduğundan daha iyi, daha büyük bir şeye doğru durmaksızın temayül ve iştihak gösteren bir şey olduğumu bilmekle kalmıyor, aynı zamanda, kendisine bağlı olduğum kimsenin, arzu ettiğim ve kendimde fikirlerini bulduğum bütün vüksek şeylerin hepsine belirsizce ve yalnız bilkuvve sahip olmakla kalmayıp, bu şeylere, gerçekten bilfiil, ve sonsuz bir tarzda sahip olduğunu ve böylece onun Tanrı olduğunda biliyorum. Burada Tanrının varlığını isbat için kullandığım delilin kuvveti, eğer gerçekten Tanrı mevcut olmasaydı; bende fikri bulunan, yani zihnimizin hepsini anlamakla beraber kendileri hakkında pek âlâ her hangi bir fikir edinebildiği bütün bu yüksek olgunluklara sahip olan, hiç bir eksigi olmıyan ve herhangi bir eksiklik alâmeti gösteren şeylerle hiç bir ilgisi bulunmıyan bu aynı Tanrı mevcut olmasaydı; mahiyetimin olduğu gibi olması, yani bende bir Tanrı fikrinin bulunması mümküm olmayacağını tanımış olmamdadır.

Böylece pek bedihidir ki Tanrı aldatıcı olamaz; çünkü tabiat ışığı bize aldatmanın zarurî olarak bir eksiklikten ileri geldiğini gösteriyor.

Fakat bunu daha dikkatlice incelemeden ve bundan elde edilebilen başka hakikatlerin gözden geçirilmesine geçmeden önce, tam olgun olan bu tanrıyı temaşa etmek, onun harikulâde sıfatlarını istediğim gibi tartmak, bu büyük ışığın ölçülmez güzelliğine, hiç değilse karşısında güzleri kamaşan zihnimin gücü yettiği ölçüde, bakmak, bayılmak ve tapmak için biraz durmamın pek yerinde olduğunu sanıyorum. Zira öteki hayatın en yüksek saadeti yalnız haşmeti ilâhiyi temaşa olduğunu iman ile öğreniyoruz. Ve böylece, böyle bir düşünme ölçülmez derecede eksik olmasına rağmen, bize bu hayatta duyabildiğimiz en büyük memnuniyeti duymak zevkını bahşediyor.

DÖRDÜNCÜ DÜŞÜNCE

Doğru ve Yanlış Dair

Zihni duyulardan ayırdıktan sonra ma'kul şeylere doğru yöneltmek kolaydır. — Tanrıdan edinilen bilgi başka şeylerin bilgisine ulaşmak için bir vasıtaadır. — Tanrının bizi aldatması imkânsızdır. — Böylece, bize verdiği aklı iyi kullananacak olursak hiç bir zaman yanılmamıza imkân yoktur. — Bundan hiç bir zaman yanılmıyacağımız çıkmaz. — Yanılma bir eksiklikten başka bir şey değildir, ohalde yanılabilmek için çevrili ve sonlu olmak kâfidir. — Bununla beraber, yanlış sadece bir eksiklik değil, fakat her hangi bir olgunluğun yokluğu gibi görünüyor. — Tanrının bizi, bizde bulunması gereken bir olgunluktan mahrum edeceği imkânsız gibi görünüyor. — Bizde her hangi bir olgunluğun eksikliği bize bir Tanrının varlığından şüphe ettirmemelidir, zira onun güttüğü gayelere nüfuz etmeği aramakta ne kadar ısrar edersek edelim, onlar bizim için nüfuz edilmez dirler. — Hasılı Tanrının eserlerinin olgunluğunu bilmek için eserlerini birbirinden ayrı olarak tetkik etmemelidir. — Yanlışlarımız iki illetin, müdrike ve iradenin, birlikte çalışmasından geliyor. — Tek başına

göze alındığı takdirde, müdrikemizde hiç bir yanlış yoktur. — İrade veya muhtar hürriyet bütün melekelerimizin en geniş ve en mükemmelidir. — Muhtar hürriyet nedir? Ve niçin ilahî inayet onu takviye ediyor?. — Böylece, ne müdrike, ve ne de irade kendiliklerinden yanlışlarımızın illeti değildirler. — Yanlışlarımızın illeti hürriyeimizin kötü kullanılmasıdır. — Müdrikedeki büyük bir açıklığı iradede büyük bir karar takip eder. — Tersine müdrikede bilgi eksikliğini iradede tam bir kayıtsızlık takip eder. — Hattâ müdrikede bilgi mevcut olsa dahi, eğer bu bilgi tam değilse, irade kayıtsız kalır. — İrademizi bilgimizin sınırına kadar veya daha uzağa uzatışımıza göre, iyi veya kötü hüküm veriyoruz. — Yanlışın sureti nedir?. — Ne müdrikemizin olduğundan daha mükemmel olmadığı, ne irademizin müdrikemizden daha geniş olduğu ve nihayet nede aldandığımız zaman Tanrının bizimle birlikte iş gördüğü için, Tanrıdan şikâyet edemeyiz. — Bize hürriyet bahşetmiş olması asla Tanrıda bir kusura delâlet etmez —; Fakat bizim bu hürriyeti kötü kullanmamız bizdeki bir kusura işarettir — bununla beraber, Tanrı bizim onu iyi kullanmamızı mümkün kılabilirdi. — Hernekadar bunu yapmamış olsa dahi, asla yanılmamak itiyadını kazanmak elimizde olduğundan, Tanrıdan şikâyet etmeğe hakkımız yoktur. — Bu düşüncede yanılmalarımızın

bütün sebepleri gösterildiği gibi, doğrunun bilgisine ulaşmak vasıtaları da verilmiştir.

Son günlerde zihnimi duyulardan ayırmıya o kadar alışmış ve cismani şeyler hakkında pek az, insan ruhu hakkında pek çok ve asıl Tanrı hakkıkda da pek daha çok kesinlikle bilinen şeyler mevcut olduğunu o kadar doğru olarak göstermiş bulunuyorum ki şimdi düşüncemi, her türlü madde-den sıyrılmış sırf makul şeylere doğru yöneltmek için hiç güçlük çekmeden, duyulur ve hayalî şeyleri incelemekten ayıracağım.

Muhakkak, düşünen, uzunluk, derinlik ve enliliğince uzamlı olmıyan ve bedene ait hiç bir şeyle ilgili bulunmıyan insan ruhu hakkında edindiğim fikir, ölçülmez bir derecede, herhangi cismanî bir şeyin fikrinden çok daha seçiktir. Ne zaman şüphe ettiğimi, yani eksik ve başkasına bağlı bir varlık olduğunu gözönüne getirirsem, tam ve (müstakil) bağısız bir varlık, yani Tanrı, fikri de o kadar seçiklik ve açıklıkla zihnime gelmektedir; ve bu fikre malik olan ben de, sırf bu fikrin ben-de bulunması veya benim var ve mevcut olmam dolayısıyla, Tanrının varlığını ve benim varlığımın da hayatımın her anında tamamiyle ona bağlı olduğunu pek apaçık

olarak çıkarıyorum ve insan zihninin hiçbir şeyi bundan daha fazla apaçıklık ve kesinlikle bilebileceğini de sanmıyorum. Böylece daha şimdiden bana öyle geliyor ki, (ilmin ve hikmetin bütün hazinelerini kendinde toplamış olan) gerçek Tanrının bu temasından bizi kâinatın öteki şeylerinin bilgisine götürecek bir yol keşfetmiş buluyorum.

Zira, ilk olarak, biliyorum ki, Tanrının beni aldatmasına asla imkân yoktur, çünkü her hile ve aldatmada bir nev'i olgunsuzluk bulunuyor. Böylece aldatabilmek bir incelik ve kudret alâmeti gibi görünse de, bununla beraber aldatmak istemek şübheziz zaaf veya kötülüğe delâlet eder. Bu ise Tanrıda bulunamaz.

Bundan başka kendi tecrübemle biliyorum ki: bende bir hüküm vermek veya doğruyu yanlıştan ayırd etmek gücü vardır. Şüphesiz diğer malik olduğum şeyler gibi, bunu da bana Tanrı vermiştir. Tanrı ise beni aldatmak istemiyeceğinden, bu gücü, gerektiği gibi kullandığım takdirde, hiç bir zaman yanılmam imkânı olmayacak bir tarzda bana verdiği de muhakkaktır. Eğer bundan benim hiçbir zaman aldanmam imkânı olmadığı neticesini çıkarmak mümkün olmasaydı, bu (son vardığımız) kakikat hakkında hiçbir şüphe kalmıyacaktı; zira eğer malik olduğum her şeyi bana Tanrı veriyorsa ve

gene eğer bana yanılmak için hiç bir güc vermemişse, öyle zannediyorum ki hiçbir zaman aldanmıyacağım. Dğrusu da ancak ve yalnız Tanrıyı düşündüğüm zaman, kendimde hiçbir yanılma ve yanlışlık sebebi görmüyorum. Fakat biraz sonra, tekrar kendime dönerek, kendimi incelemeye koyulduğumda, tecrübe bana sonsuz yanılmalara maruz olduğumu bildiriyor. Ve bunların illetini yakından araştırdığımda, zihnime yalnız gerçek (reel) ve müsbet bir Tanrı veya üstün olgun (Souverainement parfait) bir varlık fikri değil, fakat aynı zamanda menfî bir yokluk (néant), yani her türlü olgunluktan sonsuz derecede uzak olan bir şey, fikri de geldiğini görüyorum. Ve gene kendimin Tanrı ile yokluk arasında orta bir varlık gibi olduğumu, yani bu suretle üstün varlık (Souverain Être) ile yokluk (non-être) arasında yerleşmiş bulunduğumu, ve dolayısıyla üstün bir varlık tarafından meydana getirilmiş olmak haysiyetiyle, beni yanlışla götürebilecek hiçbir şeyin bende mevcut olmadığına da görüyorum. Fakat, kendimi her hangi bir tarzda hiç yokluk (néant) veya yokluk (non-être) tan gelmiş olarak, yani kendimi üstün, varlık olmıyarak (ve dolayısıyla pek çok şeylerden mahrum olan birisi olarak) gözden geçirdiğimde, sonsuz kusurlara maruz bulunduğumu ve aldan-

dığım zaman hayret etmemem icabetdiğini de görüyorum.

Böylece biliyorum ki, yanlış, sırf yanlış olarak, Tanrıya bağlı olan gerçek bir şey değildir; fakat yalnız bir eksikliktir, ve dolayısıyla yanılmam için Tanrı tarafından, sırf bu iş için, bana verilmiş bir melekeye ihtiyacım yoktur; aldanmam Tanrının bana verdiği doğruyu yanlıştan ayırd etme gücünün bende sonsuz olmadığındandır.

Mamafih bu (söylediklerim) hâla beni tamamiyle tatmin etmiyor. Zira yanlış sırf bir yokluk değildir (n'est pas une pure négation), yani bana verilmesi zarurî olmayan bir olgunluğun eksiklik veya yokluğu değil, fakat daha ziyade, malik olmam gerekir görünen her hangi bir bilginin eksikliğidir. Tanrının mahiyetini gözden geçirdiğimde, bana öyle geliyorki, onun, kendi nev'inde eksik olan, yani kendisi için gereken bir olgunluktan mahrum olan, bir melekeyi bana vermesi mümkün değildir; zira usta ne kadar erbab olursa elinden çıkan iş de o kadar mükemmel olacağı belli olduğuna göre, mükemmel ve bütün parçaları ile tam olarak ikmal edilmiş olmayan hangi mevcudun bu âlemin ulu yaratıcısı tarafından meydana getirilmiş olduğunu tasavvur edebiliriz? Ve muhakkak Tanrının beni, hiç bir zaman aldanmama imkân olmıyacak bir tarzda yarata bileceğinden de asla şüphe et-

medikim gibi; onun daima en iyiyi istediği de şüphesizdir; o halde benim için aldanmak, hiç aldanmamaktan dahamı kârlıdır?.

Bu (noktayı) daha dikkatlice tetkik ettiğimde, ilkin zihnime şu geliyor: Tanrının yaptığını niçin yaptığını anlamaya aklımın gücü yetmediğine şaşmamalıyım [1] ve böylece Tanrının niçin, ne sebeple, ve nasıl yaptığını anlamaya gücümün yetmediği bir çok şeyleri belki tecrübe ile gördüğümünden dolayı onun, yani Tanrının varlığından şüphe etmeğe hiç bir hakkım yoktur. Zira kendi mahiyetimin sonderece âciz ve mahdut, ve tersine Tanrının mahiyetinin büyük, anlaşılmaz, kavranılmaz ve sonsuz olduğunu bildiğimden, illetleri zihnimin anlama gücünü aşan sonsuz ve tükenmez şeylere onun gücü yettiğini tanımakta hiç bir güçlük çekmiyorum. Böylece, gayeden çıkarılan bütün illetlerin [2] fizik ve tabii şeylerde hiç bir işe yaramadığına kani olmam için, gösterdiğim bu tek delil kâfidir. Zira Tanrının nüfuz edilmesi (anlaşılması) imkânsız olan gayelerini meydana çıkarmaya beyhude yere

[1] Allahın dünyayı yaratırken güttüğü gayeleri tetkik etmek için tevakkuf etmiyeceğiz, *ve gaî illetleri araştırmayı fe'sefemizden büsbütün atacağız...* Biz yalnız, duyularımız vastasiyle idrak ettiğimiz şeylerin *nasıl husule* getirilebilmiş olduğunu bize verdiği akıl melekesi ile bulmağa çalışacağız. Prensipeler, Bilinci Bölüm, 28.

[2] Gaî illet : cause finale.

inad etmeksizin, teşebbüs edebileceğimi zan etmiyorum.

Bundan başka zihnime şu da geliyor: Tanrının eserleri mükemmel olup olmadığı araştırıldığı zaman, ayrı olarak tek bir mahluku değil, fakat umumiyetle bütün mahlukları bir arada gözden geçirmek gerekiyor. Zira bazı sebeplerden dolayı (dünyada) yalnız olduğu zaman belki pek eksik görünebilecek olan aynı şey, kendisine bu kâinatın bir parçası gözile bakıldığında, kendi mahiyetinde pek mükemmel olabilir. Her şeyden şüphe etmeğe niyet edelidenberi şüphe götürmez bir şekilde ancak kendi varlığımla Tanrının varlığını bilmiş olsam da, bununla beraber, Tanrının sonsuz gücünü tanıyalıdanberi, onun başka bir çok şeyleri de, benim var olacağım ve varlıklar bütününün bir bölümü olarak dünyada yer almış olacağım bir tarzda, yaratmış olacağını veya hiç olmazsa, yaratabileceğini de tanımazlık edemem.

Bundan sonra kendime daha yakından bakmağa ve yanlışlarımın nelerden ibaret olduğunu gözden geçirmeğe koyulduğumda, ki onlar bendeki olgunsuzluğun biricik şahididirler, onların iki illetin, yani bende olan bilmek ve seçmek veya muhtar hürriyet güçlerinin bir kelime ile müdrikem ile irademin birlikte iş görmesinin eseri olduğunu

görüyorum. Zira yalnız müdrikemle hiç bir şeyi ne tasdik, ne de inkâr ederim. Fakat sadece tasdik veya inkâr ettiğim şeylerin fikirlerini kavrarım. Böylece müdrikede, ona sırf müdrike olarak bakıldığı takdirde, hiç bir yanlış yoktur, denebilir: yeter ki yanlış kelimesi kendi manasında alınmış olsun. Belki dünyada müdrikemde hiç bir fikri bulunmıyan bir çok şeyler vardır. Fakat bunun için, müdrikemin o şeylerden, mahiyetine lazım olan bir şeyden mahrum oluyormuş gibi, mahrum olduğu söylenemez: sadece onlara malik olmadığı söylenebilir. Çünkü, gerçekte, Tanrının bana verdiğinden daha büyük ve daha geniş bir bilmek gücü vermesi gerektiğini ispat edecek hiç bir delil mevcut değildir. Onu ne kadar bilgili ve becerikli bir işçi olarak tasavvur edersem edeyim, bunun için, eserlerinden bazılarına verdiği bütün olgunlukları hepsine vermesi gerekmez. Tanrının bana oldukça geniş ve mükemmel bir irade veya muhtar hürriyet vermediğinden de şikâyet edemem, çünkü irademin pek geniş ve pek yaygın olduğunu, ve hiç bir sınırla kapalı bulunmadığını, gerçekte, kendim, tecrübe ediyorum. Burada bana kayda değer görünen şudur ki: bende mevcut olan diğer bütün şeyler arasında pek geniş ve pek mükemmel olan hiç birisi yoktur ki ondan irademin daha geniş ve daha mükemmel olabileceğini farketmiye-

yim. Zira, meselâ, bende mevcut olan idrak etmek melekesini gözönüne aldığımda, onun pek küçük bir genişlikte ve pek sınırlı olduğunu görüyorum. Fakat onunla birlikte daha geniş ve hattâ sonsuz olan diğer bir meleke fikrini de tasavvur ediyorum. Madamki bu melekenin fikrini tasavvur edebiliyorum, o halde onun Tanrının mahiyetine ait olduğunu güçlük çekmeden anlıyorum. Aynı suretle hafıza, muhayyile, veya bende mevcut olan başka bir melekeyi incelediğimde, içlerinde hiç birini göremiyorum ki bende pek küçük ve sonlu, Tanrıda ise geniş ve sonsuz olmasın. Bende, (mevcut olan melekeler arasında), kendisinden daha geniş ve daha yaygın bir meleke fikrini tasavvur edemiyeceğim derecede, büyük olan yegâne meleke irade olduğunu tecrübemle biliyorum; böylece başlıca ve her şeyden çok irada bana Tanrının suret ve müşabehetini taşıdığını bildiriyor. Zira, her ne kadar irade, gerek onu daha sağlam ve daha tesirli kılan, bilgi ve gücten ötürü, gerekse sonsuz olarak daha çok şeylere yönelen ve yayılan konusu dolayısıyla, Tanrıda bende olduğundan ölçülmez derece daha büyük olsada; bununla beraber, onu sırf kendiliğinde ve formel [1] olarak gözden geçirdiğimde bana daha büyük görünmüyor. Zira irade birşeyi sadece yapabil-

[1] «Formel» e daima Descartes'ın verdiği mânayı hatırlamalı.

memiz veya yapabilmememizden (yâni o şeyi tasdik veya inkâr etmek, yapmak veya yapmamaktan) ibarettir. Veyahut belki daha ziyade müdrikenin bize sunduğu şeyleri tasdik veya inkâr etmek, yapmak veya yapmamak için dıştan hiçbir kuvvetin bizi buna zorladığını duymadan, hareket etmemizdir. Zira hür olmam için, iki zıddan birini veya ötekini seçmekte kayıtsız (indiférent) olmam zaruri değildir. Bilâkis iki zıddan birisi tarafına, gerek iyi ve doğrunun o tarafta bulunduğunu bildiğim için, gerekse Tanrı zihninin içini o tarzda hazırlamış olması dolayısıyla, ne kadar fazla meyledersem, o kadar hür olarak da onu intihap ve kabul ederim. Şüphesiz ilâhî inayet (grâce divine) ile tabii bilgi hürriyeti azaltmak şöyle dursun, tersine onu arttırıp takviye ediyorlar. Böylece hiçbir sebebin ağırlığı olmadan, bir tarafa öbür taraftan daha ziyade meyletmediğim zaman duyduğum kayıtsızlık hürriyetin en aşağı derecesidir, ve o iradede bir olgunluktan ziyade bilgide bir eksikliği gösterir; zira daima doğru ve iyi olanı açıkça bilse idim, hiçbir zaman hangi hükmü vereceğimi ve neyi seçeceğimi düşünmek zahmetine katlanmazdım; böylece asla kayıtsız olmaksızın tamamiyle hür olurum.

Bütün bunlarla görüyorum ki, ne Tanrının bana verdiği istemek melekəsi ve ne

de anlamak veya idrak etmek melekesi, tek başına yanlışlaşımın sebebi değildir. Zira, birincisi kendi nev'inde pek geniş ve pek olgundur, ikincisine gelince, Tanrının verdiği bu melekedен başka bir meleke ile hiçbir şeyi idrak etmediğimden, şüphesiz onunla anlayıp idrak ettiğim şeyleri lâzım olduğu veçhile anlayıp idrak ediyorum ; dolayısıyla burada da aldanmam imkânsızdır. Şu halde yanlışlarım nereden geliyor ? Yalnız şundan : irade müdrikeden daha geniş olduğundan onu aynı sınırlar içinde tutamıyorum. Anlamadığım şeylere de teşmil ediyorum. Halbuki kendi mahiyeti icabı, onlarla alâkası olmadığından, kolayca yanlışla düşüyor ve dolayısıyla, yanlış doğru, kötüyü iyi yerine alıyor : böylece aldanıyor ve günah işliyorum.

Meselâ, son günlerde, dünyada her hangi bir şeyin var olup olmadığını inceledim ve sırf bu meseleyi tetkik etmemden benim mevcut olduğumun pek bedihi olarak meydana çıktığını gördüm. Bu kadar açıkça idrak ettiğim bir şeyin doğru olduğuna hükmetmekten kendimi alamadım. Buna sebep her hangi bir dış illetin beni (bu hükmü vermeğe) zorlaması değil, fakat yalnız müdrikemde bulunan büyük bir açıklığı irademde büyük bir temayülün takib etmesi idi ; böylece, ne kadar az kayıtsız kaldımsa o kadar fazla hür

olarak inanmaya meylettim. Aksine şimdi, yalnız düşünen bir şey olarak, var olduğumu değil, fakat aynı zamanda zihnimde her hangi bir cismani varlık fikri de bulunduğunu biliyorum. Bunun içindir ki, bende olan veya daha ziyade ben ne isem o olan, bu düşünen tabiatın (varlığın) cismani tabiatından farklı mı, yoksa her ikisinin de aynı şey mi olduğundan şüphe ediyorum. Burada henüz bana birinden ziyade diğerini ispat edecek hiçbir delil tanımadığımı da farz ediyorum: dolayısıyla bunu (yani biribirinin aynı veya gayrı olduklarını) tasdik veya inkâr etmek veya hattâ buna dair bir hüküm vermekten çekinmek işinde tamamiyle kayıtsızım.

Bu kayıtsızlık yalnız müdrikenin hiçbir malûmatı olmadığı şeylere değil, fakat umumiyetle irade bir karar vermek için münakaşa ettiği zaman, müdrikenin tam bir açıklıkla keşfetmediği şeylere de şâmilidir. Zira, beni bir şey hakkında hüküm vermeğe meylettiren kanaatler ne kadar muhtemel olurlarsa olsunlar, bu kanaatlerin kesin ve şüphe edilmez deliller değil, fakat sadece kanaatlerden ibaret oldukları hakkında edindiğim bir tek bilgi onların aksine hüküm vermeme vesile teşkil etmek için kâfidir. Bunu son günlerde, sırf her hangi bir tarzda kendilerinden şüphe edilebileceğini işaret ettiğim için, es-

kiden pek doğru olduklarını zannettiğim bütün şeylerin yanlış olduklarını farz ettiğim zaman kâfi derecede tecrübe ettim.

Böylece, eğer bir şeyi yeter açıklık ve seçiklikle idrak etmediğim zaman, onun hakkında hüküm vermekten çekiniyorsam, pek bedihidir ki irademi çok iyi kullanıyorum, ve asla aldanmış değilim. Fakat, eğer aksine, o şeyi inkâr veya tasdik etmeğe karar veriyorsam, o zaman muhtar hürriyetimi gerektiği gibi kullanmıyorum. Eğer doğru olmıyanı tasdik ediyorsam, aldandığım bedihidir, hattâ hakikata göre hüküm versem bile - ki bu ancak tesadüfen vâkıdır - gene yanılmak ve muhtar hürriyetimi kötü kullanmaktan geri kalmam [1]. Zira tabiat ışığı bize müdrikenin bilgisinin daima iradenin kararından önce gelmesi gerektiğini öğretiyor. Yanlışın suretini meydana getiren yokluk (privation) işte iradenin bu kötü kullanışında bulunur. Evet, yokluk, ancak benim yaptığım işte (kullanışta) bulunur; yoksa ne Tanrıdan aldığım iktidar (meleke) da ne de hattâ yaptığım işin Tanrıdan gelen kısmında bulunur. Zira mademki bir çok şeyleri anlamamak mahdud ve sonlu müdrikenin mahiyeti icabıdır, ve gene sonlu olmak da yaratılmış

[1] Eğer bir tesadüf eseri olarak, hakikatı bulsak bile, yine onu bulduğumuzdan emin olamayız ve aldanmadığımızı katiiyetle bilemeyiz. Prensipler: 1 inci bölüm, 44

bir müdrikenin mahiyeti icabıdır, o halde şüphesiz Tanrının bana verdiğiinden daha geniş bir akıl ve daha mükemmel bir tabiat ışıgı (*lumière naturelle*) vermemiş olmasından şikâyet etmeğe hiç bir güna hakkım yoktur: bilâkis, bana vermediği başka olgunluklardan beni haksız yere mahrum ettiğini, veya onları benden esirgediğini tasavvur etmek gibi doğru olmıyan duygulara kapılmaktan pek uzak olarak, hiç bir borcu olmadığı halde, malik olduğum pek az erginliği bana verdiğiinden dolayı ona teşekkür bile etmem lâzımdır. Ve gene bana müdrikeden daha geniş bir irade verdiği için şikâyet etmeğe de hakkım yoktur; çünkü, irade yalnız tek bir şeyden ibarettir, ve bölünmez (*indivisible*) bir bütün gibidir, dolayısıyla öyle bir mahiyettedir ki kendisinden, onu tahrip etmesizin, hiç bir şey hazfetmek imkânı yok gibidir; ve böylece şüphesiz irade ne kadar büyük olursa, onu bana verene de o kadar fazla şükretmem lâzımdır. Ve nihayet Tanrının bu iradenin fiillerini teşkil etmek, yani aldandığım hükümleri vermek, için benimle birlikte iş görmesinden dolayı da şikâyet etmemeliyim: çünkü bu fiiller Tanrıya bağlı oldukça tamamen doğru ve mutlak olarak iyidirler; ve böylece bu fiilleri yapabildiğim için, mahiyetimde onları yapamayacağım zamankinden, daha fazla bir olgunluk vardır. Yanlışla suçun gerçek sebebi

olan eksikliğe gelince, onun Tanrının hiç bir yardımına ihtiyacı yoktur, çünkü o bir şey veya bir varlık değildir, ve eğer o illetine atfediliyormuş gibi Tanrıya atfedilirse eksiklik değil, sadece yokluk adını almalıdır. Bu kelimelerden medresede [1] onlara verilen mâna anlaşılmalıdır.

Zira, doğrusu, açık ve seçik bir bilgisini müdrikeme koymadığı şeyler üzerine hüküm vermek veya vermemek hürriyetini bana vermesi Tanrı için asla bir olgunsuzluk değildir. Fakat şüphesiz bu hürriyeti kötü kullanmam, ve karanlık ve karışık olarak kavradığım şeyler üzerine fazla atılınca hüküm vermem, benim için bir olgunsuzluktur.

Bununla beraber görüyorum ki hür kal-mak ve mahdut bir bilgi sahibi olmakla beraber hiç bir zaman aldanmıyacağım bir tarzda beni yaratmak da Tanrı için pek kolaydı: meselâ hiç bir zaman haklarında hüküm vermek için düşünmeyi icab ettirmiyecek bir tarzda eşyanın açık ve seçik bir idrakini müdrikeme verebilirdi, veya açık ve seçik bir tarzda anlamadan hiç bir şey hakkında asla hüküm vermemek kararını asla unutulmıyacak bir şekilde hafızaya adamak akıllı hak edebilirdi. Böylece, sanki dünyada benden başka kimse yokmuş gibi, yapıyınız kendimi gözden geçirdiğimde, pek iyi görüyorum ki, eğer Tanrı beni hiç bir zaman

[1] İskolastikte.

aldanmıyacak bir biçimde yaratmış olsaydı, şimdi olduğumdan çok daha fazla olgun olacaktım. Fakat bundan ötürü, kâinatın bölümlerinin hepsi birbirine benziyecekleri yerde içlerinden bazılarının eksiklikten uzak olmasının kâinattaki daha büyük bir olgunluğa delâlet ettiğini tanımazlık edemem. Ve sonra dünyaya getirdiği zaman, beni en asıl ve en mükemmel şeyler sırasına koymak istemediğinden dolayı da Tanrıdan şikâyet etmeğe hiç bir hakkım yoktur: bilâkis yukarıda söylediğim birinci vasıta ile —, ki üzerine düşündüğüm şeylerin açık ve bedihi bir bilgisine malik olmaktır, — bana asla yanılmamak olgunluğunu vermemiş olmasına rağmen, hiç olmazsa ikinci vasıtayı, — ki doğrulukları açıkça belli olmıyan şeyler hakkında hüküm vermemek kararını sağlamca hatırdan tutmak lâzım olduğudur, — iktidarına bırakmış olmasından memnun olmam ve bununla iktifa etmem lâzımdır. Zira, zihnim sürekli aynı bir düşünceye bağlayamamak zaafını mahiyetimde müşahade ediyorsam da, bununla beraber bu düşünceyi pek dikkatli ve çok zaman tekrar edilen bir düşünme ile, kendisine ihtiyacım olduğu her anda onu hatırlamaktan geri kalmayacak şekilde hafızama naksedebilirim ve bu suretle asla yanılmamak alışkanlığını elde edebilirim. Böylece, en büyük ve en başlıca insan olgunluğu bu (yani asla yanlışa düşme-

mek alışkanlığını kazanmak) olduğuna göre, bu Düşünce sayesinde yanlış ve yanılmaların illetini bulmuş olmakla az bir' şey kazanmış olmadığımı sanıyorum.

Şüphesiz, yanlış ve yanılmaların anlat-tığım illetinden başka bir illeti mevcut ola-maz. Zira, ancak kendisine müdrike tarafın-dan açık ve seçik olarak sunulan şeyler hak-kında bir hüküm vermesi için, irademi bil-gimin sınırları içerisinde zaptettiğim müd-detçe, aldanmama imkân yoktur; çünkü açık ve seçik olan her idrak, şüphesiz ger-çek ve müsbet bir şeydir, ve dolayısıyla men-şei hiçyokluktan gelemmez, amma onun ya-ratanı zaruri olarak Tanrı olmak gerektir. Tanrı, dediğim gibi, son derece olgun (sou-verainement parfait) olduğundan, hiç bir yanlışın illeti olamaz; ve dolayısıyla böyle bir idrak veya hükmün gerçek olduğunu zaruri olarak çıkarmak lâzımdır.

Hulâsa, bugün yalnız artık bir daha yanlışla düşmemek için kaçınmam lâzım olan şeyleri değil, fakat aynı zamanda doğ-runun bilgisine erişmem için ne yapmam gerektiğini de öğrenmiş bulunuyorum. Zira, eğer dikkatimi tam olarak anladığım şeyler üzerinde yettiği kadar durdurur, ve bu şeyleri ancak karanlık ve karışık bir tarzda anladığım öteki şeylerden ayırt edersem, şüp-hesiz doğrunun bilgisine ulaşacağım. Şimdi-den sonra iyice dikkat edeceğim de budur,

BEŞİNCİ DÜŞÜNCE

Maddi şeylerin özüne; ve bir daha Tanrının varlığına dair

Maddi şeylerin varlığını incelemeden önce, onlardan edindiğimiz fikirleri gözden geçirmek gerekir. — Uzunluk, enlilik, ve derinliğine uzam ve onun özelliklerinin bir çokları üzerine açık ve seçik bir fikrimiz vardır. — Sayılara şekillere, ve hareketlere dair birçok özellikleri de pek açık olarak biliyoruz. — Bizde mahiyeti gerçek ve değişmez olan birçok şeylerin fikirleri de vardır. — Bu şeylerin fikirleri bize asla duyular yoluyla gelmemişlerdir, ve zaruri olarak doğrudurlar. — Bundan, bir Tanrının var olduğu çıktığı gibi. — Bunun tersini isbat eder görünen sebep. — Bu sebep sade bir safsata (sophisme) dir. — Kendisine her türlü olgunluk atfedilmeyen bir Tanrıyı düşünmek imkânsız olduğundan, onun bu olgunluklardan çıkarılan varlığı sade bir faraziyenin neticesi değildir. — Dolayısıyla Tanrıdan edindiğimiz fikir uydurulmuş bir şey değildir. — Ancak açık ve seçik olarak idrak ettiğimiz şeyler bizi ikna edebiliyorlar. — Tanrıdan daha kolay bileceğimiz hiçbir şey yoktur. — Başka bütün şeylerden edindiğimiz kesinlik, zaruri olarak onun varlığından edindiğimiz kesinliğe bağlı-

dır. — Aksi takdirde, belirsiz ve karanlık bilgilerden başka bir şeye malik olamayız. — Hattâ en kesinli oldukları zannedilen şeyler hakkında bile. — Fakat bir Tanrının bilgisine malik olduğumuz zaman, mesele aynı değildir. — Ve bu bilgi bize sonsuz birçok şeylerin bilgisine ulaşmak için şaşmaz bir yol temin eder.

Şimdi bana Tanrının sanları (attributes) ile kendi mahiyetime, yani ruhumun mahiyetine, dokunan başka birçok şeyleri incelemek kalıyorsa da belki başka bir defa onlar hakkında araştırmada bulunacağım. Şimdi (doğrunun bilgisine ulaşmak için yapılması ve kaçınması gerekeni kaydettikten sonra) yapacağım başlıca şey, son günlerde düşdüğüm şüphelerin içinden çıkmayı, kendimi onlardan kurtarmayı denemek, ve maddi şeyler üzerine kesin ve şüphe götürmez biç bir şeyin bilinip bilinmediğini görmektir.

Fakat bu türlü şeylerin benim dışımda var olup olmadığını incelemeden önce, onların fikirlerini, sırf yalnız düşüncemde var olan fikirler olarak, göz önüne almak ve onlardan hangilerinin seçik ve hangilerinin karışık ve karanlık olduklarını görmek zorundayım.

İlk olarak, filozofların sürekli dedikleri kemmiyeti, veya bu kemiyette veyahut daha ziyade kendisinin atfedildiği şeyde mevcut

olan uzunluk, enlilik ve derinliğine uzamı seçik olarak tahayyül ediyorum. Bundan başka, bu kemiyetteki çeşitli birçok bölümleri saya biliyor, ve bu bölümlerden her birisine her türlü büyüklük, durum, şekil ve hareket, ve sonra bu hareketlerden her birisine de her türlü müddet (durée) verebiliyorum.

Böylece bu şeyleri umumî olarak gözden geçirdiğimde, onları yalnız seçikçe bilmekle kalmıyorum, fakat aynı zamanda, bu şeylere bir az dikkat sarf edincc, sayılar şekillere ve başka buna benzer şeylerle ilgili bir çok özellikleri de idrak ediyorum, ve bu özelliklerin hakikati o kadar bedahetle görünüyor, ve mahiyetime o kadar iyi uyuyor ki, onları keşfetmeğe başladığım anda yeni bir şey öğrendiğimi değil, fakat daha ziyade eskiden bildiğim şeyleri yeniden hatırladığımı sanıyorum; yani daha önceden zihnimde bulunan şeyleri her ne kadar düşüncemi henüz onlara doğru çevirmemiş olsam da, görüyorum.

Burada en ehemmiyetli bulunduğum şey, kendimde bazı şeylerin sonsuz fikirlerini bulmaktır. Bu şeyler, belki benden dışarıda bir varlıkları olmasada, sırf bir hiçyokluk addedilmezler. Onları düşünmek veya düşünmemekte hür olmama rağmen, tarafımdan uydurulmuş ve icadedilmiş değillerdir. Tersine, gerçek ve değişmez bir mahiyetleri

vardır. Meselâ bir üçgeni tahayyül ettiğim zaman, düşüncemden dışarda dünyanın hiç bir yerinde böyle bir şekil mevcut olmasa, ve hiç bir zaman mevcut olmamış olsa da, bununla beraber, değişmez, ebedi, icat etmediğim, ve hiç bir suretle zihnime bağlı olmayan bu şekil, herhangi bir mahiyet veya suret, veya öze malik olmaktan geri kalmaz. Nitekim, bu üçgenin çeşitli özellikleri, yani üç açısı iki dik açıya eşit olduğu, en büyük açısının en büyük kenar karşısında bulunduğu ispat edildiği zaman aşikâr olduğu gibi. Eskiden ilk defa bir üçgen tahayyül ettiğim zaman, hiç bir suretle bu özellikleri düşünmemiş olmama rağmen, onların üçgene ait olduklarını ister istemez, pek bedihi ve pek açık olarak tanıyorum. O halde onları uydurduğum ve icadettiğim söylenemez.

Bu üçgen fikri belki zihnime, bazen üçgen şeklinde cisimler görmüş olduğum için, duyular yolu ile gelmiştir diye kendime itirazda bulunmam beyhude ve faydasızdır. Zira, zihnimde başka birçok şekilleri teşkil edebiliyorum, ve bunların hiçbir zaman duyularım içine girmediklerinden en ufak bir şüphe bile edilemez. Bununla beraber, onların mahiyetine ait birçok özellikleri, üçgenin mahiyetine ait özellikler gibi, ispat etmeden geri kalmıyorum; şüphesiz bu özelliklerin hepsinin doğru olmaları lâzımdır, çünkü onları açık

olarak idrak ediyorum. Ve böylece bu şekiller sırf bir yokluk değil, bir şeydirler. Zira doğru olan her şeyin bir şey olduğu pek apaçıktır, ve ben, açık ve seçik olarak bildiğim bütün şeylerin doğru olduğunu bundan önce (ki düşüncede) kâfi derece ispat ettim. Ve hattâ onları ispat bile etmesem, zihnimin mahiyeti o tarzda yapılmıştır ki, onları açık ve seçik olarak idrak ettiğim müddetçe, doğru olduklarını kabul etmekten kendimi alamıyorum. Bundan başka, şimdi, duyular yoliyle idrak ettiğim şeylere kuvvetlice bağlı olduğum zaman bile, şekiller, sayılar aritmetik ve geometriye ait başka şeyler hakkında açık ve seçik olarak idrak ettiğim hakikatleri en sabit hakikatler sırasına koyduğumu pek iyi hatırlıyorum.

Şimdi, eğer, her hangi bir şeyin fikrini sırf düşüncemden çıkarabilmemden, o şeye ait olduğunu açık ve seçik olarak tanıdığım her şeyin gerçekten o şeye ait olduğu neticesi çıkıyorsa, aynı suretle bende bundan Tanrının varlığını ispat eden bir delil ve bürhan çıkaramazmıyım. Muhakkaktır ki bende Tanrı, yani mutlak ve olgun bir varlık fikri her hangi bir şekil ve sayının fikrinden daha az mevcut değildir. Aktüel ve ebedî bir varlığın onun mahiyetine ait olduğunu, her hangi şekil ve sayıya dair ispat ettiğim her şeyin gerçekten o şekil ve sayının ma-

hiyetine ait olduğunu bildiğimden daha az açıklık ve seçiklikle bilmiyorum. Ve dolayısıyla bundan önceki Düşüncelerde çıkardığım şeylerin hepsi hâlâ doğru olmasa dahi, bununla beraber, zihnimde Tanrının varlığı, hiç değilse, şimdiye kadar kabul ettiğim, ancak şekil ve sayılara ait matematik hakikatler kadar olsun kesin addedilmelidir; gerçekte bu, ilk bakışta tamamiyle aşikâr olmasa ve bir safsata gibi görünse de. Zira bütün diğer şeylerde öz ile varlık (existance) arasında bir tefrik yapmaya alışmış olduğumdan, varlığın Tanrının özünden ayrılmış olabileceğine ve dolayısıyla Tanrının bilfiil mevcut değilmiş gibi idrak edilebileceğine kolayca kanaat getiriyorum. Fakat, bununla beraber, daha dikkatlice düşündüğümde, varlık Tanrının özünden, tıpkı bir dik üçgenin özünden üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğunu veyahut bir dağ fikrinden bir dere fikrinin ayrılmadığı gibi, ayrılamaz olduğunu açıkca görüyorum. Böylece kendisinde varlık eksik olan, (yani kendisinde bir olgunluk eksik olan) bir Tanrıyı, (yani mutlak olgun bir varlığı) idrak etmek de, hiçbir deresi bulunmıyan bir dağı idrak etmedekinden daha az aykırılık yok değildir.

Ama her ne kadar gerçekten henüz deresiz bir dağı idrak edemediğim gibi, var-

lıksız bir Tanrıyı da idrak edemiyorsam, bununla beraber, nasıl sırf bir dağı bir dere ile birlikte idrak etmemden dünyada bir dağ olduğu neticesine varılmıyorsa, aynı suretle Tanrıyı varlıkla birlikte tasavvur etmemden de, mevcut bir Tanrı var olduğu neticesi çıkmadığı görülüyor: zira, düşüncem eşyaya zorla hiçbir zaruret koyamaz. Ve nasıl hiçbir kanatlı at mevcut olmadığı halde, kanatları olan bir at tahayyül etmek elimde ise, böylece, belki, mevcut olan bir Tanrı var olmadığı halde, ona bir varlık atfedebilirim. Pek de öyle değil. Burada bu itirazın görünüşü altındadır ki bir safsata saklıdır: zira deresiz bir dağı idrak edemediğimden dolayı dünyada hiçbir dağ ne de bir dere var olmadığı değil, tersine, dağ ve derenin var olsun veya olmasın, birbirinden ayrılmaları imkânı olmıyan şeyler olduğu neticesi çıkar; halbuki Tanrıyı varlıksız idrak edememeden, yalnız varlığın ondan ayrılmaz olduğu çıkar, ve dolayısıyla Tanrı gerçekten vardır; düşüncemin bunun böyle olması için bir şey yapabildiği ve eşyaya zorla bir zaruret koyduğu için değil, fakat, tersine, düşüncemin Tanrıyı bu tarzda idrak etmesini asıl şeyin zarureti, yani Tanrının varlığının zarureti tâyin ettiği için. [1] Zira kanatlı veya ka-

[1] Muhakkakki, varlığın Tanrıya ait olması için düşünce bir şey yapamaz. Yalnız düşüncem eşyanın zarureti

natsız bir at tahayyül etmekte hürüm. Fakat var almıyan bir Tanrı (yani mutlak olgunluğa sahip olmıyan mutlak bir varlık) idrak etmekte hür değilim.

Burada Tanrının her türlü olgunluğa sahip olduğunu farzettikten sonra, madamki var olma bu olgunluklardan birisidir, onun var olduğunu da itiraf etmem gerçekten zaruri olduğu söylenmemelidir; fakat tersine, benim birinci faraziyemin zaruri olmadığını söylemelidir; nitekim dört kenarlı bütün şekillerin daire içine çizilebilebildiklerini düşünmek zaruri olmadığı gibi: zira, bu düşünceye malik olduğum farzedilirse, eş-kenar dörtgenin de daire içine çizilebileceğini kabul etmek zorunda kalacağım; çünkü o dört kenarlı bir şekildir, ve böylece yanlış bir şeyi kabul etmek zorunda kalacağım. Bunu asla ileri sürmemelidir diyorum: zira hâlâ hiçbir Tanrı fikrine sahip olmam asla zaruri olmasa da, bununla beraber, ilk ve mutlak bir varlığı düşünmem ve böylece onun fikrini zihnimin hazinesinden çıkarmam vaki olduğu her defada, ona her türlü olgunlukları atfetmem zaruridir; hattâ bu olgunlukların hepsini saymaya, ve her birisine ayrıca dikkatimi vermeğe kudretim yetmese de.

üzerine istinat eder. Eğer Tanrıya varlık atfediyorsa, bu onun başka türlü yapmasına imkân olmadığından, yani Tanrıyı varlıksız olarak düşünmekte hür olmadığından ileri gelir. Hamelin: *Système de Descartes*.

Varolmanın bir olgunluk olduğunu tanıdık-tan sonra), bu ilk ve mutlak varlığın gerçekten var olduğunu çıkarmam için bu zaruret kâfidir: nitekim, hiç bir zaman için bir üçgen tahayyül etmem zaruri değildir; fakat yalnız üç açıdan müteşekkil doğrulu bir şekle baktığım her defada üç açısının iki dikaçıdan büyük olmadığı neticesini çıkarmaya yarayan bütün şeyleri ona atfetmem zaruridir. Amma hangi şekillerin daire içine çizilebildiklerini incelediğim zaman, dört kenarlı bütün şekillerin bu zümreden olduklarını düşünmem hiç bir suretle zaruri değildir; bilâkis, ancak açık ve seçik olarak idrak edebildiğim şeylere zihnimde yer vermek istediğim müddetçe, bunun böyle olmasını farz bile edemem. Ve dolayısıyla, bunun gibi, yanlış faraziyelerle benimle doğmuş gerçek fikirler arasında büyük bir fark vardır, bu fikirlerden birincisi veya başlıcası ise Tanrı fikridir.

Zira doğrusu, bu fikrin uydurulmuş veya icadedilmiş, sırf düşünceye bağlı bir şey değil, tersine gerçek ve değişmez bir mahiyetin sureti olduğunu birçok tarzda tanıyorum: çünkü, ilkin, yalnız Tanrıdan başka, aözüne (essence) zaruri olarak varlık (existence) ait olan hiçbir şey idrak edemiyorum. Sonra aynı tarzda iki veya birçok Tanrı idrak etmek de benim için imkânsırdır, daha sonra, eğer şimdi var olan bir Tanrı farz

edilirse, onun bundan önce bütün ezeliyetçe var olmuş olduğunu ve gelecekte de ebediyen var olacağını açıkça görüyorum, ve en sonra eksiltip veya değiştiremediğim başka birçok şeylerin Tanrıda bulunduğunu da biliyorum.

Hulasa hangi ispat ve delili kullanırsam kullanayım, daima şu noktada karar kılmak lazımdır ki, ancak açık ve seçik olarak idrak ettiğim şeyler beni tamamiyle kandırmak kuvvetine maliktir. Ve her ne kadar bu tarzda idrak ettiğim şeyler arasında bazıları herkes tarafından aşikâr bir surette bilinmiş, bazıları da ancak onları daha yakından gözden geçiren ve daha doğru olarak inceleyenlere görünmüş olsa da; bununla beraber, bir defa bulunduktan sonra biri ötekinden daha az şüphesiz addedilmez. Meselâ, her dik açılı üçgende tabanın en büyük kenar karşısında olduğu bedihidir. Halbuki aynı taban karesinin diğer iki kenarın kareleri toplamına eşit olduğu kolayca görünmez. Bununla beraber bir defa ispat edildikten sonra bunun da öteki kadar doğru olduğuna kolayca kanaat getiriyoruz. Tanrıya gelince, eğer zihnim hiç bir peşin hükmün tesiri altında olmasaydı ve düşüncem de duyulur şeylerin hayalleriyle durmadan meşgul olması yüzünden dalgın ve sapıtmış bulunmasaydı, şüphesiz, ondan daha önce, ve daha kolay bileceğim hiçbir şey mevcut olmayacaktı. Zira bir

Tanrı, yani yalnız kendine ait olan fikirde zaruri ve ebedi varlık muhtevi olan mutlak ve olgun bir varlık, var olduğunu düşünmekten daha aşikâr ve kendiliğinden daha bedihi bir şey var mıdır?..

Ve her nekadardır bu hakikatı eyice kavramak için büyük bir zihin dikkatine ihtiyaç duydumsa da, bununla beraber şimdi ondan yalnız bana en kesin görünen şeylerden emin olduğum kadar emin olmakla kalmıyorum, fakat bundan başka, başka bütün şeylerin mutlak olarak ona bağlı olduğunu da görüyorum, öyleki: bu bilgi olmaksızın hiç bir şeyi hiç bir zaman tam olarak bilebilmem imkânsızdır.

Zira her nekadardır bir şeyi pek açık ve pek seçik olarak anlar anlamaz derhal tabîî olarak onun doğruluğuna inanmaya meyledecek bir tabiatte yaratılmış olsam da; bununla beraber, zihnimi daima aynı bir şeye bağliyamayan bir tabiatte da olduğum, ve beni aynı bir şeyin doğruluğuna hükmetmiye zorlayan sebepleri göz önüne almaktan kesildiğim halde onun doğruluğuna hükmettiğimi çok zaman hatırladığım için, eğer bir Tanrının var olduğunu bilmeseydim, kolayca kanaatimi değiştirecek başka sebepler bu arada zihnim gelebilirdi. Böylece, hiçbir şey üzerine asla doğru ve kesin bir ilim edinemiyecektim, fakat yalnız belirsiz ve değişgen kanaatler edinecektim.

Nitekim, geometriye biraz aşına olduğum için, meselâ üçgenin mahiyetini incelediğim zaman, üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu bedihi olarak biliyorum, ve zihnimi onu ispata koyulduğu zaman buna inanmam imkânsızdır; fakat bir Tanrının var olduğunu bilmiyorsam, zihnimi ispattan çevirir çevirmez, gerçi onu açıkça anlamış olduğumu hatırlasam dahi, onun doğruluğundan şüphe etmem pek kolayca vaki olabilir. Zira, en fazla apaçıklık ve kesinlikle anladığımı sandığım şeylerde bile kolayca aldanabilecek bir tabiatta yaratılmış olduğuma kaniim: çünkü, çok zaman doğru ve kesin olduklarını kabul ettiğim birçok şeylerin bilâhare mutlak yanlış olduklarına hükmetmeğe başka bir çok sebeplerin beni sevkettiklerini hatırlıyorum.

Fakat bir Tanrının var olduğunu tanıdıktan sonra, aynı zamanda her şeyin ona bağlı olduğunu, ve onun asla aldatıcı olmadığını da tanıdığım için, açık ve seçik olarak idrak ettiğim her şeyin doğru olmaktan geri kalmadığına hükmetmiştim: her nekadardır bunun doğru olduğuna hükmetmemi icabettiren sebepleri hâlâ pek hatırlamasam da, yalnız onu açık ve seçik olarak anladığımı tekrar hatırladığım takdirde, benim ondan şüphe etmemi icabettirecek ve bunun aksini ispat edecek hiçbir sebep gösterilmez; ve böylece bunun (açık

ve seçik olarak idrak ettiğim şeyin) doğru ve şüphe götürmez bir ilmine malikim. Ve bu aynı ilim, geometri hakikatleri ve benzerlerine olduğu gibi, eskiden ispat ettiğimi hatırladığım bütün şeylere de şamildir: zira bana, beni onlardan şüphe etmeğe mecbur kılacak, hangi itiraz yapılabilir? Tabiatım icabı aldanmaya pek müstait olduğum mu söylenecek? Fakat daha şimdiden sebeplerini açıkça bildiğim hükümlerde asla aldanmayacağımı biliyorum. Eskiden pek çok şeylerin doğru ve kesin olduklarını kabul ettiğim halde, sonradan yanlış olduklarını fark ettiğim mi söylenecek? Lâkin, o zaman, bu şeylerden hiç birinin açık ve seçik olarak bilmemiştim, ve şimdi beni hakikattan emin kılan bu kaideyi de bilmediğimden, o zaman için tahayyül ettiğimden daha az kuvvetli olduklarını sonradan tanıdığım sebepler beni onların doğru ve kesin olduklarına inanmaya sürüklemişti. Bana daha hangi itiraz yapılabilir? Belki, (biraz önce kendi kendime yaptığım itirazda olduğu gibi), uyuduğum mu, ve yahut da, şimdi düşündüğüm bütün fikirlerin uyurken tahayyül ettiğimiz ryalardan daha doğru olmadıkları mı söylenecektir? Fakat uyumuş dahi olsam, bununla beraber, apaçıkça zihnime gelen her şey mutlak olarak doğrudur. Böylece, her ilmin doğruluk ve kesinliğinin ancak ve yalnız gerçek Tanrının bilgisine bağlı olduğunu açıkça

görüyorum: öyleki, onu bilmeden önce başka hiçbir şeyi tam ve mükemmel olarak bilemezdim. Madamki şimdi onu biliyorum, şu halde yalnız kendine ait değil, fakat aynı zamanda, cismani tabiate de ait birçok şeyler hakkında tam ve mükemmel bir ilim edinmek vasıtasına malikim; şu şartla ki: cismani tabiat ancak kendisinin varlığı ile ilgili olmayan geometricilerin ispatlarına konu teşkil etsin.

ALTINCI DÜŞÜNCE

Maddi şeylerin varlığı ve insanın bedeni ile ruhu arasındaki gerçek farka dair

Maddi şeyler var olabilirler. — Muhayyilemiz bizi onların varlığına kandırabilir. — Muhayyile ile yalın düşünüş arasında ne fark vardır. — Bu fark apaçık olarak nasıl belli olur. — Muhayyilenin maddî bir şeye ait olması, maddi şeylerin var olduklarını mutlak olarak ispat etmez. — Maddî şeylerin varlığını meydana çıkarmak için, duymanın ne olduğunu incelemek lâzımdır. — Bu incelemede yapılması gereken şey. — Duyduğumuz bütün şeyleri sıra ile sayma. — Duyarken bizden dışarıda ve düşüncemizden farklı şeyleri duyduğumuzu sanmamız nereden geliyor? — Bu şeylerin bizde doğurdukları fikirlere benzer olduklarına. — Ve, duyular yoluyla gelmeyen hiçbir şeyin zihnimizde var olmadığına hükmetmemiz nereden geliyor. — Bizim dediğimiz bedenimizin başka hergangi bir cisimden daha gerçek olarak bize ait olduğunu nasıl öğrendik. — Niçin duyulur şeylere dair verdiğimiz bütün hükümleri tabiatıttan öğrendiğimizi sandık. — Duyularımıza olan bütün güvenimizi yavaş yavaş yıkmış olan

tecrübeler.—Duyularımızın doğruluğundan bizi şüpheye düşüren başlıca iki sebep. — Bu iki sebeple duyulur şeylerin hakikatına bizi inandıran sebeplere karşılık vermek kolaydı.—Şimdi duyularımızın bize gösterdikleri şeylerin hepsinden şüphe etmemeliyiz. — Ruhun özü düşünmektir ve gerçekten bedenden ayrıdır.—Tahayyül etmek ve o duymak güçleri neden ruha aittir. — Yer değiştirmek, başka başka durumlarda bulunmak, vesaire, asla ona ait değil, vücuda aittir. — Bizden dışarda ve bizde duyulur şeylerin fikirlerini meydana getirebilen bir cevher vardır. — Bu cevher maddidir, böylece cisimler vardır. — Cisimlerde bulunduğunu açık ve seçik olarak kavradığımız bütün şeyler gerçekten cisimlerde bulunur. — Henüz pek belirsiz olarak kavradığımız şeylerin açık ve seçik bir bilgisini edinebiliriz. — Tabiatın bize öğrettiği her şeyde bir hakikat vardır. — O halde onun acı, açlık, susuzluk v. b. üzerine bize öğrettiğinde bir hakikat vardır. — Bu duyularla o bize ruhla bedenın sıkı birleşmesini öğretir. — Vücudumuzun çevresinde bulunan zararlı veya faydalı birçok cisimlerin varlığı üzerine bize öğrettiğinde de gene bir hakikat vardır. Tabiatın bize öğrettiğini sandığımız birçok kanaatleri sayma.—Her ne kadar bu kanaatler peşin hükümlerden başka bir şey olmasalar da. — Burada tabiat kelimesinden anlaşılması lâzım gelen şey. — Tabiat bize duyular yoluyla eşyanın tabiatı hakkında hüküm ver-

meği asla öğretmez. — Fakat yalnız anların faydalı veyahut zararlı olduklarını bildirir. — Hiçbir sebep olmadığı halde, yıldızların bir şamdanın alevinden daha büyük olmadıklarına inandık. — Ateşte de bizde doğurduğu sıcaklığa benzer bir şey bulunduğuna kandık. — Ve gene duyularımız üzerine hiçbir iz bırakmadığı bir yerde uzayın boş olduğunu sandık. — Etin yanında zehri de yutan bazı kimseler asla doğrudan doğruya tabiat tarafından aldatılmış değillerdir. — Bununla beraber tabiatın bizi doğrudan doğruya sürüklediği şeyler hakkında aldanmaktayız. — Susuzluk hastalığına tutulan biri için susamak, bir tabiat yanılmasıdır. — Bunun Tanrının iyiliğine aykırı olmadığını bilmek için şunu göz önünde tutmalıdır ki:— 1 Ruh bölünmezdir, halbuki vücut bölünürdür. — 2 Ruh dimağ yoluyla olmaksızın hiçbir duyum edinemez. — 3 Vücudumuzun her hangi bir yerinde, hiçbir yara bulunmadığı halde, bir acı duymamız organlarımızın fabrikasından nasıl çıkıyor. — İnsan sağlıklı olduğu zaman, dimağa gelen izlerin onda en faydalı duyumları doğurmasından daha iyi bir şey arzu edilemez. — Bunun daima böyle olması Tanrının iyiliğinin bir alâmetidir. — Duyumlarımızın nasıl faydalı bir şekilde meydana geldiğine örnek, — Başka her hangi bir şekil vücudumuzun korunmasına daha az uygun olurdu. — Duyumların oluş tarzının faydalı olduğuna başka

bir örnek. — Buradan, Tanrının iyiliğine rağmen insan tabiatının bazan yanlışla düşeceği çıkarılır. — Bu görüş yanlışlarımızı tanımak ve onlardan sakınmak için çok faydalıdır. — Uykuyu uyanıklıktan ayırdetmek için de faydalıdır, — Ve son olarak tabiatımızın cıızlık ve sakatlığını tanımak gerekir.

Şimdi bana maddi şeylerin var olup olmadığını incelemekten başka bir şey kalmıyor. Şüphesiz, şimdiden, yalnız geometri ispatlarının konusu olarak ele alınınca, maddi şeylerin var olduklarını biliyorum, çünkü onları bu tarzda açık ve seçik olarak kavırıyorum. Zira açıkça anlayabileceğim her şeyi yaratmak Tanrının iktidarı dahilinde olduğundan hiç şüphem yoktur; ve, iyice anlaşılmasında tenakuz bulduğum, her hangi bir şeyi yapmanın da Allah için imkânsız olduğuna hiçbir zaman hükmetmedim. Bundan başka bende olan ve maddi şeyleri tetkika koyduğum zaman kullandığını tecrübemle gördüğüm tahayyül gücü de beni onların varlığına inandırabiliyor? zira muhayyilemin ne olduğunu dikkatlice tetkik ettiğim zaman, görüyorum ki, bilen melekenin (yani düşüncenin), kendisine sıkıca bağlı olan, ve dolaşısıyla var olan, bedene tatbikından başka bir şey değildir [1].

[1] Muhayyele, maddi şeyler için yapılmış hususî bir düşünmek tarzıdır. (Usul hakkında nutuk, 4 üncü bölüm).

Bunu pek aşikâr kılmak için, ilkin muhayyile ile sırf düşünüş veya anlayış arasındaki farkı gösteriyorum. Meselâ bir üçgeni tahayyül ettiğim zaman, onu sadece üç çizgi ile çevrili ve üç çizgiden mürekkep bir şekil olarak anlamakla kalmayıp, aynı zamanda, fazla olarak, bu üç çizgiyi zihnimin gücü ve ve içten bakışı ile gözümün önünde hazır ve var olarak görüyorum; ve asıl tahayyül etmek dediğim de budur.

Eğer meselâ, bir kilyogonu düşünmek istersem, gerçi bunun bin kenarlı bir şekil olduğunu, üçgenin üç kenardan mürekkep bir şekil olduğunu anladığım kadar kolaylıkla anlıyorum: fakat kilyogonun bin kenarını, üçgenin üç kenarı gibi, ne tahayyül edebiliyor, ne de ruhumun gözleri önünde hazır olarak görebiliyorum. Gerçekten cismani şeyler üzerine düşündüğüm zaman, bir kilyogonu idrak ettiğim vakıt, daima muhayyilemi kullanmak için edindiğim alışkanlık dolayısıyla, belirsiz bir surette herhangi bir şekil tasavvur etsem de, bununla beraber bu şeklin kilyogon olmadığı apaçıktır; çünkü bu şekil katiyyen bir myryogonu veya herhangi bir çok kenarlı bir şekli düşündüğüm zaman tasavvur edeceğim şekilden farklı değildir; ve hiçbir suretle kilyogonla diğer polygonlar arasındaki farkı meydana getiren vasıfları bulmağa yaramaz.

Bir beşgeni tetkik etmekten bahsolundu-

şu zaman, onun şeklini — bir kilyogonun şeklini kavradığım gibi, — muhayyilenin yardımını olmakırsın, pek tabiî olarak kav-
rıyorum: ve aynı zamanda, beş kenardan her birisine, yüzüne ve çevreledikleri uzaya, hepsine birden, zihnimin dikkatini tatbik ederek, onu tahayyül dahi ediyorum. Böylece, tahayyül etmek için ayrı bir zihin cehdi-
ne ihtiyacım olduğunu açıkça anlıyorum; halbuki anlamak için bunu kullanmıyorum; ve dolayısıyla zihnimin bu hususi cehdi, muhayyile ile düşünüş veya anlayış arasın-
daki farkı pek bedihi olarak gösteriyor.

Bundan başka, bende olan bu tahayyül etmek gücü, anlamak gücünden farklı olduğu müddetçe, hiçbir suretle mahiyetime veya özüme, yani ruhumun özüne lâzım değildir; zira, hattâ ona malik olmasam bile, şüphe yoktur ki, yine şimdi ne isem o olarak kala-
cağım: böylece, bana öyle geliyor ki, onun ruhumdan farklı başka bir şeyle ilgili oldu-
ğu çıkarılabilecektir. Ve eğer zihnimin canı istediği zaman tetkik edebileceği bir şekilde kendisine bağlı ve birleşmiş bir beden mev-
cutsa, ruhumun maddi şeyleri tahayyül et-
mesi mümkündür; öyle ki bu düşünmek tarzı sâf düşünüşten yalnız şu noktada ayrılmaktadır: zihin anlarken kendi üzerine dönüyor, ve kendisinde bulunan fikirlerden birini gözden geçiriyor, halbuki tahayyül ederken bedene doğru dönüyor, ve onda,

kendinden teşkil ettiği veya duyular yoluyla edindiği bir fikre uygun olan bir şeyi görüyor. Eğer cisimler gerçekten varsa, bu şekilde bir tahayyülün olabileceğini kolayca anlıyorum, ve tahayyülün nasıl olabildiğini izah etmek için bundan başka yol görmediğim için, ihtimal buradan cisimlerin var olduğunu çıkarıyorum: fakat ancak ihtimal. Her nekad her şeyi dikkatlice incelemiş olsam da, bununla beraber, muhayyilemde bulunan bu seçik cismanî mahiyet fikrinden herhangi bir cismin varlığını zarurî olarak gösterecek bir delil çıkarabileceğimi sanmıyorum.

İmdi, geometrinin konusu olan bu cismanî tabiattan başka birçok şeyleri de, yani renkler, sesler, tatlar, acılar ve bunlara benzeyen diğer birçok şeyleri de, maddi şeylerden daha az seçik olsalar da, tahayyül etmeğe alışkınım. Bu şeyleri duyularla daha iyi gördüğüm, ve bunların muhayyileme duyular ve hafıza yoluyla geldikleri bilindiğine göre, bu şeyleri daha kolaylıkla incelemek için, aynı zamanda duymanın ne olduğunu tetkik etmem, ve duyma adını verdiğim bu düşünme tarzı ile edindiğim fikirlerden cismanî şeylerin varlığının kesin bir delilini çıkarıp çıkarıncımağımı görmem pek yerinde olduğunu sanıyorum.

İlkin, duyular yoluyla edindiğim şeylerden hangilerini eskiden doğru diye kabul ettiğimi, ve o zaman onlara olan inancımın

hangi temellere dayandığını hafızamda hatırlıyacağım. Sonra o zamandan beri beni onlardan şüphe etmeğe mecbur kılan sebepleri inceliyeceğim. En sonra da şimdi inanmam gerekenleri gözden geçireceğim.

O halde, ilk önce, bir baş, eller, ayaklar, ve kendimin bir parçası veya belki bütün kendim saydığım şu bedeni kuran bütün organlara malik olduğumu duymuştum. Bundan başka, bu bedenin diğer birçok bedenler arasında yerleşmiş olduğunu ve bunların onun üzerine iyi veya fena tesirler yapabileceklerini de duymuş, iyi olanları bir zevk ve şehvet, fena olanları da bir acı duygusu ile işaret etmiştim. Kendimde, bu zevkle bu acıdan başka, açlık, susuzluk, ve buna benzer başka iştihalarla neşe, hüznün, hiddet, ve bunlara benziyen şeylere doğru bazı cismani temayüller de duyuyordum. Kendimden dışarda ise, cisimlerin uzam, şekil ve hareketinden başka, sertlik, sıcaklık, ve dokunma duyusuna çarpan bütün özelliklerini görüyordum. Bundan başka, orada, ışık, renkler, kokular, tadlar, ve sesleride görüyordum, ve bunların çeşitliği bana, yer, gök, deniz, ve umumiyetle başka bütün cisimleri birbirinden ayırd etmek vasıtasını veriyordu.

Sonra şüphesiz, yalnız asıl doğrudan doğruya duyduğum ve düşüncemde hazır bulunan, bütün bu vasıfların fikirlerini gözden geçirdiğim zaman, görüyorum ki, düşüncem-

den temamiyle farklı şeyleri, yani bu fikirleri husule getiren cisimleri duyduğuma inanmış olmam sebepsiz değildi. Zira bu fikirlerin benim rızam olmadan da düşüncüme geldiklerini tecrübe ediyordum, böylece hiç bir şeyi ne kadar irade sarf edersem edeyim, eğer o duyu organlarımdan birisinde mevcut bulunmuyorsa, duyamıyordum; ve onlar duyu organlarımda hazır bulundukları zaman. onları duymamak asla elimde değildi.

Bundan başka, duyularla edindiğim fikirler, düşünerek kendiliğimden uydurduğum veya hafızamda nakşedilmiş olarak bulduğum fikirlerin hepsinden çok daha canlı ve açık ve hattâ kendi tarzlarında daha seçik oldukları için, onların zihnimden husule gelemeyeceklerini sanıyordum; öyle ki onların bende başka şeyler tarafından meydana getirilmiş olmaları zaruri idi. Bu şeylere dair bu fikirlerin verdiği bilgidен başka hiçbir bilğim olmadığı için, onların, husule getirdikleri fikirlere benzediklerine hükmetmekten başka bir şeyin aklıma gelmesine imkân da yoktu.

Ve akıldan daha ziyade duyuları kullandığımı tahattur ediyor, kendimden teşkil ettiğim fikirlerin duyularla edindiklerimden daha açık olmadıklarını ve hattâ çokça bunların bölümlerinden terhib edildiklerini görüyordum, bunun için, daha önce duyularım-

dan geçmiyen hiçbir fikrin zihnimde bulunmadığına kolayca kanat getiriyordum.

Ve gene (her hangi hususî bir hakla benim dediğim) bu bedenin başka her hangi bir şeyden daha hususî ve daha sıkı olarak bana ait olduğuna inanmış olmamda sebepsiz değildi. Zira, gerçekte, başka bedenlerden ayrılmış olduğum gibi, ondan ayrılmış olmam imkânsızdı; bütün arzu ve infiallerimi onda ve onun için duyuyordum; ve en sonra onun parçalarında tad ve acı duyumları ile duygulanıyordum, yoksa ondan ayrı olan başka cisimlerin parçalarını da değil.

Fakat niçin bir acı duyumunu ruhumda bir hüznün takibettiğini, niçin zevk duyumundan neş'e doğduğunu veya açlık dediğim bir mide duyumunun bize yemek arzusu ve boğaz kurumasınında da içmek arzusunu verdiğini ve buna benzer şeyleri incelediğim zaman, tabiat bunu bana böyle öğretiyor demekten başka ileri sürecek hiç bir sebep gösteremiyordum; zira, muhakkak ki, ne yemek arzusu ile mide duyumu, ve ne de acı doğuran şeyin duyumu ile bu duyumun doğduğu hüznün fikri arasında, ne bir alâka (affinité) ve nede bir rabıta vardır. Aynı suretle, duyulur şeylere dair hükmettiğim diğer bütün şeyleri de tabiatıtan öğrendiğimi sanıyordum; çünkü bu şeyler hakkında vermeğe alıştığım hükümlerin, bu hükümleri

vermeğe beni mecbur kılan sebepleri tetkik etmeğe vakit bulmadan önce zihnimde teşekkül ettiklerini görüyordum.

Fakat bundan sonra bir çok tecrübeler duyulara karşı bütün imanımı azar azar çürüttüler. Zira, uzaktan bana yuvarlak görünen kulelerin yakından kare göründüklerini birçok defa müşahade ettim; bu kulelerin en yüksek tepelerine dikilen büyük heykeller, aşağıdan baktığım zaman, bana küçük heykelcikler gibi görünüyordlardı; ve böylece başka birçok hallerde de, dış duyular üzerine kurulmuş hükümlerde yanlış bulduğum gibi; yalnız dış duyular üzerine değil, fakat iç duyular üzerine kurulmuş hükümlerde de yanlış buldum: zira acıdan daha içten duyulan bir şey var mıdır? Halbuki kolları ve ayakları kesilmiş bazı kimseleri bazan bedenlerinin kesik olan parçasında acı duyduklarını sandıklarını öğrenmiştim; ve bu, bana uzuvlarımdan her hangi birisinin gerçekten ağrıyıp ağrımadığından emin olamadığımı düşünmek için, bir fırsat veriyordu, hattâ onda acı duy-sam bile.

Bu şüphe etme sebeplerine az önce pek umumi olan ikisini daha ilâve etmiştim. Birincisi şu idi: bazı kerre uyurken de duya-bileceğimi sanmadığım hiçbir şeyi uyanık-ken duyduğumu sanmadım; ve mademki uyurken duyduğumu sandığım şeylerin ben-den dışarda bir şeyden geldiklerine inanmı-

yordum, o halde uyanırken duyduğumu sandığım şeylerin benim dışımda şeylerden geldiklerine niçin başkalarından daha çok inandığımı bir türlü göremiyordum. İkinci de şu idi: varlığımın yaratanını hâlâ bilmediğimden, veya daha ziyade bilmez göründüğümünden, bana en gerçek görünen şeyler hakkında bile aldanacağım bir tarzda tabiat tarafından yaratılmış olmama engel olabilecek hiçbir şey görmiyordum.

Böylece, bundan önce duyulur şeylerin doğruluğuna beni kandıran sebeplere cevap vermekde pek fazla güçlük çekmiyordum. Zira, tabiat beni, aklın beni kendilerinden çevirdiği bir çok şeylere doğru sürükler göründüğünden, bu tabiatın öğrettiği şeylere fazla güvenmem gerektiğini sanmıyordum. Ve gene, her ne kadar duyularla edindiğim fikirler irademe bağlı olmasalar da, bundan ötürü fikirlerin benden farklı bir şeyden geldiklerini sanmıyordum, çünkü belki, onların illeti olacak, ve onları meydana getirecek bir güç, (her ne kadar şimdiye kadar bu gücü tanımasam da) bende bulunabilir.

Fakat kendimi daha iyi bilmeğe, ve menşemin müellifini daha açık olarak görmeğe başladığım bu anda, duyularım bize öğretiyor göründükleri bütün şeyleri kör körüne kabul etmem icabettiğini doğrusu zannetmiyorum, amma umumiyetle hepsinden şüphe etmeğe mecbur olduğumu da sanmıyorum.

Böylece ilkin, açık ve seçik olarak idrak ettiğim bütün şeylerin, onları nasıl idrak ediyorsam öylece, Tanrı tarafından husule getirilmiş olabileceklerini bildiğim için, bir şeyin diğerinden ayrı veya farklı olduğundan emin olmak için, o şeylerden birini diğeri olmaksızın açık ve seçik olarak idrak edebilmem kâfidir; çünkü bu şeyler, hiç olmazsa, Tanrımın her şeye yeten gücü ile biribirinden ayrılmış olabilirler; ve beni onların biribirinden farklı olduklarına hükmetmeğe mecbur etmek için, bu ayrılmanın şu veya bu kudret tarafından yapılmış olması pek ehemmiyetli değildir. Ve böylece, sırf var olduğumu kesinlikle bildiğim ve aynı zamanda ancak düşünen bir şeyin zarurî olarak mahiyet ve özüme ait olduğunu gördüğüm için, özümün yalnız ve yalnız düşünen bir şey, veya bütün mahiyet ve özü ancak düşünmek olan bir cevherden ibaret olduğunu pek iyi çıkarıyorum. Ve belki (veya daha ziyade bir az sonra söyleyeceğim gibi, şüphesiz) pek sıkıca kendisine bağlı olduğum bir bedene malik olsam bile; bununla beraber, bir yandan kendi hakkımda, düşünen ve uzamlı olmayan bir şey olarak, açık ve seçik bir fikre malik olmam, öte yandan da beden hakkında, uzamlı ve düşünmeyen birşey olarak, seçik bir fikre sahip olmam olayısiyle, bu benim, yani kendisiyle ne isem o olduğum ruhumun, bedenimden bütün bütüne ve gerçekten farklı olduğu ve bedensiz var olabileceği pek şüphesizdir.

Fazla olarak, kendimde, temamiyle özel ve benden farklı bir takım düşünmek güçleri, yani tahayyül etmek ve duymak güçleri de buluyorum, bunlar olmaksızın kendimi tam olarak açık ve seçik bir surette idrak edebildiğim halde, onları bensiz, yani bağlı oldukları akıllı bir cevher olmaksızın idrak edemiyorum. Zira bu güçler, kendilerinden edindiğimiz mefhumda, ve yahut, (Iskolastiğin terimlerini kullanmak istersem), kendilerinin formel mefhumlarında, bir nevi' düşünme (intellection) ihtiva ediyorlar: bundan da bu güçlerin, tıpkı şekiller, hareketler, ve cisimlerin diğer tavır veya arazlarının, onlara dayanaklık eden cisimlerden farklı oldukları gibi, benden farklı olduklarını anlıyorum.

kendimde, yer değiştirme, birçok durumlarda bulunma ve benzerleri gibi, başka bir takım güçler de görüyorum; ve bu güçleri yukarıda adları geçenler gibi, bir cevhere bağlı olmaksızın ne kavrayabiliyorum, ve nede dolayısıyla onlar bu cevhersiz var olabiliyorlar, fakat, eger gerçekten bu güçler varsa, onların akıllı bir cevhere değilde, tersine cismani ve uzamlı bir cevhere bağlı olmaları lâzım olduğu pek bedihîdir, çünkü, onların açık ve seçik mefhumlarında bir nevi' uzam vardır, fakat katiyen akıl yoktur. Bundan başka, bende her hangi bir passif duymak, yani duyulur şeylerin fikirlerini anlamak ve bilmek, gücü de vardır; fakat, eğer

ben de veya benden başka birinde bu fikirleri husule getirmeğe, ve teşkil etmeğe muktedir başka aktif bir güç bulunmasaydı, bu pasif gücün bana bir faydası olmazdı. İmdi düşünen bir şeyden başka bir şey olmayan bu aktif güç bende bulunamaz, çünkü onun var olması için daha önce düşüncemin var olamaz, şart olmadığı gibi; hattâ çok zaman bu fikirler benim karışmam olmandan, ve bir çok zaman bana rağmen, aklıma gelmektedirlerde. Şu halde bu aktif gücün zarurî olarak benden farklı bir cevherde bulunması lâzımdır, öyle bir cevherki (yukarıda söylediğim gibi) husule getirdiği fikirlerde objektif olarak var olan bütün varlık, formel ve üstün (éminent) olarak kendinde bulunsun.

Bu cevher ya bir cisimdir, yani fikirlerde objektif olarak ve tasavvur ile mevcut olan her şeyi formel olarak ve gerçekte kendinde ihtiva eden cismanî bir tabiattır, veya Tanrının kendisidir, ve yahut da cisimden daha asîl (noble) ve kendinde cismi dahi ihtiva eden başka bir mahluktur.

İmdi, Tanrı asla aldatıcı olmadığından, bu fikirleri doğrudan doğruya ne bizzat kendisinin, ve nede bu fikirlerin varlığını gene formel olarak değil, yalnız üstün (éminent) olarak kendinde ihtiva eden bir mahluk vasıtasıyla göndermediği de pek aşikârdır. Zira bunun böyle olacağını tanımak için,

o, bana hiç bir meleke vermemiş olduğu halde, tersine, bu fikirlerin cismanî şeyler tarafından bana gönderildiğine, veya onlardan çıktıklarına inanmak için bana büyük bir temayül verdiği için, eğer gerçekten bu fikirler bana cismanî şeylerden başka illetler tarafından gönderilmiş veya husule getirilmiş olsaydı, doğrusu, Tanrının bizi aldatmasını ma'zur görmenin nasıl mümkün olacağını pek göremiyorum. Şu halde, netice olarak, *var olan* bir takım cismanî şeyler bulunduğunu söylemek lâzımdır.

Bununla beraber belki bu şeyler temamiyle duyularlarla idrak ettiğimiz gibi değildir, zira bu duyular idrâki birçok şeyler hakkında pek karanlık ve karışıktır; fakat hiç olmazsa, bu idrakte açık ve seçik olarak kavradığım şeylerin, yani, umumî olarak, teorik geometrinin konusuna giren bütün şeylerin gerçekten onda bulunduklarını kabul etmek lâzımdır. Fakat öteki şeylere gelince, bunlar ya yalnız özeldirler, meselâ güneşin şu veya bu büyüklük veya şekilde olması ve ilh gibi, veya daha az açık ve seçik olarak idrak edilenlerdir, Meselâ, ı ışık, ses, acı, ve buna benzer şeyler gibi; muhakkakı her nekar bu şeyler hâlâ pek şüpheli ve müphem olsalarda, bununla beraber, Tanrının asla aldatıcı olmaması ve dolayısıyla, yanlışımı düzeltmeye muktedir her hangi bir melekeyi de bana vermeden,

kanaatlerimde tek bir yanlış bulunabilmesine asla müsaade etmeyeceği keyfiyetinden bu şeyleri kesinlikle bilmek vasıtalarına malik olduğum neticesini emniyetle çıkarabileceğimi sanıyorum.

Böylece, ilk olarak, şüphe yoktur ki tabiatın bana öğrettiği her şeyde bir hakikat vardır. Zira şimdi, umumî olarak gözden geçirdiğim, tabiat mefhumu ile asıl Tanrıdan veyahut Tanrının yaratılmış şeylerde kurduğu düzen ve durumdan başka bir şey kasetmiyorum. Ve hususî olarak da kendi tabiatimden, Tanrının bana verdiği bütün şeylerin topluluğundan başka bir şey anlamıyorum.

İmdi, tabiatın bana, bir bedene malik olduğumu ve bu bedenin acı duyduğum zaman fena bir durumda bulunduğunu, açlık ve susuzluk, ve ilh. duyduğum zaman yemek ve içmek ihtiyacında olduğunu bildirmesinden daha açık ve daha duyulur bir surette öğrettiği başka hiçbir şey yoktur. Ve dolayısıyla bütün bunlarda bir hakikat mevcut olduğundan hiçbir suretle şüphe etmemeliyim.

Tabiat bana, bu acı, açlık, susuzluk ve ilh. duyumları ile şunu da öğretmektedir ki, ben sadece, bir pilotun bir gemide oturduğu gibi, bedenimde oturmuyorum, fakat, fazla olarak, ona pek sıkıca bağlıyım ve onunla o kadar birleşmiş ve karışmışım ki sanki tek bir bütün teşkil ediyoruz.

Zira, eğer böyle olmasaydı, bedenim yaralandığı zaman, ancak düşünen bir şey olan ben, bu yüzden hiçbir acı duymıyacaktım. Tersine, bir pilotun gemisinde bir şeyin kırılıp bozulduğunu gözü ile gördüğü gibi ben de, bu yarayı yalnız müdrike ile idrak edecektim; ve bedenim yemek ve içmek ihtiyacında olduğu zaman, belirsiz açlık ve susuzluk duyumları ile haberdar edilmeksizin, bu ihtiyacı sadece bilecektim. Zira, bütün bu açlık, susuzluk, acı ve ilh.. duyumları gerçekte ruh ile bedenin birleşme ve kaynaşmasından meydana gelen ve bu birleşme ve karışmadan doğan bazı belirsiz düşünme tarzlarından başka bir şey değildir.

Bundan başka, tabiat bana etrafında başka birçok cisimlerin benimkinin mevcut olduğunu, bunların arasında bazılarını gütmek ve bazılarından kaçmak gerektiğini de öğretiyor. Ve şüphesiz, türlü çeşitte renkler, kokular, tatlar, sesler, sıcaklık, sertlik ve ilhyi duymamdan, duyularla edindiğim bütün bu muhtelif idrakleri bende husule getiren cisimlerde bu idraklere tekabül eden bir takım değişmeler mevcut olduğunu pek iyi çıkarıyorum, belki bu değişmeler gerçekte o idraklere asla benzemeseler de. Ve gene, bu çeşitli duyu idrakleri arasından bazılarının bana hoş, bazılarınıninsa nahoş gelmesinden, bedenimin (veya daha ziyade, ruh ve bedenden mürekkep olan bütün kendimin) onu

çeviren diğer cisimlerden muhtelif rahatlık ve rahatsızlıklar olabileceğine dair tamamıyla şüphe götürmez bir netice elde edebiliyorum.

Ama, tabiatın bana öğrettiği zannolunmakla beraber hakikatte ondan almadığım, fakat eşya üzerine düşünmeksizin hüküm vermekte edindiğim her hangi bir alışkanlıkla zihnime girmiş bulunan başka birçok şeyler de vardır; ve böylece, bu şeylerde kolayca bir yanlış bulunabilir. Meselâ, içerisinde hareket eden ve duyularım üzerinde bir iz bırakan hiçbir şey bulunmıyan her mekân parçasının boş olduğuna, sıcak bir cisimde bende mevcut olan sıcaklık fikrine benzeyen bir şey bulunduğuna; kara veya ak bir cisimde duyduğum aynı karalık veya aklık bulunduğuna; acı veya tatlı bir cisimde aynı tat, aynı lezzet bulunduğuna; ve başka buna benzer şeylere ve en sonra yıldızlar, kuleler ve başka bütün uzak cisimlerin gözü-müze uzaktan göründükleri aynı şekil ve büyüklükte olduklarına dair edindiğim kanaat gibi.

Fakat bunlarda seçikçe idrak edemiyeceğim hiçbir şey bulunmaması için, tabiat bana bir şey öğretiyor dediğim zaman gerçek olarak neyi kasdettiğimi açıkça tarif etmem icap ediyor. Zira burada tabiatı, ona Tanrının bana verdiği bütün şeylerin bir topluluk veya giriftliği dediğim zamankinden, daha dar manada alıyorum; çünkü bu topluluk

veya giriftlik ancak yalnız ruha ait olan ve tabiattan bahsederken burada bahsetmek istemediğim, birçok şeyleri ihtiva ediyor: meselâ, bir defa yapılmış olan asla yapılmamış olamaz, hakikatinden ve bedeninin yardımı olmaksızın tabiat ışığı ile bildiğim başka buna benzer sonsuz birçok hakikatlerden edindiğim mefhum bu nevi'dendir. Bu topluluk ancak sırf bedene ait olan ve burada tabiat mefhumuna dahil olmıyan başka birçok şeyleri de ihtiva ediyor: meselâ, cismin ağır olma özelliği ve buna benzeyen başka birçok özellikler, gibi; ben burada bunlardan da değil, fakat yalnız Tanrının ruh ve bedenden müteşekkil (mürekkap) olarak, bana verdiği şeylerden bahsetmek istiyorum. İmdi bu tabiat bana, bende acı duygusu doğuran şeylerden kaçmamı ve bana tatlı bir duygu verenlere doğru da koşmamı öğretiyor; ama bundan fazla olarak, bu tabiatın bize, duyuların bu muhtelif idraklerinden bizim dışımızdaki şeylere dair, zihin bu şeyleri dikkatlice ve olgunca tetkik etmeksizin, bir netice çıkaracağımızı öğrettiğini pek görmüyorum. Zira, bana öyle geliyorki, bu şeylerin hakikatını bilmek ruh ve beden topluluğuna değil, yalnız ruha düşer.

Böylece, her ne kadar bir yıldız gözümde küçük bir meşalenin alevinden daha büyük bir intiba bırakmasada, bununla beraber bende, yıldızın bu alevden daha büyük ol-

madığına beni kandıracak, gerçek ve tabii hiç bir meleke yoktur; fakat ben küçüklüğümden beri hiçbir ma'kul temele dayanmaksızın onun böyle olduğuna (yani meşalenin alevinden büyük olmadığına) hükmetmiştim. Ve gene, her nekadar ateşe yaklaştığımda sıcaklık duysam ve hatta biraz fazla yaklaşarak bir acı duysam bile, bununla beraber, ateşte ne bu acıya ve ne de bu sıcaklığa benzer bir şey bulunduğuna beni kandırabilecek hiç bir delil yoktur; fakat yalnız onda, ne olursa olsun, bendeki bu sıcaklık veya acı duyumlarını doğuran bir şey var olduğunu sanmakta haklıyım.

Ve gene aynı suretle, her nekadar içerisinde duyularımı dürten ve harekete getiren hiçbir şey bulmadığım mekânlar mevcut olsa da, bundan dolayı bu mekânlarda hiçbir cisim bulunmadığı neticesini çıkarmamalıyım; fakat, bunda olduğu kadar diğer buna benzer şeylerde de, tabiatın düzenini bozmıya ve karıştırmıya alışmış olduğumu görüyorum, çünkü, duyuların bu duyum veya idrakleri, sadece ruhumun bir bölümü bulunduğu topluluğa faydalı veya zararlı şeyleri göstermek için bende husule getirilmişlerdir, ve buraya kadar pek açık ve pek seçik olduklarından, aynı zamanda onları, yardımlariyle benden dışarıdaki cisimlerin öz ve mahiyetini doğrudan doğruya bileceğim, pek emin kaideler olarak da kullanıyorum;

halbuki bunlar bana eşyanın özü ile mahiyeti hakkında pek karanlık ve karışık şeylerden başka hiçbir şey öğretemiyorlar.

Fakat vermiş olduğum bu türlü hükümlerde, Tanrının mutlak iyiliğine rağmen, nasıl yanlışlık bulunabileceğini bir az önce oldukça incelemiştim. Burada gene yalnız tabiatın bana gütmek veya kaçmak gerektiğini öğrettiği şeylerle tabiatın bana verdiği (bana koyduğu) iç duygular üzerine bir güçlük kendini gösteriyor; zira bunlarda bazan yanlışla rast geldiğimi; ve böylece doğrudan doğruya tabiatım tarafından aldatıldığımı sanıyorum. Meselâ, içerisinde zehir karıştırılan her hangi bir etin lezzeti beni bu eti yemeğe ve böylece beni aldanmaya sürükleyebilir. Bununla beraber, şurası muhakkaktır ki, bu hususta tabiat mazur görülebilir, zira o beni onca meçhul olan zehri değil, fakat yalnız kendisinde hoş bir lezzet bulduğum eti arzu etmeğe meylettiriyor; böylece bundan ancak tabiatımın her şeyi tamamiyle ve evrenselliğiyle bilmediği neticesini çıkarabilirim: çünkü, mademki insan, sonlu bir tabiatla olduğundan, ancak mahdut olgunlukta bir bilgiye malik olabiliyor, öyleyse, şüphesiz, bunun şaşılacak bir yeri yoktur.

Fakat çokça doğrudan doğruya tabiatın bizi kendilerine doğru meylettirdiği şeyler hakkında da aldanıyoruz: hastaların kendilerine zarar verebilecek şeyleri yemek

ve içmek istedikleri zamanda olduğu gibi. Belki burada onların aldanmalarına sebep, tabiatlarının bozuk oluşudur deneyecektir, fakat bu güçlüğü ortadan kaldırmaz, çünkü hasta bir adam sağlam bir adamdan daha az gerçekten Tanrının kulu değildir; ve dolayısıyla sağlam bir adamın aldanması ne kadar Tanrının iyiliğine aykırı ise hasta adamın aldanması da onun iyiliğine o kadar yaraşmaz. Ve nasıl, çark ve rakkaslardan mürekkep, bir duvar saati, fena yapıldığı ve saatleri iyi göstermediği zaman, onu yapanın arzularını tamamiyle yerine getirdiği zamankinden daha az tabiat kanunlarına tabi değilse, aynı suretle insan vücudunu kemik, sinir, adele, damar, kan ve deriden yapılmış ve terkip edilmiş bir makine olarak mülâhaza ettiğim takdirde, kendisinde bir ruh bulunmasa bile, şimdi ne iradenin ve ne de dolayısıyla ruhun yardımı ile değilse, yalnız uzuvlarının vaziyeti (disposition) icabı hareket ettiği zaman yaptığı aynı hareket tarzlarını icra etmekten geri kalmaz, meselâ, bu ücut için, hydropique olduğu halde, ruha susuzluk duyumunu veren buğaz kuruluşundan muztarip olmak, ve bu kuruma yüzünden sinirlerini ve uzuvlarını su içmek için lâzım olan bir tarzda hazır bulundurmak, ve böylece kendi ağrısını arttırmak ve kendine zarar vermek tabii olduğu gibi; aynı suretle hiçbir gûna rahatsız olmadığı zaman dahi buğaz kuru-

luğu sebebiyle kendi menfaati için su içmeğe temayül etmek de, gene bu vücut için tabî olduğunu pek kolayca müşahede ediyorum. Ve her ne kadar, duvar saatinin onu yapan tarafından tahsis edildiği işe bakarak, saatleri iyi göstermediği zaman kendi tabiatine aykırı hareket ettiğini söyleyebilsem de; ve aynı suretle, insan vücudu makinesine onda bulunması âdet olan bütün hareketler kendisinde bulunacak bir tarzda Tanrı tarafından teşkil edilmiş bir makine olarak baktığım takdirde, boğazı kuru olduğu zaman tabiatının nizamını takip etmediğini, ve içmenin onun korunmasını zararlı olduğunu sanmakta haklı olsam da; bununla beraber tabiatın bu son izah tarzının diğerinden farklı olduğunu görüyorum. Zira bu, hasta bir adamla fena yapılmış bir duvar saatini, sağlam bir insanla iyi yapılmış bir duvar saatinde edindiğim fikirle mukayese eden, tamamiyle düşünceme bağlı basit bir adtan başka birşey değildir, ve bu fikir kendisine atfolunan şeyde bulunan hiçbir şeye delâlet etmez; halbuki, tabiatı öteki tarzda izahla, eşyada gerçekten bulunan bir şeyi kastediyorum, öyleki bu izah tarzı bir hakikat ihtiva etmekten uzak değildir.

Fakat şüphesiz gerçi bir hidropik vücut için içmeğe ihtiyacı olmadığı halde, boğazının kuru ve susuz olmaktan geri kalmadığı zaman, onun tabiatı bozulmuştur demek ha-

ricî bir lafızdan başka bir şey olmasa da; bununla beraber bütün mürekkebe, yani ruh veya bedenle birleşen ruh için bu sadece bir lafız değil, tersine, içmek pek zararlı olduğu zaman susamak, pek âlâ tabiatın gerçek bir yanılmasıdır; ve o halde şimdi Tanrının iyiliğinin, bu tarzda anlaşılan, insan tabiatının aldatıcı ve yanıltıcı olmasına nasıl engel olmadığını incelemek kalıyor.

Şu halde, bu incelemeye başlarken ilkin burada, beden ile ruh arasında, bedenın mahiyeti icabı daima bölünür, ruhun sa tamamıyle bölünmez olması yüzünden, büyük bir fark görüyorum. Zira gerçekten ruhumu, yani yalnız düşünen bir şey olan kendimi, gözden geçirdiğim zaman, onda hiçbir bölüm göremiyor; tersine kendimi tek ve tam bir şey olarak idrak ediyorum. Her ne kadar bütün ruh tamamıyle bedenle birleşmiş gibi görünse de, bununla beraber bir ayak, bir kol, veya vücudumun başka bir parçası bedenimden ayrıldığı zaman, bu yüzden, ruhumdan hiç bir şeyin ayırmadığı muhakkaktır. Ve istemek, duymak, anlamak, ve ilh melekelerinin de gerçekten ruhun bölümleri olduğu söylenemez: zira aynı ruh istemekte, duymakta, anlamakta, ve ilhde, bütün varlığı ile kendisini tam olarak kullanır. Halbuki cismanî veya uzamlı olan şeylerde bunun tam aksi olur: zira bunlar arasından düşüncemle kolayca parçalara ayırmadığım ve dolayısıyla

bölünür olduğnu bilmediğim tek bir tanesi yoktur. Böylece, eğer şimdiye kadar insan ruhu veya düşüncesinin bedenden tamam ile farklı olduğunu daha önce başka bir yerde öğrenmedimse, bu söylediklerim bunu bana şimdi öğretmek için kâfi gelecektir.

Aynı zamanda şunu da görüyorum ki ruh beden bütünü bölümlerinden değil, yalnız dimağdan veya belki de dimağın en küçük parçalarından birinden, yani ortak duyu denilen melekenin faaliyetinde bulunduğu parçadan, doğrudan doğruya intiba' alıyor; bu mesleke, aynı tarzda hazır bulunduğu bütün anlarda ruha aynı şeyi duyurur, her ne kadar bu esnada burada söylemeye lüzüm olmayan sonsuz tecrübelerin şahadet ettiği gibi, beden başka bölümleri başka başka tarzda hazır bulunsalar da...

Bundan başka şunu da öğrenmekteyim: beden öyle bir tabiattadır ki, bölümlerinden her hangi birisi kendisinden biraz uzak olan başka bir parça tarafından harekete getirilebildiği gibi, aynı zamanda aynı tarzda ikisi arasında bulunan başka parçaların her birisi tarafından da, bu uzak parçanın hiçbir tesiri olmadan, tahrik edilebilir. Meselâ tamamiyle gerili olan A B C D içinde, birinci A parçası, sonuncu D parçası çekildiği ve tahrik edildiği zaman, D hareketsiz kalıp da, orta kısımlardan B veya C harekete getirildiği zamankinden başka türlü harekete getirilmiş olmaz. Aynı

suretle ayağımda bir acı duyduğum zaman, bu duyumun bana, ayakta dağılmış olan ve oradan dimağa, ipler gibi gerilmiş bulunan, sinirler yoluyla naklolunduğunu fizikten öğreniyorum. Bu sinirler ayakta çekildikleri vakit, aynı zamanda dimağda vardıkları ve sona erdikleri yeri de çekerler ve orada tabiatın ruha bu acıyı gûya o ayakta mevcutmuş gibi, duyurmak için teşkil ettiği hareketi doğururlar. Fakat sinirlerin ayaktan dimağa kadar yayılmaları için, bacak, uyluk, bel, sırt ve boyundan geçmeleri gerektiğinden, ayakta bulunan uçları asla kımıldamadığı halde, yalnız bel veya boyundan bazı bölümlerin harekete getirilmesi dimağda, ayakta bir yarının doğurabileceği, aynı hareketi meydana getirebilir; ve dolayısıyla ruhun, ayakta bir yara olduğu zaman duyduğu, aynı acıyı duyması zarurîdir. Duyularımızın başka bütün idrakleri için de aynı hükmü vermek lâzımdır.

Son olarak görüyorum ki: madamki ruhun doğrudan doğruya intiba aldığı dimağ parçasında husule gelen bütün hareketlerden her birisi ancak bir duyum doğuruyor, o halde, bu hareketin doğurabileceği duyumlar arasından, tam sıhatta insan bedeninin korunmasına en elverişli ve en faydalı olan duyumu duyurmasından daha iyi bir şey ne arzu ve ne de tasavvur edilebilir. Halbuki tabiatın bize verdiği bütün duyumların şimdi söy-

lediğim nevi'den olduklarını tecrübe bize öğretiyor; ve dolayısıyla onlarda, onları meydana getiren Tanrının kudret ve lyiliğini göstermeyen hiçbir şey bulunmaz.

Böylece, meselâ, ayakta bulunan sinirler, kuvvetlice ve her zamankinden daha fazla tahrik edildikleri zaman, onların bel kemiğindeki nuhai şevki yoliyle dimağa geçen hareketleri ruhta bir iz meydana getirir, bu iz ruha bir şeyi, yani ayakta olduğu sanılan bir acıyı, duyurur, bu bununla da ruh, ayak için pek zararlı ve tehlikeli olan acının illetini ayaktan atmak için mümkün olanı yapmak için ihbar ve tembih edilir.

Şurası muhakkaktır ki, Tanrı insan tabiatını bu hareketin ruha tamamiyle başka bir şey duyuracağı: meselâ, ya dimağ, ya ayak, veya ayak ile dimağ arasında bir yerde kendisini veyahut başka bir şeyi duyuracak, bir şekilde yapabilirdi; fakat bunlardan hiçbirisi, bedenin korunmasına onun ruha duyurduğu şeyden daha faydalı olamazdı.

Aynı suretle, içmeğe ihtiyacımız olduğu zaman, boğazda, boğaz sinirlerini ve onlar vasıtasıyla dimağın alt bölümlerini harekete getiren, bir kuruluk doğuyor; bu hareketse ruha susuzluk duyumunu duyuruyor, çünkü bu durumda, bize, sağlığımızın korunması için içmeğe ihtiyacımız olduğunu bilmekten daha faydalı bir şey yoktur; başka şeyler için de böyledir.

Böylece tamamiyle aşikârdır ki, insan tabiatı, insan ruhla bedenden mürekkep oldukça, Tanrının mutlak ve yüksek iyiliğine rağmen, bazı kere yanılmak ve aldanmaktan kendini kurtaramaz.

Zira, ayakta değil de, ayaktan dimağa kadar, veya dimağın kendisinde, gerili olan sinirin parçalarından birinde, bayağı zamanlarda ayak rahatsız olduğu zaman, vukua gelen aynı hareketi doğuran bir illet bulunduğu zaman, sanki ayakta imiş gibi bir acı duyulacak ve pek tabii olarakda duyu aldanacaktır; çünkü dimağdaki aynı hareket ruha da aynı duyumu doğurabileceğinden ve bu duyum çokça, başka yerde bulunan bir illetten ziyade, ayağı yaralayan bir illet tarafından doğurulduğundan, onun vücudun başka bir parçasından ziyade ayağın acısını ruha geçirmesi daha fazla akla yakındır. Ve her ne kadar boğaz kuruluğu, her zaman olduğu gibi, daima içmek vücudun sağlığı için lâzım olduğu için değil, fakat bazan tamamiyle aksi bir illetten dolayı, hidropiklerin başından geçtiği gibi, husule gelse de, bununla beraber onun bu vaziyette aldatması, vücut tamamen sıhhatte olduğu zaman aldatmasından daha hayırlıdır; başka şeyler için de böyle.

Ve muhakkak bu görüş yalnız tabiatimin işlediği bütün yanlışları tanımak için değil, fakat aynı zamanda bu yanlışlardan kaçınmak veya onları kolayca düzeltmek için de

çok işime yarıyor: zira bütün duyularımın çokça bedeninin rahatlık veya rahatsızlığına dokunan şeylerde, yanıştan ziyade doğruyu gösterdiklerini bildiğim, ve aynı bir şeyi incelemekte daima onların bir çoklarından istifade edebildiğim, ve bundan başka da, şimdiki bilgilerimi geçmiş bilgilerime bağlamakta hafızamı ve daha önce bütün yanıışlarımın sebeplerini meydana çıkaran müdrikemi kullanabileceğim için bundan böyle umumiyetle bana duyular yolu ile bildirilen şeylerde yanıış bulunmasından artık korkmamalıyım. Böylece, son günlerde içine düştüğüm bütün şüpheleri, bilhassa uyanıklıktan ayırt edemediğim uyku üzerine umumî şüphe ve kararsızlığı, aşırı ve gülünç bularak söküp atmam lâzımdır: zira, hafızamız uyanıkken başımızdan geçen şeyleri hayatımızın bütün devamınca birbiriyle birleştirmeye alışkan olduğu halde, ruyalarımızı aynı şekilde birbirine bağlamak ve birleştirmek kudretinden mahrum olduğu için, şimdi uyku ile uyanıklık arasında kayda değer bir fark buluyorum. Ve gerçekten, eğer, ben uyanıkken, bir kimse bana birden bire görünse, ve uyurken gördüğüm ve nereden gelip nereye gittiklerini farkedemediğim hayaller gibi, aynı suretle kaybolsa idi, onu gerçek bir adamdan ziyade uyurken dimağımda teşekkül eden tayf ve hayaletlere benzeyen bir tayf ve hayal yerine olmam sebebsiz olmayacaktı. Fakat geldikleri ve bu-

lundukları yerleri, bana göründükleri zaman seçikçe bildiğim şeyler gördüğüm ve onlardan edindiğim fikri hayatımın geri kalan kısmı ile, hiçbir kesintiye uğramadan, bağlayabildiğim zaman, o şeyleri uyurken değil, uyanıkken gördüğüme tamamiyle eminim. Bütün duyularımı, hafızamı ve müdrikemi bu şeyleri incelemeye çağırdıktan sonra, bunlardan hiçbirisi bana ötekilerinin bildirdiği ne aykırı gelen hiçbir şey bildirmiyorsa, bu şeylerin hakikatinden en ufak bir şüphe etmemeliyim. Zira Tanrının asla aldatıcı olmamasından zarurî olarak benim bu şeyler hakkında aslâ aldanmış olmadığım neticesi çıkıyor.

Fakat işlerin zarureti çok kere bizi, onları dikkatle incelemek için boş zaman bulmadan önce, onlar hakkında, bir karar vermeğe mecbur ediyor, bunun için, insan hayatının hususî şeyler hakkında pek çok zaman aldanmaya maruz olduğunu itiraf etmek zorundayız; en sonra da tabiatımızın sakatlık ve cıvıllığını teslim etmek lâzımdır.

SON

F. 110 kuruş